

Att övervinna världen

Om verksamhet och ideologi vid Granhult – ett
särskilt ungdomshem

Göran Johansson

Författarpresentation

Göran Johansson är docent i socialantropologi vid Stockholms universitet. Han är sedan 1995 verksam vid Sköndalsinstitutets forskningsavdelning, Ersta & Sköndal högskola. Johansson har tidigare skrivit rapporten *Tvång och tillit. LVM-vård som kulturell ingenjörskonst – exemplet Hornö* (SiS). Andra rapporter om missbruk och missbruksbehandling är *För mycke jag, för lite Jesus. LP-stiftelsens vård av missbrukare sedd ur ett socialantropologiskt perspektiv* (Sköndalsinstitutet), *Måttligt eller meningsfullt. Bidrag till en alkoholpolitisk debatt* (Folkhälsoinstitutet), *Välsignelse eller förbannelse? Om koka och kokabruk* (Sköndalsinstitutet) samt *Bete sig normalt. Ett perspektiv på den vuxna familjehemsvården och Påverkan eller total förändring?* (SiS).

Beställes genom SiS hemsida: www.stat-inst.se
Rapport 3/06
ISSN 1403-1558

Tryck: Edita Stockholm 2006

Förord

Denna rapport beskriver och analyserar innehållet i den behandling som bedrivs vid Granhults behandlingshem. Granhult som har existerat som behandlingshem i närmare ett kvartssekel byggde sin behandling först på medlevarskap, men övergick år 1991 i 12-stegsbehandling. Granhults målgrupp består nu av pojkar i åldrarna 16–20 år men hade i cirka 4 år i början av 2000-talet också en flickavdelning, Liljendal. Granhult är en av tre SiS ungdomsinstitutioner/-avdelningar som arbetar med 12-stegsinspirerad missbruksbehandling. De andra är Sirius och Nygård, en avdelning inom Sundbo ungdomshem.

En medvetenhet om den allt överskuggande styrkan hos beroendet var en anledning till att Granhult övergav medlevarskapet och i stället satsade på 12-stegsmodellen. Granhults behandling skiljer sig på flera punkter från det ursprungliga AA:s tolv steg. Den var avsedd för vuxna missbrukare som är medvetna om att de har ett problem och är inställda på att de behöver hjälp för att övervinna sitt beroende. De ungdomar som kommer till Granhult kommer inte frivilligt. Få av dem är vid sin ankomst medvetna om att de har ett beroende av alkohol och/eller droger. Här ingår därför ett extra moment, motivationsbehandling. På Granhult tonar man också ned talet om maktlöshet och en högre makt som är grundläggande faktorer inom traditionell 12-stegsbehandling.

Granhults behandling är 26 veckor lång. Eftersom institutionen endast har öppna platser ordnar man vid behov avgiftning på en närliggande LVM-institution. Beståndsdelarna i behandlingen är gruppterapi, enskilda samtal och AA-/NA-möten. Mötesdeltagandet är obligatoriskt för ungdomarna.

Socialantropologen Göran Johansson följde Granhults verksamhet under ett par veckor i februari 2006 genom observationer och intervjuer. Undersökningstiden kan te sig kort men Johansson är väl bevandrad i missbruksbehandling i allmänhet och i SiS verksamhet i synnerhet genom ett antal tidigare studier han genomfört på SiS institutioner, alla utom den nu aktuella inom den vuxna missbrukarvården.

Ewa Persson Göransson
Generaldirektör

Innehållförteckning

Förord	3
Inledning	9
En problemtyngd vård?	10
Om metoden	11
Rapporten	12
1 Granhult	15
Platser och elever	18
Ett studiebesök	18
Missbruksarbetet	20
ADAD	21
En gemensam hållning	23
" Så professionell blir jag aldrig "	24
Tillfrisknande	25
Mat och behandling	26
Tobak	27
Kostnaden	28
2 Programmet	31
Faser och steg	32
Avgiftning	34
Intaget	35
Orienteringen	36
Gruppterapin	39
Enskilda samtal	45
Behandlingstiden	46
Anhörigprogrammet	48
Krim-programmet	54
Skolan	57
Fysisk träning	60
Sjukvård och medicin	61
Verktygen	62
Skam och skuld	65
Förstå och acceptera	66

Socialtjänstenkäten	68
Återfall	69
Eftervården	71
3 Elever och personal	75
"En sådan går man gärna till"	78
Rådgivare	82
Kontaktperson	84
Behandlingsansvaret	85
(O)lugnt	87
Vårt dagliga tjafs	88
Vara i fred	89
Stormötet	90
Fri tid	92
Resultatet	93
4 Möten och Grupper	97
Mötena	98
Morgonmötet	104
Överlämning	105
Behandlingskonferens	107
Personalmöte	108
Handledning	112
Eftermiddagsgruppen	112
Godnattgruppen	114
5 Lagar och regler	117
LVU	118
LSU	119
Miljoner regler	119
Rymma	120
Röka	120
Spela kort	121
Konsekvenser	122
Vårdkedja?	124
Regler slits och lagas	125
Städa	127
Permission	128
6 Ideologin	131
Medlevarskapsflaggan halas	131
Det nya	135
12-steg för ungdomar	137

Granhultsmodellen	140
Vad är beroende?	141
Vad är behandling?	143
De andra hemmen	144
Eleven försvinner	145
De tolv stegen	146
Nakkenseminariet	150
7 Analyser	153
Bjorligruppen	154
Lås eller regel	155
Missbrukarpersonligheten	157
Förbättra	158
Det skadliga umgänget	159
Det möjliga umgänget	161
Att misslyckas	162
Motivation eller hjälp	163
Kvinnofrid	163
Konsekvens eller moral	165
Vara eller ha ett problem	166
Samarbete med socialtjänsten	167
Urinprov och misstanke	168
Utslussning och eftervård	169
Hålla vid liv	171
Att övervinna samhället	172
8 En teori	173
Begränsningen	174
Nåden	176
Hjärtats förnuft	178
Ett budskap	183
Andlighet	186
Ett system	191
Byta epistemologi	193
Beroende och självmakt	195
Avslutning	197
Noter	203
Referenser	215

Inledning

Vem skyddar i dag människan från människan? undrade professor Owe Wikström i Radions *Tankar för dagen* (P1, 23/2 2006). Var finns i dag solidariteten och demokratin för de mest illa medfarna, de mest i farozonen att gå miste om sina liv? Och var finns omsorgen om dem som tror sig helst ingen hjälp vilja ha men som, ännu oförstående, hotas av undergång? De elever Granhult har är, säger institutionschefen inför en skara besökande studenter, *förlorade på alla plan*. Det är den osminkade bilden, och den frestar många av oss till bekväm eftergivenhet och kan invagga oss i likgiltig misströstan. Vad kan man göra? Och vem bryr sig?¹

Trots ett nästan hopplöst utgångsläge ägnar institutionschefen och hans personal på Granhult varje dag åt att – motströms och med maktlöshet som förutsättning och centralt tema i behandlingen – övervinna elevernas predikament. Motströmmen kommer inte bara, menar jag, från världen och samhället genom ett successivt försvagat drogmotstånd, inte bara från en otillräcklig ordningsmakt och ”maktlösa” politiker, inte bara från delar av det övriga behandlingssverige utan även – och kanske mest – från ungdomarna själva, de ungdomar som bereds plats på Granhult, oftast mot sin vilja. Kampen förs med (elevernas) maktlöshet som paradoxalt sköldemärke.

Att med hjälp av tvångslagstiftning försöka hjälpa unga män att för egen del övervinna världen – trots vetskapen att många av dem kommer att misslyckas – är en uppgift för vårt samhälles allra yttersta front i försvaret av vår demokratiska solidaritet. I dag är det ingen glamorös uppgift, vare sig för Granhults elever eller för Granhults personal. Men ungdomshem finns alltjämt kvar som utposter i vad som inte sällan ter sig som fiendeland, och de kämpar fortfarande mot strömmen, inte utan fel och brister men med ett tydligt uppdrag – att övervinna världen.

Att som Granhult gjort lämna medlevarskapskollektivet och gå över till 12-stegsfilosofin kan tyckas liktydigt med att övergå från politik till politiskt neutral ideologi, men så lätt rycker man inte upp radikala rötter. Dels finns värden som solidaritet, demokrati och delaktighet alltjämt kvar som grundpelare för arbetet, dels hade Granhult från början viktiga fästen i den radikala föräldrarörelse som på 1980-talet och alltjämt kämpar för en radikal (nolltolerant) narkotikapolitik. Granhult hänvisar inte – som kollektivrörelsen en gång gjorde – till den demokratiska socialismen som politisk grundval (Bergström 1982:118) men saknar för den skull vare sig ideologi eller politik.

Min rapport grundar sig bland annat på 20 intervjuer med 15 personer. Med ett undantag, en intervju med institutionschefen år 2004, gjordes intervjuer och observationer under veckorna 6 och 7 år 2006. En av intervjuerna, den med Magnus, gjordes av praktikanten Erik Nyström. De citat från Granhults elever som finns längre fram är, med vederbörligt medgivande, hämtade ur Eriks elevarbete för praktikperioden (Nyström 2006). Till de citaten har jag fogat mina reflektioner.

Under mina intervjuer och observationer hade jag ofta känslan att jag inte kommer att ha något nytt att tillägga. Det fanns svar på mina förment kluriga invändningar. Allt verkade prövat eller genomtänkt. Verksamheten framstod som kanske den enda tänkbara. Det är förstås inte tänkbart, och genomtänktheten präglas samtidigt av en beredvillig förändringsretorik. Granhult är en öppen institution även när det gäller insyn från praktikanter och forskare av olika slag. Studiernas resultat, åtminstone i mitt fall, är ett inlägg, en kommentar från en utanförstående med fragment av kunskap om Granhults verklighet.

Att övervinna världen är – inte minst för eleven – att övervinna sig själv, dvs. att övervinna privilegiet att kunna säga nej till förändring (Törngren 1940). Det handlar om att övervinna sitt förflutna, sitt gamla sammanhang och därtill mycket mer. Att "övervinna världen" har en ideologisk för att inte säga politisk klang. Och man övervinner kanske inte världen genom att enbart hålla sig till och tillämpa så kallad evidensbaserad kunskap. Den ensam räcker inte.

Hur påverkas man som behandlare av att den man försöker hjälpa inte vill bli hjälpt? Det naturliga – åtminstone utanför den egna familjekretsen – är kanske att dra sig tillbaka och låta ske, tills vederbörande själv eventuellt förstår sitt behov. Med ett knippe resurser till förfogande är det inte omöjligt att hjälpa den som vill ha hjälp. Det svåra är att hålla ut i sitt erbjudande när den hjälpbehövande avvisar ens ansträngningar.

I hur många dimensioner måste övervinnandet hållas vid liv? Det är inte bara den motsträvige elevens ovilja som måste övervinnas utan även den egna driften mot att ge upp och låta vara. Inte bara måste det dagliga tjafset övervinnas utan därtill faran att som behandlare bli till demokratisk och tillmötesgående yta utan inre motsvarighet.

En problemtyngd vård?

Claes Levin konstaterar (1997:32, citerad hos Arne Kristiansen 2005:6) att "*bilden av ungdomsvårdsskolorna varit bilden av förvaring, passivitet och repression ...*" (min kursivering). Kanske behöver en analys göras av betydelsen av vårt behov av negativa bilder. Föreställ er en genomgående positiv framställning av de särskilda ungdomshemmen! Vad skulle en sådan bild resultera i? Vem skulle besvara sig med att framställa den för det första? Skulle inte en sådan bild genast följas av krav på avveckling? Unga som missbrukat

och begått brott kan omöjligen få vistas i så attraktiva miljöer. Våra fängelser framställdes – för några årtionden sedan – som alltför bekväma, som "hotell". En positiv bild förvandlades i det fallet likafullt till en negativ bild. Vi behöver uppmärksamma, och se upp med, vårt behov av negativa bilder.

Kristiansen gör en poäng av att personalens beskrivningar av flickorna på Liljendal – en nu nedlagd flickavdelning i anslutning till Granhult – ofta var "brist- och problemorienterade" (2005:89). Saken är kanske inte så märklig om man betänker att personalens redogörelser sannolikt var yttringar av samma princip som får våra nyhetsmedia att ivrigt och till övermått upplysa oss om det elände som hinner hända på vårt klot mellan editionerna. Den principen får man godta utan att förledas.² Skulle tidningar och andra media i stället fyllas med allt det positiva som hinner hända på en dag, allt som gick över förväntan bra, de många vänliga människornas ord och ansträngningar och all samfäll tillit och bevågenhet, skulle utgåvorna bli ohanterliga och ändå bara spegla fragment av allt gott och positivt.

Alltför lite av det goda som hinner hända – även på en behandlingsinstitution för missbrukare och kriminella – når forskarens ögon och öron. Därför är det hans/hennes skyldighet att dra fram de positiva beskrivningarna om klienterna och släpa ut exempel på hur bra och smärtfritt det mesta löper, också på ett särskilt ungdomshem. Även den här beskrivningen har dessvärre ett underskott, en obalans mellan beskrivningar av svårigheter och skildringar av allt det som flyter på utan nämnvärd olägenhet. Betänk det vid läsningen!

Om metoden

Motvilligt och efter uppmaning meddelas följande om metoden bakom denna text. Jag är ohågad eftersom det blir allt svårare att hederligt redovisa hur en undersökning gjorts och hur en text kommit till. Någon regelrätt och identifierbar metod kan jag inte längre urskilja i mitt arbete. Varje ny uppgift känns främmande och svår. Hur ska uppgiften lösas? Hindren reser sig. Och plötsligt – innan man vet ordet av – föreligger en textmassa som efterhand propsar på en struktur, en alltmer definitiv form. Som författare har man bara att foga sig inför det som växer fram. Så känns det.

Intervjuerna har varit som samtal. Det har i alla fall varit min strävan. Hur skulle jag i förväg kunnat formulera frågor? Om sådant jag inget vet? Och analysen, varifrån kommer den? Kanske ur erfarenheten av att låta obstinata data få komma till tals. Att inte själv vara alltför påståsam. Att lita på informanter och data och på egna känslor. Läsaren förstår kanske nu min motvilja mot att vidgå något så ovetenskapligt, så till synes suspekt.

Granhults anställda förefaller vana vid att öppet säga sin mening, om saker och ting. Ska sådana utsagor tolkas som Granhults officiella policy? Knappt. Granhults officiella policy kan hämtas ur den årliga verksamhetsplanen. Det är, om jämfört med personalens förmenanden, ointressant läsning. Om

det ser ut som att forskaren skriver att det är så eller så på Granhult så är det korrekt eftersom någon på Granhult sagt så. Men det är naturligtvis inte en Granhults officiella ståndpunkt, än mindre sanningen om Granhult. Så lätt fångas inte en verksamhet.

Min uppgift och mitt syfte har varit att försöka beskriva ett granhultskt ögonblick, inte att försöka nagla fast en definitiv bild. En annan forskare skulle ha gett en annan bild – av samma Granhult. Det Granhult som fanns i februari 2006 är inte längre detsamma när rapporten är klar. Det är både frustrerande och befriande.

Mitt bidrag är fragment och enstaka bilder. Rapporten är ett diskussionsinlägg och ett försök till sammanfattning av en behandlingssituation och en behandlingssituation. Texten består till omkring 30% av citat från intervjuerna. Granhults personal uttalar sig. Citaten är förkortade och språkligt bearbetade av mig men med bibehållen ton och oförändrat budskap, vill jag tro. För det borgar att samtliga citerade har getts tillfälle att läsa och ändra i de bearbetade passusarna. Läs och lyssna på Granhults anställda i första hand!

Mina informanter är lätt identifierade. Deras riktiga förnamn är utsatta under citatet. Enligt min mening är informanter osynliggjorda i onödigt stor omfattning i många forskningstexter. De flesta sagesmän har inget problem med att öppet stå för sina synpunkter. Saken har diskuterats och ingen på Granhult har förordat anonymitet. Genom öppenheten vinnas framför allt en ökad trovärdighet för rapporten. Med anonyma citat kan forskaren laborera utan insyn, och få begär att få se ursprungsdata. Det handlar, menar jag, om respekt för informanterna. Deras insats gör texten möjlig och tillförlitlig. Skulle de då inte få ha sina namn med? Att avidentifiering av "kontroversiella" synpunkter skulle skydda informanten från att spåras upp för onda anslag vore en skenmanöver. Mot ont uppsåt står sig anonymitet slätt.

Jag framför här och var i texten synpunkter, förslag och idéer mot bakgrund av försök till kritisk analys. Min avsikt har varit att kritiken ska vara av logisk karaktär eller av teoretisk art, inte ideologisk. I den mån jag lyckats i denna föresats är mina invändningar allmängiltiga och kan gälla all missbrukarvård. Jag har fått synpunkten att mina förslag bör samlas för att lättare kunna uppfattas. Det är en administrativ synpunkt som inte helt motsvarar mina intentioner. Ryckta ur sitt sammanhang kan mina enkla propåer framstå som mer genomtänkta än de är. Dock har jag som en delvis eftergift listat de viktigaste i avslutningsdelen.

Rapporten

Rapporten består av inledning och avslutning och åtta kapitel däremellan. I det här avsnittet, *Inledningen*, försöker jag ange den ton jag eftersträvar i resten av rapporten. Den tonen ska helst sammanfalla med den klangfärg som kan förnimmas på Granhult. Men antagligen är det i stället den ton som jag

hör när jag dels försöker förstå verksamheten, dels prövar att formulera en någorlunda sammanhängande berättelse om denna verksamhet.

I *kapitel 1, Granhult*, försöker jag ge en översiktlig snabbskiss och karakteristik av det ungdomshem där "allt" är behandling. Granhult tar på sig rollen som drivkraft och spjutspets för ett intensifierat missbruksarbete bland de hos SiS placerade ungdomarna. Den uppgiften är kanske bland annat en kvalitet som dröjer sig kvar från ett tidigare skede, nämligen kollektivtiden.

Det mest omfattande kapitlet, *kapitel 2 om Programmet*, handlar som sig bör om Granhults behandlingsarbete. Trots kapitlets längd känns det otillräckligt som beskrivning av vad som försiggår på Granhult. Kapitlet eftersträvar en kronologi men behandling har inte en kronologisk karaktär. Snarare handlar det om steg eller kanske hopp, framåt och ibland bakåt. Under alltihopa, som en *basso continuo*, ligger 12-stegsfilosofin, men den ges ständigt nya och anorlunda uttryck och är ibland svår att känna igen.

Elever och personal har fått ett eget kapitel, *kapitel 3*, trots att de naturligtvis finns i alla kapitlen. Bekymmer kan uppstå med båda kategorierna. Samspelet mellan dem måste hanteras med hjälp av "organisation" och "struktur" i olika former. Det mest centrala avsnittet är nog det som bygger på Erik Nyströms intervjuer/samtal med elever på Granhult. Ett bekymmer är hur Granhult ska kunna visa att en kraftfull satsning på missbruket ger resultat.

Kapitel 4 handlar om *Möten och grupper*. Båda orden är viktiga på Granhult. Med grupp menar man i regel den gruppterapi som är "navet" i behandlingen. Den gruppen avhandlas redan i kapitel 2. Men det finns alltså andra grupper. Med ordet möte avser man oftast de AA/NA-möten som eleverna skjutsas till ett par gånger i veckan. Dessa möten är en grundbult i Granhults behandling och kanske just därför kontroversiella.

Lagar och regler tas upp i *kapitel 5*. Personalens egen karakterisering är att reglerna för eleverna är för många. Samtidigt visar det sig vara svårt att slopa en gång införda regler. Det centrala avsnittet i kapitlet handlar om konsekvenser. När eleven bryter mot en regel kan han räkna med att "få" en "konsekvens". Det är inte förvånande att konsekvenser är en omstridd sak.

Ideologin på Granhult har fått ett eget kapitel, *kapitel 6*. Ingen behandlingsinstitution klarar sig utan ideologi men få talar om den och få använder den i arbetet så som Granhult gör. Kapitlet handlar i huvudsak om institutionens två huvudskeden, medlevarskapstiden (tidigare) och 12-stegstiden (nu). Det särskilda med Granhult är att 12-stegsideologin används i vården av unga missbrukare som ännu inte förstått och erfarit sitt problem och sin maktlöshet.

Mina preliminära *Analyser* finns i *kapitel 7*. Kapitlet innehåller korta reflexioner över teman och problem som har betydelse för Granhults verksamhet. Där finns en och annan invändning och några förslag, som till exempel det ur min synvinkel önskvärda att institutionschefen skulle ägna tid och kraft åt att

en gång per vecka, i ett tal inför personal och elever, upprepa och aktualisera de grundläggande principerna för Granhults arbete.

I *kapitel 8*, slutligen, refererar och presenterar jag *En teori*, främst om grunden för vår maktlöshet och om vårt behov av en korrekt epistemologi. Motivet för detta kapitel är att ytterligare, och teoretiskt, förstärka Granhults fundament och motverka en förnimbar tendens till tveksamhet inför termer som andlighet och högre makt.

I rapportens *Avslutning* försöker jag bland annat att knyta ihop Granhults grundläggande ledmotiv – maktlösheten – med textens huvudtitel – att övervinna världen – till en fruktbar paradox. Ett av Granhults mantran – att man sår frön – är lika paradoxalt när man betänker institutionens djärva och parallella ambition, att segla uppströms. Slutligen lämnas några förslag och formuleras ett försök att besvara den fråga som ställdes i ansökan om bidrag till projektet. Är tvångsvård och tolvstegsorientering en möjlig kombination?

Den här rapporten har tillkommit under en relativt kort tid. Det hade inte varit möjligt om inte min materialinhämtning hade varit väl förberedd från Granhults sida, om inte personalen vänligen gått mig till mötes med öppenhet och information och om inte eleverna tolererat min närvaro – i deras hem – under två veckor. För allt detta är jag tacksam till Granhults ledning, personal och elever.

I Granhult

Granhults behandlingshem ligger i Bergslagen, närmare bestämt i Gammelbo, en dryg halvmil öster om Ramsberg,³ tre mil nordost om Lindesberg och sju mil norr om Örebro. År 2003 firade Granhult 20-årsjubileum. Arbetet startade alltså 1983 som resultatet av ett samordnat föräldraengagemang i Örebro. Den första elevkullen kunde tas emot i januari 1984. Granhult blev sista delen i en kedja av åtgärder – för ungdomar i missbruk – med Örebro läns landsting som huvudman. Fram till sommaren 1991 gick verksamheten under benämningen *Granhultskollektivet*. I och med förändringen det året och behandlingens nya grund i 12-stepsprogrammet ändrades namnet till *Granhults behandlingshem*. Hemmet blev det första i Sverige med ett behandlingsprogram för ungdomar (16–20 år) baserat på 12-stepsfilosofin. År 1994 lämnade landstinget över verksamheten till den då nya myndigheten Statens institutionsstyrelse. Organisatoriskt finns Granhult i regionen Mellan/Öst men tar emot ungdomar från hela Sverige.

I slutet av 1990-talet aktualiserades behovet av separat behandling för pojkar och flickor i övre tonåren. Det resulterade i att Granhult våren 2001 öppnade en ny avdelning, Liljendal, avsedd för enbart flickor. Den verksamheten lades ned i januari 2005.⁴ Granhults behandlingshem tar nu emot enbart pojkar. Verksamheten vid Liljendal finns beskriven och utvärderad (Kristiansen 2005).

Granhult har nyligen fått ett nytt kök och två nya flyglar för en kostnad av cirka 14 miljoner kronor.⁵ Den södra flygeln innehåller åtta av de tio elevplatserna (dubbelrum) samt utrymme för sovande nattpersonal. I källaren finns bland annat gym. Ytterligare två elevplatser finns i en rödmålad träbyggnad söder om huvudbyggnaden. I denna röda länga får man spela vilken musik man vill. Det är alltså ett privilegium att få flytta dit, och det kan ske när man med framgång genomgått fas 3. Det finns alltså två informella avdelningar även på Granhult, med karaktär av mindre fritt respektive lite mer fritt. I det lite mer fria bor "gamlingar". I den norra flygeln finns bland annat administration, skola, grupprum och intag. Tidigare satt institutionschefen i huvudbyggnaden, dvs. mitt i verksamheten. Förändringen har bland annat inneburit en tydligare rollfördelning mellan avdelningsföreståndare och institutionschef.

Flera skeenden har gjort det senaste året (2005) dramatiskt för Granhult. För det första har alltså Liljendal – avdelningen för flickor – lagts ned. Efter en tid av vikande underlag och hög personalomsättning avbröt plötsligt SiS ledning verksamheten i februari. Det ingreppet efterlämnade en "bitter bismak". Insti-

tutionschefen är kritisk till hur SiS skötte nedläggningen. Att elva anställda fick lämna sina jobb orsakade turbulens och omflyttningar. Några kunde gå över till Granhult genom att motsvarande antal där fick sluta, och man dras ännu med företrädesrätter. Efterdyningarna av Liljendals nedläggning känns.

För det andra har Granhult alltså varit en byggarbetsplats i över ett år. De nya lokalerna invigdes i maj månad 2005, och slutresultatet blev bra. Det tredje problemet har varit (är) beläggningen. Nedgången inleddes 2003 och pågick vårvintern 2006. En del av personalens tid går åt till att diskutera orsaken. Krympande beläggning har varit ett "stort svart moln" över verksamheten. För 2005 var siffran 54%. Så låg har den inte varit tidigare.⁶

Granhult är, menar institutionschefen, sårbar med bara en avdelning. Sundbo ungdomshem till exempel har liksom Långanässkolan flera avdelningar och kan flytta elever emellan. En viktig princip för Granhult, hittills, är att inte ha låsbara platser utan vara en öppen institution i så många bemärkelser som möjligt. Att Granhult ibland presenteras som en öppen form betyder förstås inte att det handlar om öppenvård i gängse mening.

Inför ombyggnaden övervägde man trots allt att ordna låsbara platser eftersom en fortsatt nedgång i efterfrågan på öppna placeringar befarades. I dag menar institutionschefen att man nog borde ha byggt några låsbara platser. Socialtjänsten efterfrågar nämligen främst den inlåsta formen. Hur kommer det sig då att Granhult hittills förblivit öppen?

Det finns en tradition. Vi var ett kollektiv från början, fast vi var ett § 12-hem. Då låg § 12-hemmen utlokaliserade på landsting, och 1994 tog staten tillbaks allting igen, så snart ska vi väl... Då fanns inte det låsta här och nyckelordet när Sture Korpi (SiS förste generaldirektör) kom in och diskuterade övertagandet var differentiering. Det var honnørsordet. Det ska finnas allt! Bra behandling och inte bara de där gamla låsta med 120 ungar. Men sedan förändras tiderna. Missbruket har förändrats enormt sedan jag började. Hur man drog, vad man drog, allting. Det där måste man hänga med i. Och avgiftning är inte lämpligt att ha öppet alla gånger. De flesta sticker ju, när man nu har tagit dem mitt i festen. (Christer)

En förändring är alltså inte utesluten?

Jag tror att vi skulle må bäst av att ha hela kedjan. Då kan man få hela pedagogiken att genomsyra alla delar. Ha kontroll över det, och personal som känner till. Det kan bli olika kultur på olika ställen. (Christer)

Hela kedjan. Hela pedagogiken. Kontroll. Samtidigt är medvetenheten om vår totala brist på kontroll en grundläggande förutsättning för Granhults arbete. Eller? Vi återkommer till det.

Granhults centrala ledning utgörs av institutionschefen Lars-Gunnar Persson och avdelningsföreståndaren Berith Borehed. (Institutionschefen kallas alltid "LG".) Medan LG har ett övergripande ansvar har Berith hand om personalen och samordnar det dagliga arbetet på Granhult. Till den centrala ledningen hör också Ulrica som är lönehandläggare, ekonomihandläggare, registrator och ansvarig för posthantering och telefonväxel. Hon är LG:s sekreterare. Om man bortser från själva behandlingen har kanske Ulrica den för eleverna mest centrala och avgörande positionen.

Jag svarar i telefon, jag har hand om posten, och jag har hand om pengarna när det gäller det "direkta" arbetet med killarna. (Ulrica)

Allt är behandling säger man på Granhult. Sysslar alltså även Ulrica trots allt med behandling?

Jag tycker att jag fyller en viktig funktion. Jag är en av dem som är här kontinuerligt dagtid, och jag träffar dem alltid vid lunch. De kan komma och småprata, en del mer en del mindre. Några kommer in varje dag och pratar lite. Den biten behöver också finnas. Det är väl lite klagomål ibland. De undrar var den och den personen är. De vet att jag har koll. Jag får frågor om regler och genom att jag är med på överlämningarna hör jag ju om det är någonting på gång. (Ulrica)

Ulrica har en intressant mellanställning mellan LG och personalen och mellan LG och eleverna.

Om LG inte kan vara med vill han ibland ha en liten överlämning. Han frågar om det är någonting som han behöver veta. Eller om han har något som ska framföras. (Ulrica)

Ulrica är därmed den kanske mest välinformerade personen, totalt sett, på Granhult.

Man får en helhetsbild. Jag ser mycket. Det vet killarna. De vet att det är jag som svarar i telefon. De talar om för mig om de väntar ett telefonsamtal. Det är rätt ofta. Många som ringer hit vet att de inte får prata med killarna, att jag kan lämna ett meddelande. Jag är med på överlämningen så att jag vet var alla är om någon ringer. Jag träffar killarna mycket även om jag inte jobbar med dem. (Ulrica)

Ulricas roll har lite karaktär av "go-between" eller kanske "språkrör".⁷

Jag har inte den där granskande uppgiften. Det verkar finnas behov av det också. Jag finns här och jag kan oftast svara på frågorna. Jag har bra koll på reglerna och jag vet när personal kommer in. Det vet killarna. Eftersom de fortsätter att komma känns det som att de får svar. (Ulrica)

Platser och elever

På Granhult finns tio platser. Under mina två veckor på institutionen är antalet som mest sex, vilket möjligen indikerar en vändning uppåt efter en lång tid med endast tre eller fyra elever samtidigt. Det är inte bra med en för liten grupp. Gruppdynamiken blir lidande och det är inte säkert att få elever "får" motsvarande mer därför att de är färre. Det kan lika gärna vara så att personalen blir lite missmodig av för få elever och tillfälligt förlorar inspiration.

Låg beläggning påverkar alltså även eleverna. Hela planeringen för Granhults framtid influeras. Beläggningen ska helst vara minst 75%, en nivå som under tidigare år varit lätt att upprätthålla. "Vi har haft köer." Institutionschefen är självkritisk: "Har vi förvalt framgången? Borde vi ha marknadsfört oss tydligare?" Man förmodar att kommunerna förknippar SiS med låsta platser och att få elever av den anledningen blir över till Granhults öppna avdelningar. SiS framstår i så fall som anmärkningsvärt passiv och har rimligtvis en viss möjlighet att påverka kommunernas val till en jämnare fördelning mellan institutioner och former.

Granhult tar även emot en annan sorts elever, nämligen praktikanter från utbildningen av bland annat behandlingsassistenter⁸ och socionomer. Under mina två veckor på Granhult fanns Erik på plats, praktikant från Fellingsbro folkhögskolas utbildning till behandlingspedagog. Erik har bidragit till den här rapporten genom sina intervjuer med eleverna och dessutom genom att intervjua Magnus, rådgivare. Erik hade den fördelen – som intervjuare och jämförd med mig – att han var på plats under längre tid, fick delta även i gruppterapi och helt enkelt var betydligt mer "personal" än jag kunde vara. Det gjorde honom föredömligt frimodig i sin konstruktiva och respekterade kritik av såväl personal och elever som organisation.

Ett studiebesök

Ordet studiebesök har minst två betydelser på Granhult. Åtskilliga studiebesök kommer från institutioner, utbildningar och andra intresserade. Men ordet används även när en presumtiv elev hälsar på, ofta tillsammans med sin socialsekreterare och kanske en representant för ett låst LVU-hem. Studiebesök från eventuella elever är viktiga för Granhult. De månas särskilt om och har sin egen rutin.

I början av februari kommer elever vid Fellingsbro folkhögskola på besök. Ett av inslagen är att institutionschefen redogör för Granhults bakgrund och för Granhults plats i nutidens ungdomsvård. Här följer ett referat från LG:s föredrag.

Första introduktionen av droger i Sverige skedde på 1950-talet genom amfetaminet. Under 1960-talet handlade det om hasch. Då var det radikalt att röka hasch. Nästa steg var heroinet på 1970-talet (i Stockholm och Malmö medan Göteborg var en amfetaminstad) och på 1980-talet adderades kokainet till samlingen. På 1990-talet kom ecstasy och med 2000-talet de syntetiska drogerna.

LSD har funnits hela tiden. De elever Granhult har är – säger institutionschefen mot bakgrund av denna aggression – ”förlorade på alla plan”.

LVM ersatte delvis nykterhetsvårdslagen. LVU ersatte delvis barnavårdslagen. I dag är det en olaglig handling att ha narkotika i sin kropp. I södra Europa är det annorlunda. Där finns inga tvångslagar, bara kriminallagar. Och där har man familjen och kyrkan i stället för förebyggande lagar.

Fram till och med 1960-talet hade vi ungdomsvårdsskolorna, som Sundbo och Långanäs. År 1969 kom Hassela Franshammar. Hasselapedagogiken växte under 1970-talet. Runt 1981 uppkom en stark föräldrarörelse i Örebro med omnejd som organiserade sig i *Föräldrar mot narkotika* (FMN). Peter Paul Heinemann skrev utlämnande artiklar om missbruk hos ett av de egna barnen. Granhult startade i denna föräldrarörelse och alltså finns hoppet för framtiden just hos föräldrarna och den kraft som ligger i föräldraskapet.

År 1982 fick LG Persson en förfrågan om att komma upp från Göteborg för att tillsammans med andra starta en behandlingsverksamhet i Örebro län. Förfrågan kom från FMN. Så småningom hittade man en förfallen herrgård. Granhult.

Granhults behandlingsarbete startade med tanken att arbete i sig skulle kunna förändra människan. Naivt kan man tycka i dag. ”Men vi hade inga andra instrument, vi jobbade och slet.” Arbetet i sig ansågs vara tillräckligt. Samhället har alltså den idén att arbete är danande och fostrande, med kamrater, regler, struktur, belöning.

”Men vi begrep inte beroendeproblematiken.⁹ Vad är ett beroende? Hur slår det? Hur kraftfullt är det? Det finns inget så starkt som beroendet. Vi hade inte instrumentet. Vi hade medlevarskapet. Åtta veckor i sträck, sedan två veckor ledigt. Dygnet runt. Vi jobbade och slet.” Men alltför många av ungdomarna fortsatte med sitt missbruk. En utvärdering från 1988 (Björklund) fann att cirka 60% fungerade bra. Det är kanske en alltför hög siffra. Man kan alltid selektera, ta emot sådana som har god prognos och avvisa dem som har en dålig. Framgång med maximalt 1/3 i det långa loppet. Det är möjligt. Men det är fortfarande osäkert vad som gör framgången.

Det fanns ett tiotal medlevarinstitutioner i Norge och ett femtontal i Sverige. ”Man valde att gå in i en annan värld. Det var inget normalt liv men kärleken och omsorgen var oerhört kraftfull. Det var lätt att utveckla ’arbetsnarkomani’. Man behövde inte ta itu med sina egna problem. Men det viktigaste i den här branschen är att då och då titta på sig själv. Vi som jobbar här ska kunna spegla världen utanför.”

8/2 var konceptet – åtta veckors arbete och två veckors ledigt. Många tyckte att föräldrarna inte skulle finnas med i behandlingen. Men Granhult valde från början att involvera de anhöriga. Det är primitivt att tänka bort besvärliga föräldrar. Heinemann hjälpte till. Men det finns problematiska begränsningar för möjligheten att involvera föräldrar som till exempel när det förekommer sexövergrepp och misshandel.

”Knark sprids av knarkare” säger institutionschefen. Det är inte någon mystisk man med uppfälld krage som står och lurpassar på era ungdomar. Det är deras kompisar. Motmedlet är att intervensera tidigt i deras liv. De officiella upptäckarna blir allt färre, som till exempel skolsköterska, skolkurator, fältassistent och fritidsgårdsföreståndare. Men det finns ett folkligt motstånd som vi kan hoppas på. Det handlar om åren 13–18. Budskapet till föräldrarna är: Stanna hemma! Skit i karriären! Ta mammaledigt/pappaledigt! Baxa den unge igenom dessa år! Sedan får de klara sig själva.

Missbruksarbetet

För Granhult är det alltsedan kollektivtiden självklart att verksamheten handlar om ”ungdomar vars främsta problem är drogmissbruk” (Björklund 1988:1). Sedan länge tycker sig Granhult se ett för lågt intresse för missbrukarvård av ungdomar i såväl SiS som kommunerna. Och vad kan kommunerna göra, på egen hand?

Kommunsidan? Det är svårt att jobba med en missbrukande 17-, 18-, 19-åring. Hur ska sådana insatser se ut? Ska man dessutom jobba i öppna former är det en utmaning. Tycker man att ett § 12-hem är för dyrt så fortsätter man med någon öppenvårdsinsats. Men de ungar vi har här är det otänkbart att på ett seriöst sätt klara på hemmaplan. (LG)

SiS har börjat överväga och resonera om detta i senare verksamhetsplaner.

Även för 14-,15-,16-åringar borde varje § 12-hem ha någon form av behandlingsinsats för sitt missbruk av droger eller alkoholintag, och då menar jag inte en ANT-dag innan man flyttar hem utan ett kontinuerligt innehåll. De flesta som finns hos SiS har börjat röka hasch och dricka öl. Även om man är 13 eller 14 år ska man självklart ha adekvata insatser. (LG)

Institutionschefen efterlyser som första åtgärd en missbrukshandläggare på varje ungdomsinstitution (Fjellman & Persson 1999:49).

En handläggare som har uppgiften att hämta in kunskaper och se till att kunskaperna blir allmängods hos personalen. Många specialfunktioner åläggs oss men det finns ingen som ska vara ansvarig för missbruksfrågorna. Detta skulle vara ett sätt. Att ansvarig institutionschef utser en missbrukshandläggare. (LG)

Granhults institutionschef anser att missbruksarbete med LVU-ungdomarna ännu inte är tillräckligt högt prioriterat i SiS. Institutionerna Sirius, Nygård (avdelning på Sundbo) och Granhult arbetar specifikt med missbruket men i övrigt betonas inte den delen av behandlingen. En schablonberäkning indikerar att omkring 400 av de unga som passerar SiS institutioner varje år har missbruksproblem. Det borde alltså finnas elever så det räcker, även för Granhult.

40% av ungdomarna som kommer till SiS institutioner uppger att de också har problem med narkotika och alkohol. Men det är definitivt inte 40% som får någon slags adekvat behandling eller adekvata insatser. (LG)¹⁰

Orsaken till frånvaron av explicit missbruksbehandling på ungdomsinstitutionerna kan, menar LG, vara brist på kunskap – även bland cheferna – om hur man arbetar med missbruk bland ungdomar. Möjligen föreligger dessutom en villrådighet i SiS om huruvida missbruksarbete bland ungdomar alls bör förekomma i dag.

Hursomhelst kämpar Granhults institutionschef för att fördjupa och utveckla missbruksarbetet inom LVU-vården. Han medverkar i en arbetsgrupp som bland annat kartlägger LVU-hemmens utbud av missbruksarbete och som under 2006 lämnar ett förslag till SiS om åtgärder för en vidare utveckling. Hur kan då rekommendationen tänkas se ut till de SiS-institutioner som behöver och önskar etablera en tydligare inriktning på missbruket bland unga?

Vad vi vet i dag det är att jobbar man med missbrukande ungdomar – eller vuxna för den delen – då ska man ha fokus på missbruket, oavsett metod. Vi har hamnat i en metoddiskussion där allt måste vara vetenskapligt prövat eller åtminstone bygga på någon slags erfarenhetsgrund. Men vad vi gör i dag här, vad finns det för vetenskap för det? Vi gör någonting vi tror på. Sedan har vi förpackat det utifrån våra lokala och ekonomiska förutsättningar. Det innebär att vi försöker få upp ungarna på morgonen. Det ska städas. Sedan ska man sitta i grupp, man ska titta på en film, och sedan hålla på med fysisk aktivitet, så man mår gott av det. Sedan ska man åka på ett möte. Och sedan ska vi förhoppningsvis ha en anhörigsamordnare som har kontakt med föräldrarna. Vi har förpackat detta till någonting som vi tror på. Plockar man ut del för del tror jag säkert att ingen skulle ha något emot vissa skolinsatser, det tycker alla är bra, vissa fysiska insatser det är bra, och att sitta i grupp är bra, att titta på en film är bra, osv. Vi skulle till och med kunna hitta vetenskap som stöder oss i alla de här delarna. Det finns en förhoppning när vi gör den här förpackningen att den ska leda rätt. Och vi ska åtminstone inte skada ungarna. (LG)

Granhult tar utgångspunkt i 12-stegsfilosofin för sin missbrukarvård för unga, delvis därför att det inte finns så mycket annat att ta till. Men det viktigaste är alltså fokus på missbruk.

Jag hoppas att rapporten vi ska skriva inte slutar i någon slags metoddiskussion för det tycker jag är ointressant i de här delarna. Gör en förpackning där även missbruket finns med! (LG)

ADAD

Carina är ADAD-ansvarig. ADAD är ett dokumentationssystem med intervjuer i början och slutet av elevens behandling samt ett år efter att eleven lämnat Granhult ("ettårsuppföljningen"). Åke och Carina har i början av februari just

varit på ADAD-kurs. Åke är missnöjd med kursen men nöjd med att ha träffat andra intervjuare och fått bra tips. Den mest uppseendeväckande informationen är att kanske hälften av SiS institutioner försummar ettårsuppföljningen. Det är annars ett material med potentialitet, om man får tro Åke.

Från ett år efter utskrivningen och ett halvår framåt ska man göra en uppföljnings-ADAD. Den handlar bara om det året, mellan utskrivning och intervjutillfälle. Den har blivit viktig, inte bara för oss utan för SiS överhuvudtaget. En grund att forska på. Man kan titta på kvaliteten på sin metodik, vad den ger för utslag. Det finns massor med olika saker man kan forska på, hur saker och ting står till, hur bra man har lyckats med det man håller på med. Hur många som klarar sig ett år efter behandling är en intressant variabel. (Åke)

Granhult har utfört 111 uppföljningsintervjuer, 67% av det totalt möjliga antalet. Institutionerna får för närvarande 2 000 kronor per utförd intervju som ett bidrag till den totala kostnaden för institutionen som i genomsnitt beräknas uppgå till 4 000 kronor. Bidraget från SiS kommer antagligen att tas bort. Vad händer då? Tankar finns också på att ersätta det personliga besöket med en telefonintervju, allt för att sänka kostnaden. Men enligt Åke värdesätter eleven det personliga besöket från institutionen, och någon har till och med ringt och frågat "När kommer ni?"

Oftast träffar man dem på något fik eller på McDonalds eller något bibliotek. Jag har valt att förlägga intervjun till någon annan plats än deras bostad. Man vet inte riktigt vad man möter där. Om man ska se krasst på det är det så att de flesta av de elever jag har hälsat på kanske är på ett familjehem, ett annat behandlingshem eller kanske i fängelse. Det är mycket sånt. Och då kan man kanske vara på institutionen. Men har de ett eget boende väljer jag i alla fall att vi ses på stan. Fokus är på intervjun. Det är under trevliga former. Den tar omkring 75 minuter och det är säkert minst 550 frågor. Många av frågorna är ganska lika frågorna i inskrivnings-ADAD, med en speciell del för tiden efter Granhult. Det är mycket närgångna frågor. Men har man varit här så har man redan blottat sig ganska mycket. Ibland har det väl hänt att de har förnekat missbruk och sen ... En gång åkte jag på en riktig blåsning. Då intervjuade jag killen och någon månad efteråt kom han hit på återfallsbehandling. Och då var det skam hos honom. Men oftast upplever jag att det är rätt ärliga svar. Många av de här killarna som vi gör uppföljning på har vi hört talas om, hur det har gått. Man får höra lite här och lite där. (Carina)

Ett avsnitt av intervjun handlar om tiden på Granhult.

Alltså känslan ett år efter. Hur var det på Granhult egentligen? Vad har du fått hjälp med, vad har du inte fått hjälp med? Har du fått hjälp med det du borde ha fått hjälp med? Man kollar inte bara tiden på Granhult utan även tiden efter Granhult, om de har varit någonstans. Nyfiket utforskande. (Åke)

Det händer att intervjuaren befarar att vissa svar inte är sanningsenliga. Den bedömningen kan grundas på intervjuarens minne av eleven. Sex månader i behandling är trots allt en ganska lång tid och intervjuaren kan – ett år senare – lätt se om något inte stämmer.

Telefonintervju är ett alternativ som inte kommer att förbättra vare sig kvalitet eller antalet genomförda och lyckade intervjuer.

Det blir så opersonligt. Och det handlar om 75 minuter. Det är många frågor. De hinner tröttna. Men ses man kan man ta ett break. Nämen gå ut och rök nu! Vi tar ett break! Och så pratar man lite emellan. Det blir på ett helt annat sätt än på telefon. (Carina)

Ett sätt att lyckas med uppföljningsintervjun är att hålla kontakten levande under tiden efter Granhult.

Oavsett om man har ärende eller inte, att emellanåt slå en signal. Det är värdefullt. Att hålla dialogen levande, att jag kommer! Hur går det nu? Det är ett eget intresse. Ibland är det ett riktigt detektivarbete. Det är nästan lika intressant som själva uppföljningen. Luska och leta. Utnyttja gamla kompisar. Har du ett telefonnummer? Vet du var han finns? På ett eller annat sätt hittar man dem. Alla vägar är bra. Ju fler man har desto bättre. (Åke)

Lyckade intervjuer förutsätter naturligtvis att rätt person tar kontakten. Det finns nämligen också tankar på att SiS ska köpa hela tjänsten utifrån, av någon som ringer runt för alla institutioners räkning. Men det kommer att sänka kvaliteten på svaren. Det är Granhults bedömning. År 1995 när ADAD infördes och diskuterades undrade man om forskarvärlden skulle komma att godta ADAD som forskningsunderlag ifall intervjuerna utfördes av institutionerna själva. Och nu talar man om att i stället utföra intervjuerna per telefon!¹¹ Ett argument för att köpa tjänsten utifrån är att en oberoende person då skulle intervjua alla likadant. Men man bortser kanske då ifrån att dessa intervjuoffer är speciella, att det kanske inte främst är frågan om att uppfatta deras svar på ett neutralt sätt utan att överhuvudtaget få dem att ställa sig till förfogande och svara något alls. Granhult vill gärna se ADAD-intervjun som ett led i behandlingen.

En gemensam hållning

Tid och erfarenhet krävs för att komma fram till en – för personalen – gemensam hållning i vissa frågor, även i till synes triviala spørsmål som hur elevens säng egentligen ska vara bäddad och hur hans rum egentligen ska vara ordnat för att kunna godkännas. När har man egentligen stigit upp? (Båda fötterna på golvet.) Exempler ser ut som oviktiga detaljer men det är kanske i detaljerna som Granhults arbetssätt visar sig och prövas.

Jag tror nog att personalen har olika gränser för vad de upplever som ett icke önskvärt beteende. Och jag tror att vissa har vidare gränser för att de tycker att det är (bör vara) så, och vissa har nog vidare gränser för att man inte vill ta itu med det. Ett krav på att de måste göra som jag säger annars har jag misslyckats, och det är inte riktigt det som är grejen, utan det är gränssättningen i sig. Även om det inte lyckas första gången och inte tionde gången heller men till slut så blir det så. Det är bra med olikheter hos personalen men i vissa grundläggande strukturer måste vi agera på samma sätt. Ju fler desto svårare är det att göra likadant. Det där är ett jättejobb hela tiden. (Magnus)

Eleverna noterar nogsamnt om personalen har lite olika budskap, och de utnyttjar det gärna.

Eleverna hjälper naturligtvis till att undergräva, att liksom ställa personal mot varandra. Att va fan, det får jag göra för han och han och han. Och så är det nog också många gånger, men många gånger är det en manipulationsteknik. (Magnus)

Personalen måste alltså enas om hur en bäddad säng ser ut. Jag påminns om militärtjänsten och dess så småningom perfekt bäddade sängar. Där handlade det om disciplin, om att lära sig att göra utan att ifrågasätta. För killarna på Granhult kan det kanske vara en träning i att överge en inställning där man med ljus och lykta försöker hitta kryphål genom vilka regler och bestämmelser kan annulleras. Det kan bli som en mani att inte förstå regelgivarens andemening. Anledningen till att eleven är tvångsomhändertagen lönar det sig inte att ifrågasätta inför Granhults personal. Men allt annat kan det löna sig att ifrågasätta.

”Så professionell blir jag aldrig”

Eleverna finns på Granhult i sex månader, om de fullföljer behandlingen. Personalen träffar dem dagligen och talar ibland med deras anhöriga, i telefon och när de eventuellt kommer på anhörigdagar. Personalen på Granhult umgås således med eleverna på ett sätt som gör det svårt att inte ibland ta med sig något av elevens problem hem, fast man inte borde. På kollektivtiden var det mer naturligt att ta med sig problemen hem.

Personalen måste kunna bära en gnagande oro för ungdomarna, kanske ligga sömlösa en stund och fundera, glädjas över att se dem växa till kamrater för livet och bli förtvivlade när någon sviker. (Björklund 1988:15)

Numera förväntas personalen vara tillräckligt professionell för att kunna skilja mellan sin roll som behandlare och sitt övriga privata liv. Men det är inte lätt, särskilt om man en gång skolats in i medlevarskap. ”Så professionell blir jag aldrig” säger avdelningsföreståndaren och menar att hon inte kan undvika att beröras av deras öde och att undra hur det framöver kommer att gå för

eleverna. Anledningen till hennes konstaterande var att en tidigare elev just ringt och meddelat att han inte kunde komma och hälsa på som han hade lovat. Att han ringde och meddelade detta tog avdelningsföreståndaren som ett tydligt tecken på att Granhult lyckats i hans fall.

Krävs det en särskild professionalitet för att jobba på behandlingshem? Innehåller den uppgiften fler roller än den professionelle vanligen anses behöva, dvs. en på jobbet och en annan hemma?

Personlig men icke privat, det är viktigt för mig. Men var sätter man gränsen för att bli privat? Förhållandet ska vara sådant att jag inte har någon privat relation med någon elev som är hemlig för resten. Men annars handlar det om att vara sig själv. Att få vara Magnus, med mina brister och fel, att få vara en god spegel för de killar som är här. Och det är klart att jag får lägga band på mig. Om jag skulle ha en negativ dag får jag se till att ligga lågt. (Magnus)

Ambivalensen är begriplig. Man vill gärna kunna vara sig själv men helst inte visa sig för andra när man har en svart dag. Granhults princip om ömsesidighet möjliggör ändå att såväl elever som personal får ha även dystra dagar på jobbet. Men medan eleverna tillåts vara och agera ut även sina dåliga dagar så försöker personalen att ligga lågt de dagar de själva känner sig låga. I den meningen eftersträvar personalen att visa upp ett personalansikte som är balanserat, positivt och givande. Medlevarskap representerar kanske ett försök att manipulera det professionella och pröva om det går att ibland bortse ifrån.

Tillfrisknande

Ordet tillfrisknande – presens particip av verbet tillfriskna – används av Granhult som substantiv. Man kan vara en tillfrisknande.

Jag säger inte friska, jag säger tillfrisknande. Det är livslångt, något som man får vara på sin vakt med. Aldrig sätta sig still och tro att nu är det över. (Berith)

Granhults personal är övertygad om att 12-stegsbehandling är bra. Men. Det "men" som bland annat motiverar Granhult till ett och annat avsteg från en alltför ortodox tillämpning är att man arbetar med ungdomar. 12-steg för ungdomar är något annat än reguljär 12-stegsbehandling för vuxna.

Ska man följa 12-stegsfilosofin till punkt och pricka är det bara nyktra missbrukare med i behandlingen. I vuxenbehandling anser man det nödvändigt. Man ska veta vad man pratar om. Där har vi valt en annan väg. Jag tror på en blandad personalgrupp. För har inte jag missbrukat bort min tonårstid så har jag förmodligen hunnit skapa mig mer social kompetens som jag kan förmedla till ungdomarna. En missbrukare har helt andra saker att tillföra. Kanske att vi har för få tillfrisknande i vår personalgrupp just nu? (Berith)

Någon idé om optimal andel tillfrisknande i personalstyrkan finns inte på Granhult men om det uppstår problem av någon art kan tanken uppstå att det beror på en felaktig balans mellan tillfrisknande och andra.

Just nu har vi för få som har gått i egen behandling. Sedan räcker det inte att jag har varit missbrukare, jag måste ha mer kvaliteter tycker jag. Missbrukare nykter i fyra år säger inte alls att du ska jobba inom missbruksbehandling. Det får inte bli ett självändamål att jag kan sitta och berätta att "Jamen jag har åtta tillfrisknande i min personalgrupp". (Berith)

Det är inte att bara generalisera och säga att jag (eleven) kan inte prata med den här personen för den är inte beroende. Det tror jag inte. Jag tror att eleverna här kan prata med väldigt många som inte är beroende också, men jag tror att vi är mer eller mindre bra på att vara lyhörda och kunna prata med eleverna, och ha empati och förståelse. Det kan utvecklas. (Magnus)

Att elever och andra föranleds ställa frågan om behandlarnas eventuella missbrukarbakgrund visar att de inte utan vidare lyckas bedöma den saken. Om behandlaren status vore uppenbar skulle frågan inte behöva ställas. Var går gränsen för att anse sig vara en tillfrisknande? Vilken ställning har en medberoende, en före detta matmissbrukare eller en som tillfrisknat utan hjälp av organiserad behandling?

Kanske kan frågan preciseras genom påståendet att missbrukarpersonlighet är en kontinuerlig storhet. Det finns ingen tydlig gräns mellan att vara eller att inte vara en beroendepersonlighet.¹² Benägenheten till missbruk är ett allmänmänskligt dilemma och elevernas fråga kan sägas gälla huruvida man som människa har förstått eller inte förstått att förmågan till missbruk – i någon form – är allmängiltig och att behovet av att ständigt vara medveten om sin maktlöshet också är allmängiltigt. Den grundläggande tanken bakom behovet av tillfrisknande i personalgruppen gäller kanske inte främst värdet av att en beroende hjälper en annan utan värdet av att bland de anställda ha människor som har förstått ett fundamentalt mänskligt villkor.

Mat och behandling

Middag serveras klockan 17 och den lagas eller värms och ställs fram av den personal som börjar klockan 16. Vanligen har den köksansvariga förberett måltiden. Den 6 februari 2006 serverades köttbullar med pasta och sallad och kaffe. Lunch serveras klockan 12. Morgonmålet är elevernas eget ansvar, och den kan se rätt olika ut beroende på jourhavande elevs ambitioner. Till frukosten – om den kommer på bordet – ligger Bergslagsposten och Nerikes Allehanda. Eleverna blir efterhand bekanta med exotiska platser som Skinnskatteberg, Ställdalen, Kopparberg ...

Att laga mat till ett gäng elever inom LVU kan vara ett äventyr. Mat är en konkret sak jämförd med behandling. Det är lättare att klaga på att mat

på något sätt är fel än att kunna formulera sig kring behandling eller andra motiverande aktiviteter på Granhult. Ingmari är köksansvarig, eller snarare behandlingsassistent med inriktning på kök. I 13 år arbetade hon i ett kök som var utan låsbar dörr och dessutom genomgångsrum för den som ville komma upp den vägen till andra våningen. Det nya köket har en dörr som går att stänga.

Det är färre elever i köket nu. I en grupp är det alltid någon eller några som är mer i köket än andra. Förut hängde de där, passerade den vägen upp till andra våningen, stannade till, hade någon undran. Det är lite mer åt sidan nu. Jag kan stänga. Samtidigt kan de banka på, och är jag där så har jag ju öppet. Jag hjälper dem. Hur man tvättar någonting. Jag brukar laga kläder, fålla upp jeans, byta blixtlås. Det sprider sig. "Jag har hört att du kan." Jag försöker hjälpa. De kommer till mig om de inte får tag på någon annan. Jag får ju mycket positivt. Men samtidigt blir det mycket gnäll om mat, att det är för mycket, för lite eller för dåligt. (Ingmari)

Granhult har alltså satsat på ett ordentligt kök. Dofter och atmosfär är viktiga, och konkreta ingredienser i behandlingen. Under renoveringen stängdes köket och lunchen beställdes utifrån. Det tröttnade eleverna på.

Det är ändå ett hem, ett behandlingshem. Det är ju ingen verkstad, ingen fabrik. Man vet aldrig hurudan en dag blir. (Ingmari)

Elevens humör påverkar Granhult påtagligt. Elevens humör tillåts påverka. Det blir kanske naturligt när det handlar om just behandling och om att få fram känslor. Elevens sinnesstämning påverkar hela Granhult medan behandlingen – till exempel gruppterapin – kanske påverkar Granhult mindre. God, vacker, vällagad och välsmakande mat hjälper upp elevernas humör. Man kan säga att Ingmari påverkar behandlingen på ett indirekt sätt. Det finns budskap som eleverna bara kan få fram via sitt beteende, sitt kroppsspråk, ofta gentemot Ingmari.

Jag kanske inte är så hotfull på ett sätt. Vad man än jobbar med här så måste man ha vidvinkeln på. Jag stänger inte av och bestämmer mig för att bara stå i köket och se till maten. Då skulle jag inte jobba med det. Om jag inte trodde att jag är en viktig del i det hela. Jag blundar inte om jag ser något som inte är okej. (Ingmari)

Tobak

Daniel liksom de flesta av männen i personalen snusar och några röker. (Det som röks är givetvis tobak.) Flera om inte alla av eleverna både röker och snusar och att "spotta snus är ett problem i duschen" eftersom där inte finns några papperskorgar att spotta i. Snuset hamnar på golvet som är av halkfri typ och därmed svårt att hålla rent. Eleverna lånar snus och cigaret-

ter av varandra och jag har sett en elev låna portionsförpackat "tantsnus" av en kvinnlig praktikant. "Det sitter en snus på väggen i matsalen." Ska den tas bort eller ska det först utredas vem som är skyldig? Berith tycker inte att det är så viktigt vem som är skyldig men uppfordrar alla att ständigt mana eleverna att så gör man inte. Snus är ett problem och snus i Granhults buss tar till och med eleverna avstånd från.

Rökning tycks vara ett mindre problem även om eleverna "tänder tidigare och tidigare" vilket betyder att de tänjer på gränsen för var man får röka, dvs. endast under taket till den rökpaviljong som uppförts enkom för att man ska stå/sitta under den och röka, inte en decimeter utanför taket. Reglerna gäller var man får röka inte om. Snusandets mer kontinuerliga karaktär gör det svårare att exakt reglera.

Den här kulturen är schizofren. Rökning är tillåten och samtidigt är det förbjudet att köra bil utan säkerhetsbälte och körkort. (Heinemann 1984:75)

Någon undrar varför till exempel E – den nye eleven – inte har vare sig cigaretter eller snus när han kommer från Sirius behandlingshem.¹³ En annan kan berätta att de får allt där, dvs. de tillåts inte använda egna cigaretter eller eget snus. Så försöker man undvika att det otillåtna döljs i tillåtna förpackningar. "Så borde vi också göra."

"Vi använder tändstickor här, inte tändare (med butangas). Många av grabbarna ..." För köp av cigaretter gäller en 18-årsgräns. Det är ett dilemma för Granhult att förse elever under 18 år med cigaretter, men det finns inget förbud för en omyndig att köpa tobak genom ombud.

Kostnaden

För närvarande (februari 2006) kostar en plats på Granhult 3.200 kronor per dygn.¹⁴ Ett halvårs vård går alltså på 585.000 kr. Det är mycket pengar tycker kommunerna. Genom sin öppna karaktär kan Granhult tänkas konkurrera – tydligare än de låsta institutionerna – med privata hem och deras betydligt lägre dygnskostnad och färre begränsningar. Som SiS-institution har inte Granhult möjligheten att pressa sin vårdavgift genom att till exempel sänka personaltätheten, eller förhandla om priset utifrån speciella förutsättningar. Avgiften bestäms centralt. För övrigt förefaller den tanken finnas, hos institutionschefen, att en lägre personaltäthet och därmed en lägre dygnskostnad vore möjlig. "Det är inte så att fler i personal gör ett bättre jobb."¹⁵

Dock har Granhult redan i dag en lägre personaltäthet än andra ungdomshem. 20 anställda på 10 platser. Den lägre bemanningen är en kvarleva och en tradition från kollektivtiden. Låsta avdelningar har som regel mer personal än öppna. Det omvända vore mer motiverat. Kan man låsa in eleverna behövs det färre väktare i det ena eller andra avseendet än om man försöker hålla eleverna kvar utan lås. För några år sedan ville flera kommuner skriva kon-

trakt med Granhult – för att få rabatt – men det tillät inte SiS. Sedan dess har förhållandena ändrats, och SiS är nu öppen för kontrakt. Men kommunerna är inte längre intresserade.

2 Programmet

Trots vetenskapen om att behandling inte är något enhetligt, och att även direkt involverade saknar samstämmighet i vad som egentligen är behandling talar man inte sällan om den som något ensartat, som något man kan "gå igenom", som om "behandling" verkligen funnes i verkligheten. Kanske kan endast den som själv gått igenom en behandling yttra sig om – och i sitt mentala system erfara – vad det handlar om.

Jag lär mig mycket av de nyktra missbrukarna, deras syn på livet. Jag är ibland lite avundsjuk på dem som har gått igenom behandlingen, de är så klara med sig själva, med vad de vill. (Berith)

Den som har gått igenom en behandling har gjort det mot bakgrund av en erfarenhet som är främmande för icke-missbrukaren – nämligen drogens metamorfos från eufori till förbannelse. Förutsättningen för en framgångsrik rehabilitering är en grundlig missbrukserfarenhet. Erik praktiserade på Granhult och har skrivit om sina tidigare erfarenheter.

Jag har velat beskriva droglivet som det är. Att knarka är underbart. Att knarka är att leva en lögn. Att knarka är gemenskap. Att knarka är att långsamt begå självmord. Detta har jag upplevt. (Nyström 2002:3)

På Granhult talar man om sitt behandlingsprogram. Tillägget "program" indikerar att Granhult tillhandahåller ett paket, en förpackning av något – en mängd ingredienser – som i brist på bättre kan kallas behandling. Det är sammansättningen av detta program som är intressant, inte om det är behandling eller ej.

Utgångspunkten är, åtminstone för ungdomarna på Granhult, att de missbrukat en sinnesförändrande substans, inte sällan hasch. Hasch är alltså en huvuddrog för många av de pojkar som kommer till Granhult. Haschisch är, skriver Heinemann, "en katastrof i ungdomars liv".

Barn kan före tolv års ålder bemästra det mesta av livets verkliga påfrestningar och hemskheter genom fantasi, dagdrömmar och magi. De förlorar denna gåva i puberteten och förlorar därmed förmågan att hålla alltings förgänglighet och obarmhärtiga kretslopp ifrån sig till ett lägligare tillfälle. De förmår sedan inte längre besvärja och förvandla den påträngande verkligheten. Pubertetssmärtan uppkommer till stor del genom denna förlust. Ingenting passar bättre som smärtstillare och ersättare av förlusten än just haschisch. Den kemiskt återerövrade

förmågan att hålla verkligheten borta och tills vidare fortsätta med en förlängd barndom blir hos många en oerhörd upptäckt av en till synes perfekt flyktväg undan tidens gång och den obönhörliga vuxenheten, som kommer så sakta vare sig man vill eller inte. Att använda haschisch är ett sätt att göra uppror mot tidens och vuxenblivandets obeveklighet. Tiden stannar och barndomen hålls kvar. Lättnaden över detta kan vara så stor att den skapar ett beroende och en distans till verkligheten som efterhand växer allt mer – tills man skolkat så länge från livet att man inte hittar det igen. (Heinemann 1984:83)

Granhult har i dag – som övriga LVU- och LVM-institutioner – kontinuerlig intagning. Det har betydelse för hur behandlingsprogrammet genomförs. Institutionschefen kan berätta om den kollektiva tidens kollektiva intag. Då hade man ett och samma gäng elever från början till slut. Man kunde börja med att etablera fasta normer, successivt få ordning på gänget och sedan efter hand minska antalet regler när normerna blivit fast rotade. Det var ingalunda fråga om någon demokrati i början. Kadaverdisciplin är det ord som nu används om medlevartidens inledande fas för regeletablering.¹⁶

Nu har Granhult kontinuerligt intag vilket bland annat påverkar möjligheten att slopa en gång införda regler. Lösare tyglar kan fungera under en tid men när en ny elev kommer vet man inte vad som händer. Den nye för med sig en tid av osäkerhet. Det är inte läget att ta bort regler. Granhult önskar sig en regelbunden "metabolism".

Det optimala är väl att det skulle gå ut en i månaden och komma in en. Det skulle vara perfekt. Men kommer det tre nya så kan de helt plötsligt ta över det här. Det här gänget vi har nu klarar de nog inte av. Vi har ett bra gäng, fast de är svaga, fast rätt bra. Då kan det komma in två nya som kan rasera. (Michael)

Den kontinuerliga intagningen sägs vara lättare att hantera på en låst avdelning. Trots allt finner man på Granhult fördelar med en kontinuerlig intagning och försöker vända den till en fördel i behandlingen.¹⁷

Faser och steg

Följande tabell är ett försök att efter elevhandboken skapa en översikt över behandlingens olika delar. Hur lång tid varje fas får ta beror på individen men det hela ska vara avklarat på 26 veckor och de tre första faserna bör vara klara efter fyra månader.

Fas 1	<p>Ramar och regler:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Eleven måste vara kvar på Granhult. * Eleven får ringa ett samtal till föräldrarna. * Eleven får skicka och ta emot brev. * Eleven har tillgång till musikrummet. * Eleven börjar delta i gruppterapin efter avklarad orientering. * Fickpeng: 315 kr/vecka * OA: 15 kr/st (avdrag för oansvarighet) 	<p>Att göra:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Eleven får en orientering om Granhults regler och metoder. * Eleven börjar i gruppterapin. * Eleven föredrar sin droghistoria i gruppen. * Eleven genomför sin inskrivnings-ADAD. 	<p>Aktuella steg:</p>
Fas 2	<p>Ramar och regler:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Eleven får börja åka på AA/NA-möten. * Eleven får ringa sina anhöriga. * Eleven får ta emot besök av sin familj. Fickpeng: 315 kr/vecka * OA: 15 kr/st (avdrag) 	<p>Att göra:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Eleven deltar i gruppterapin. * Eleven utformar sin första behandlingsplan tillsammans med sin rådgivare och kontaktperson. * Eleven börjar delta i skolarbetet. 	<p>Aktuella steg:</p> <p>Steg 1. (tolkn. för unga) Vi erkände att när vi drack, knarkade eller agerade ut blev vårt liv ohanterligt.</p>
Fas 3	<p>Ramar och regler:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Eleven får ringa fritt under ansvar. * Eleven får åka på sin första Kp-dag. * Eleven blir "kung i köket" efter att ha delat steg. Fickpeng: 315 kr/vecka * OA: 15 kr/st (avdrag) 	<p>Att göra:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Eleven utformar sin andra behandlingsplan tillsammans med rådgivare och kontaktperson. * Eleven utformar sin tredje behandlingsplan tillsammans med rådgivare och kontaktperson. 	<p>Aktuella steg:</p> <p>Steg 2. (tolkn. för unga) Vi kom till tro på att vi kunde förändras med hjälp utifrån och av andra</p> <p>Steg 3. (tolkn. för unga) Vi beslöt oss för att samarbeta med andra och lyssna på råd för att förändra vårt beteende.</p>
Fas 4	<p>Ramar och regler:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Eleven får åka på sin andra Kp-dag. * Eleven får dagspermissioner. * Eleven får gå in i kiosk med personal. Fickpeng: 350 kr/vecka * OA: 30 kr/st (avdrag) 	<p>Att göra:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Eleven får åka på egna dagspermissioner. * Eleven får permissionsupdrag. * Eleven utformar sin fjärde och femte behandlingsplan tillsammans med rådgivare och kontaktperson. * Eleven påbörjar sin eftervårdsplanering. * Eleven påbörjar sitt preventionsarbete. 	<p>Aktuella steg:</p> <p>Steg 4. (tolkn. för unga) Vi gjorde en lista på beteenden som vi behövde ändra på och också på de styrkor vi har som kan hjälpa oss att göra förändringarna.</p> <p>Steg 5. (tolkn. för unga) Vi delade denna lista med en annan person.</p>
Fas 5	<p>Ramar och regler:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Eleven får permissioner. Fickpeng: 350 kr/vecka * OA: 30 kr/st (avdrag) 	<p>Att göra:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Eleven arbetar med sin eftervårdsplan. * Eleven arbetar med sitt preventionsarbete. * Eleven genomför sin utskrivnings-ADAD 	<p>Aktuella steg:</p>

Avgiftning

Missbruksbehandling som allmän företeelse innehåller moment som inte kan jämföras med inslag i 12-stegsfilosofin. Utredningar och tester är exempel på komponenter som kommer ur andra överväganden. Avgiftning framstår som rent främmande för 12-stegsideologin, trots att den ofta är en nödvändig förutsättning även för dess mest renläriga variant. Granhult utgår från att eleven är avgiftad när han kommer.

Det finns liksom ingen tolvstegsavgiftning utan det är medicin det handlar om, och då måste man ha läkare och sköterskor och kunna kroppen. Det är en del i det hela. (Christer)

En låst avdelning inom LVU kan sägas vara en form av icke medicinsk avgiftning. Eleven är helt enkelt inlåst under en tid för att senare övergå i ett skede av motivation för behandling. Granhult har planer på någon form av låst verksamhet som också skulle kunna fungera som avgiftning light. Dit kan elever flyttas som begår allvarliga regelbrott, framför allt den som tar in och/eller använder droger. Granhult har ett samarbete med Rällsögården som framför allt gäller avgiftning för ungdomar som är på väg till Granhult. Och avgiftning har sitt pedagogiska värde.

Man kan säga så här att Rällsögården har en LVU-enhet i det ögonblick de får en LVU-ungdom dit. Då blir de liksom en LVU-avdelning också. Vid tre tillfällen har vi nyttjat det. Det har fungerat bra och det har varit ett önskemål från vår sida under många års tid, att man inom ungdomsvården också försöker skapa de här möjligheterna. Sedan vill jag inte lägga för stor vikt vid det här med avgiftning, för det är skillnad på en avgiftning på en 17- eller 18-åring jämfört med en vuxen. Och lite milt uttryckt kan man säga så här att det är aldrig fel att det finns en smärta, att det gör ont i det ögonblicket. Att låta människor sova sig igenom den här fasen, det tycker jag inte man ska göra. Självklart ska man ha någon slags rimlig tillsyn så att det inte händer något. Men det får inte bäddas alltför trevligt, tycker jag. Det ska vara lite smärta med också. Man ska få må dåligt. Man finns på en avgiftning. Man mår taskigt av själva abstinensen. Ja då ska man få göra det. Det finns knappast ögonblick och perioder när våra ungdomar känner sig mer motiverade att förändra sitt liv. (LG)

Det föreligger inga formella avtal mellan Granhult och Rällsögården utan beställaren rekommenderas att kontakta Rällsögården och eleven/klienten skrivs in där under maximalt ett par veckor. Under tiden kan Granhults kontakt med eleven inledas.

Vederbörande placeras där och då börjar vår första kontakt. Vi åker upp och hälsar på honom och säger hej och berättar lite om vad som ska hända och ske. Våra killar fräschar till sig snabbt. De fysiska menen har oftast inte börjat än, och efter ett par tre dagars nykterhet är de igång. (LG)

Att kvickna till bland män som fysiskt är betydligt mer illa därän kan ha sitt behandlingsvärde. Det är oavsiktligt och en organisatorisk lösning snarare än ett behandlingsinslag, men det kan bli en diskret varning.

Det är lite roligt att höra grabbarna som kommer från Rällsögården. De har sett de här 35-, 40-, 45-åringarna. Och då säger de ungefär att du kan glömma att jag skulle bli som de. Det finns inte i deras föreställningsvärld. (LG)

Intaget

I den norra flygeln på Granhult finns intaget, det rum dit eleven först kommer som helt ny eller när han återvänder från permission eller kommer tillbaka från en rymning eller utvisning. Rummet har dusch och toalett och ett spegelarrangemang som gör det möjligt att behålla känslan av att man kissar utan publik. I intaget tas de urinprov Granhult avkräver eleverna med regelbunden slumpmässighet. Här finns de stickor som snabbt om än bara preliminärt avgör existensen av otillåtna preparat. Det är viktigt att provet är tillförlitligt taget.

Annars blir det ett argument. Lämna någon ett negativt urinprov och jag ändå tror att eleven har drogat så blir det svårt. För då ligger det som ett hinder. Man måste vara noga när man tar urinprov. För tar man ett och det är grönt så är saken klar. På ett noggrant sätt, annars blir det tvärsom. (Lena)

I intaget förvaras de väskor och kläder som inte omedelbart hinner kontrolleras för att eliminera intag av narkotika. Personalen eftersträvar en lugn och avspänd stämning i intaget, särskilt gentemot en ny elev. Man eftersträvar att inte i onödan skapa en negativ stämning inför det som väntar. Intagningsproceduren rimmar ändå inte helt med Granhults image av öppen institution utan låsta dörrar. En minutiös genomgång av kläder och väskor kan tyckas överdriven med tanke på att det "inte ens är svårt" att utifrån föra in droger på Granhult. Men förfarandet är till för att inför eleven markera att intag av narkotika på Granhult är en moraliskt starkt förkastlig gärning som kan rendera utskrivning och omplacering. Samma kontroll görs oavsett varifrån eleven kommer. Att han kommer direkt från en låst avdelning är ingen garanti för att han är grön.

Det är en säkerhetsfråga. Och alla ska behandlas lika. Vi vet inte om han har haft sina kläder inlåsta eller på sitt rum. Vi har inte koll på det. Det är viktigt att göra så mycket man kan för att det inte ska komma in droger på Granhult. (Jan)

Efter visitation i intagningsrummet får (den nye) eleven gå runt på Granhult och lära känna institutionens olika delar och funktioner. Det är ett tillfälle för den nye att ställa frågor och bilda sig en första uppfattning, inte minst om regler och restriktioner. Ordet intag har inom den institutionella missbru-

karvården flera aktuella och samtidigt använda betydelser. Det används om att ta emot nya klienter/elever, det används för elevens önskade intag av förbjudna substanser, och den används för det lika önskade införandet av droger på institutionsområdet.

Orienteringen

Den första veckan för en ny elev är en orienteringsfas, en vecka av introduktion i de regler och den ideologi som gäller vid Granhult. Arbetet går under beteckningen orienteringsgrupp vilket sannolikt kommer sig av att den pågår samtidigt som de andra eleverna samlas till gruppterapi. (På Granhults hemsida kallas denna del "en veckolång intags- och utredningsfas".) Under introduktionsveckan görs bland annat ett första test på personligheten med avseende på missbruket. Testet upprepas fyra gånger under en hel behandlingsprocess och tanken är att testet ska visa på förändringar i tankesättet. En särskild manual hjälper rådgivarna att tolka resultatet.

Under introduktionsveckan formulerar eleven också en preliminär drog-historia tillsammans med sin kontaktperson. Den är underlag för en senare utförlig presentation på grupptid. Jag var närvarande vid en del av orienteringen för M med Göran som kontaktperson. Utgångspunkt är elevhandboken och Göran gick igenom den punkt för punkt. Han inledde med att säga att allt finns inte med i den. Alla regler finns inte med där. "Skulle vi skriva ned allt så bleve det en tjock bok." Göran antog att M redan kände till en hel del regler eftersom han varit på Håkanstorp.

"Vi är till för dig, du är inte till för oss" är en viktig utgångspunkt. "Fan jag är lite imponerad" säger M och syftar på utrymmena för elever och annat. Gott om plats jämfört med på Håkanstorp. Om sin droganvändning sa M att "det är ingenting jag skäms över". Göran sa att det här med missbruket som en sjukdom försöker vi att tona ner. Vi försöker undvika ordet sjukdom och använder i stället ordet beroende. (M tycktes inte hålla med. "Det är en sjukdom", sa han.) Men Göran vidhöll att vi pratar inte särskilt mycket om sjukdom utan vi pratar om kemiskt beroende.¹⁸

Elevernas morgonstädning sker efter en särskild städlista, vecka för vecka, och under överinseende av en ur personalen. Beträffande bäddning sa Göran att "de första dagarna är vi rätt så snälla". En tavla bredvid telefonen i nedre hallen annonserar dagens aktiviteter. Lektion är det varje vardag klockan 9.15–10.00 utom tisdag. Då är det storstädning. Lektionerna kan vara en film eller en föreläsningar i olika ämnen. De flesta av Granhults personal håller föreläsningar i olika ämnen. M ska alltså inte delta i behandlingsgruppen den första veckan utan blir i stället orienterad om förhållandena på Granhult.

Granhult har skolundervisning. Tre timmar per vecka, onsdag förmiddag. Svenska, engelska och matematik. Daniel är skolansvarig. Gruppterapi pågår måndag till fredag, klockan 10.15–12.00. Mycket grupp alltså. Första veckan får eleven inte lämna Granhult utan sällskap av personal. Senare får

eleven lämna området om han säger till när han går och när han kommer tillbaka.

AA- och NA-möten. Deltagandet är obligatoriskt. Två möten per vecka. (Måste man verkligen vara med?) Ja, det är obligatoriskt. (Shit!) När det är många elever på Granhult delas de in i två grupper. Och då åker man på möte fyra dagar i veckan, men den enskilde eleven alltså bara två gånger. Det har hänt att någon elev har velat åka fler än två kvällar per vecka. M säger att det är lite synd att det är obligatoriskt för det bygger ändå på frivillighet. Men Göran vidhåller nyttan av obligatoriet. Han gick själv på obligatoriska möten för 15 år sedan. Om eleven vägrar åka med blir det 100 kr i avdrag från veckopengen, per gång.¹⁹

Varje lördag drar vi iväg på något, säger Göran. I lördags var det go-cart på is. (Rätt grymt!) Skidåkning, bowling, Gustavsviks äventyrsbad. Men M får inte följa med så länge han är fas-etta. Varje torsdag eftermiddag bär det av till badhuset i Lindesberg. Om man följer med så måste man simma 200 meter. M verkar intresserad. Han vill verkligen simma. Om man kommer för sent till någon aktivitet kostar det 15 kronor per OA, dvs. per oansvarighet. OA dras från veckopengen som är 315 kr per vecka. Det systemet – avdrag från en grundveckopeng – har man sedan 1991 då det infördes av Jeff, den amerikan som hjälpte Granhult på traven. Det visar sig finnas två termer när det gäller pengar till eleverna, nämligen A respektive OA, dvs. ansvar(ighet) eller oansvar(ighet). När eleverna frågar Berith "Hur många OA har jag?" kan hon svara "Du har åtta A".²⁰ Under programmets fyra första månader utgår 315 kr/vecka i fickpengar. Efter fyra månaders behandling utgår 350 kr per vecka men då höjs också OA från 15 kr till det dubbla. "Då borde de ha lärt om."

M kom upp för sent i dag, det blir 15 kr i OA. Sedan missade han frukosten, det blir också 15 kr. I morgon får han konsekvenser på gruppen, till exempel att få laga frukost flera dagar i följd. Och om det upprepas kan det bli 1 kr per minut man försover sig, dvs. 60 kr per timma. Om man sedan helt struntar i sitt ansvar kanske man inte ska vara kvar på Granhult utan flytta till ett hem med låst avdelning. Pengaboten, OA, är alltså automatisk och beslutad av personalen. Konsekvenser däremot kan utmätas av gruppen. Man får inte sällan både OA och konsekvenser.^{21 22}

Jan och M går igenom elevhandbokens avsnitt om Försvar och känslor. M konstaterar att "man kan inte gå runt och visa alla känslor", vilket jag finner helt korrekt men Jan verkar skeptisk. M går med på att "droger är starkare än känslor", och han tillägger att "det är bra att man kan välja hur man ska må" för "ibland är det alldeles tomt" och "gråta kan jag aldrig göra utan alkohol". "Det är skönt att gråta." "Droger är ett verktyg som jag använder". M fortsätter att "ju mer kontakt jag har med läkare desto större är chansen att jag får medicin så att jag blir stabil, inte guppar upp och ner". På M:s första behandlingshem, ett HVB-hem, gällde devisen att inga mediciner behövs, allt

kan lösas med terapi. 18 år gammal började M med "medicin". Han lärde sig om drogernas konsekvenser.

Posthanteringen är en komplicerad historia. Granhult får inte öppna elevens post såvida man inte misstänker att något otillåtet döljs, och då är det bara institutionschefen som får öppna. Vadderade kuvert och paket öppnas på kontoret och eleven får sedan inte behålla kuvert eller kartong. Gosedjur ska antingen låsas in eller sprättas upp för att innehållet ska kunna granskas. Det har en gång hänt att en nalle var uppstoppad med marijuana.

Eleven är frukostansvarig en vecka i taget och måste då gå upp en halvtimme tidigare (Hela veckan? Fy fan!) Den frukostansvarige ska vara inne i köket klockan 7.10. Under helgerna får eleverna ta sin fika till vardagsrummet men inte annars. Då ska alla måltider intas i matsalen. Det är inte okej att sätta på TV:n före kl 16. Inte ens 10 minuter före! Nästa fredag är M uppe i fas 2.

Det är förbjudet att ha kortlek på Granhult. (Det kan inte vara förbjudet? Patiens?) Det var tydligen tillåtet att ha kortlek på Håkanstorp. Göran säger att Jag vet hur det går till. Vi fick spela kort men inte om pengar, men vi var inte dummare än att vi antecknade och gjorde upp efteråt.

Personal emellan berättar man allt man får veta om eleven. Något kan alltså inte sägas i förtroende till en ur personalen. Att säga något till en är att säga det till alla. Men läkaren har tystnadsplikt. Personalen har anmälningssplikt vid allvarliga brott vilket betyder att saken överläts till institutionschefen som i sin tur kontaktar socialtjänsten. "Vi ringer inte polisen utan socialtjänsten. Av den anledningen har Granhult kontakt med en präst som inte har anmälningssplikt". (Som att bikta sig?) Det kan vara något som du har råkat ut för. Prästen säger inte ett ord till någon. (Ganska just faktiskt!)

Om någon söker M på telefon kan Granhult inte uppge att M finns där, men man tar telefonnumret till den som ringer, sedan ringer man och kollar. Om det är föräldrarna eller flickvännen är det okej efter en tid. "Om du rymmer säger vi inte det heller till någon, det är för att skydda dig." Någon kan ringa och lämna ett meddelande. Då tar man emot det och säger "Okej, om han är här så får han ditt meddelande".

M får berätta sin historia, särskilt den om droger, för flera av Granhults personal under sin orienteringsvecka. Antagligen blir den berättelsen alltmer utförlig, och eventuellt också sanningsenligare. I varje fall kunde jag lägga märke till att M:s attityd blev alltmer öppen och han blev alltmer språksam och levande allteftersom dagarna gick. Det visar sig att M varit på Maria ungdom i Stockholm totalt fem gånger, en gång i hela två veckor. "Det är kul att komma dit", säger han. Han gillar personalen, får vila, sova ut, kolla blodvärden osv. M medger att "jag mår bättre när jag åker därifrån än när jag kommer dit" och han medger att det är "inte bara bra saker med drogerna". Han blir till exempel "jätteleken för skitsaker". "Man blir beroende för att det är så jävla just".

Mikael²³ talar lite om missbrukarpersonligheten och hänvisar till Steg 1 i AA, vänder sig om och gör en gest upp emot steg 1 på den stora tavlan. "Det är inget religiöst hokuspokus" säger han, utan realiteter. Mikael säger att bra moral det kan du visa genom att gå härifrån om du känner att du måste knarka, dvs. förled inte någon annan här som kanske vill sluta. M berättar att han kommer att "blåljuga" socialtjänsten rätt i ansiktet för att bli av med sitt LVU. Han kommer att säga att han hatar allt vad droger heter. Så har en kompis gjort och på det sättet sluppit. Mikael försöker få honom på andra tankar. "Socialen ska inte få knäcka mig" säger M och ler. Han ska lura dem helt enkelt. Hans ambivalens är kanske typisk. M anser sig ha haft "en djävla otur" med polisen.

Om en människa vill förändra det här så kan man naturligtvis forcera det, men om en människa inte vill? Nästan alla ungdomarna är ju här för att de är tvingade att vara här. De är inte här för att de vill vara här, och förändras, utan de är här för att andra säger till dem att du är tvungen att förändra det här. De förstår någonsans att det är rätt, men det är inte samma sak. (Siv)

Gruppterapin

Granhults arbetssätt bygger på gruppen, att det finns en fungerande grupp. Ordet grupp är ett av de vanligaste orden på Granhult. Gruppen är nav och motor. De flesta LVU-hem jobbar inte med gruppen som instrument utan snarare individuellt och med reguljär skolundervisning. Den grupp som enligt schemat egentligen heter gruppterapi var den enda aktivitet på Granhult som jag inte fick delta i.

Rätt eller fel, men det har funnits en trygghet, det har varit A och O. Trygghet i gruppen. Så att det inte kommer någon in. Och har det kommit någon in då har den liksom ingått i gruppen. Man har deltagit. Så har det varit så länge jag har varit här. Det räcker med så lite, med de här pojkarna, för att få det att falla. (Michael)

Institutionschefen var positivt inställd till mitt observerande deltagande i gruppterapin men rådgivarna sa alltså nej. Det gör att jag bara kan förmedla vad jag hört om vad som där tilldrar sig. Michael ger en bild.

I dag vart det bra diskussioner kring steg tre. Hur man tolkar det. Vi har tre andra som redan har gjort det. Då kan man få en diskussion utifrån det. Men själva terapin, alltså processen, det blir mest härinne på dem (i huvudet) och en till en då. De vänder sig ofta till mig när de redovisar. Vi har framför allt en som har svårt att sitta still. Han blir rastlös, klättrar på stolarna. Han stör inte men jag kan uppleva att han klättrar. Han är nog inte riktigt mogen för den här formen vi håller på med. Han vill knappt ha rökpaus i gruppen eftersom han vill att det ska ta slut så fort som möjligt. (Michael)

I regel sker en kortare eller längre summering av vad som hänt i gruppen vid överlämnandet klockan 16. Magnus, rådgivare, redogör till exempel för att en elev "delat steg 3" och ger beröm. Eleven är "känslomässigt med" i sin redovisning och "han nosar på det här med att be om hjälp". Det handlar om maktlöshet.

"Vi kallar det för traditioner (Michael)." Punktlighet. Det är viktigt att komma i tid, för de andras skull och för ens egen skull, för att inte missa någont. Tystnadsplikt gäller från det att ljuset tänds. "Man får ut det man själv är beredd att satsa". "Nu är det en seriös grupp som har hopp inför framtiden" (Michael). "Ett aktivt lyssnande. Vi pratar inte om man – man borde bli drogfri – utan i jagform". Vi säger att "jag tycker att du". Vad betyder empatisk? Elevens kapuschong åker upp och ned. Huvans position markerar elevens aktuella humör. I dag var den mer upp än igår. Hänger den på ryggen är läget okej.

Gruppen börjar med att man läser en text. Man kan ge "positiv eller oro". Det handlar om "tuff kärlek". "Jag vill ge gruppen en oro." Det betyder att man har kritik att komma med, som till exempel för mycket drogsnack på fritiden. Gruppterapin pågår i ett särskilt grupprum. Man lämnar inte det rummet hur som helst. Däremot kan man bli utkastad om man inte uppför sig.

Vi avlämningen den 13/2 refererar Magnus hur det varit på gruppen. Han säger att det var "bra drag". U delade sitt steg 3. Den som "delar bra" får applåder vid lunchbordet. Han kan också tänkas få en amulett att hänga om halsen tillverkad av rådgivaren och tillika konsthantverkaren Christer. Den som avslutar hela behandlingen får medalj. K berättade om sin permission som hade gått bra. Han hade gjort de rätta grejerna och träffat rätt personer. Magnus säger att han ibland "kunde backa och låta gruppen driva". "Gruppen är navet." (Michael).

Att vara rådgivare innebär att ha ansvar för gruppen. Den uppgiften betraktas som den mest avancerade och svåra. Jan vikarierade en tid som rådgivare, på Liljendal.

Jag tyckte det var svårt. Det var svårt att göra ett bra jobb. Det var svårt att räkna till. Ett stort ansvar, att sitta i grupp och dra i de rätta trådarna, och kunna lyfta fram viktiga saker, kunna hitta det som kan ifrågasättas när eleven redovisar. Sedan beror det på vad man har för ambitioner. Jag brukar försöka ta allvarligt på det jag gör, och jag kände att det var svårt. Jag tyckte inte jag riktigt räckte till. (Jan)

Även Åke har provat på jobbet som rådgivare.

Jag har varit lite överallt. Jag och några fler hjälper till när det behövs. Det är väl erfarenheten, tiden man har varit här, det är nog det det beror på. Det har berikat mig att sitta i grupp, att känna den här processen komma igång. Det ger mig lika mycket som det ger grabbarna alltså, helt klart. Jag har lärt mig mycket på att sitta

i grupp. Just att processen kommer igång i gruppen. Det är ett dynamiskt forum måste jag säga. Det är så att man kan ta på atmosfären i rummet ibland när den här behandlingsprocessen kommer igång, och grabbarna riktigt öppnar sig. Framför allt att de ger sin själ i de arbetsuppgifter de har i gruppen, att de verkligen vågar dela med sig av alla problem och all problematik som ligger bakom. Och inte bara till mig utan till hela gänget som sitter i gruppen. Processen börjar egentligen redan när de kommer hit. De får en arbetsuppgift i handen första dagen de kommer hit, eller åtminstone den andra. Redan då börjar tankarna gå. Att öppna sig kring de problem som det verkligen rör sig om. (Åke)

Granhult menar sig vara tämligen ensam om att ha gruppterapi som kraftkälla i behandlingsprocessen. Och den öppna linjen har betydelse i sammanhanget.

Det är ett stort steg för de här grabbarna. Få eller inga har egentligen pratat om det här. Behandlingar finns inte speciellt många i Sverige. Man låser in dem i princip och torkar dem. Det inbjuder inte till att öppna sig att sitta inlåst någonstans. Öppenheten tror jag betyder enormt mycket. Man känner inte den där instängda miljön. Varför ska jag öppna mig? Jag sitter bara här och torkar? Och så kommer jag ut igen. (Åke)

Gruppterapi är gruppdynamik.

Den här processen som sker med grabbarna, när de väl kommer så långt att de börjar öppna sig. Den sprider sig i gruppen och kommer oftast de andra till godo. De styrker varandra när de går ett varv i den här ringen som man sitter i nere på gruppen. (Åke)

Inte alla har mod att tala när tillfälle ges.

De som sitter i stort sett tysta hela tiden och inte vågar. Men när det är slut på gruppen ska jag sitta kvar för då ska de prata med mig. (Michael)

Utgångspunkt är arbetsuppgiften, hämtad ur en behandlingsplan.

En grabb har en arbetsuppgift, en delning som vi kallar det. Det kan handla om i princip vad som helst. Det kan handla om skam, det kan handla om skuld, det kan handla om känslor. Vad som helst. Droghistoria. Du berättar din historia från den dag du kommer ihåg tills du sitter här. Det är en känsloladdad delning. Den tar tid. Vi har en sådan i dag. Den är tidigt i elevens process. Av någon anledning klarar man det. Det beror kanske på den personal som sitter med i orienteringsfasen. Man kan börja fiska redan där, och få igång processen. (Åke)

Den som delar har ordet i sin hand. Det är bara rådgivaren som kan sticka in en och annan fråga. Övriga elever sitter tysta.

När den personen har delat klart – sin arbetsuppgift – går man en feedback-runda. Den bygger på ärlighet, och de är så pass ärliga att de säger att det är skit, du ska sluta att ljuga, det här var inte sant. Eller att det var förbannat bra. Jag känner igen mig i allt det här. En ärlig delning, det känner grabbarna. De känner det direkt om de ljuger för varandra, och det får de höra, och det är bra, det är riktigt bra. Det tar djupt också, in i själen på de här grabbarna, när de får sådan feedback. Både positivt och negativt. De vaknar upp på något sätt. Både kemiskt och fysiskt vaknar de upp. Det finns ingen mening med att stå och ljuga för andra narkomaner. Det är bortkastat. Då är det bättre att vara tyst. För vi sitter i samma båt. Det är en konstig men ändå härlig känsla därnere. När det väl fungerar alltså. Det är så starkt. Jag har inte upplevt det tidigare någonsans. Just den här styrkan. Det är så man kan ta på den ibland. Så man känner sig lite utanför, att man inte får vara där oftare. Men jag kan ju gå ner när jag vill i och för sig. På de stora delningarna går jag alltid ned och sitter med. Och då ifrågasätter jag och ställer frågor och petar och klämmer. Alla Kp har den rätten, och de ska göra det. Rådgivaren håller i. (Åke)

Åke målar upp en övertygande och märklig bild. Men faller verkligen alla in i ledet, utan protester?

Det är många som reagerar så i början. De har levt så länge i lögn och trixat och lurat och manipulerat. Det är det enda de kan, det enda de känner till, det enda de håller på med. Men på något sätt viker de ned sig till slut, eller också avviker de. (Åke)

Många drag på Granhult påminner mig om LP-stiftelsen och den religiösa modellen för missbrukarvård. De som där inte stod ut med det andliga valde efter hand andra vägar, de som stod ut vek så småningom ned sig, dvs. böjde knä längst fram i Kyrksalen och påbörjade en vandring som omvända. Det svåraste på LP-stiftelsen, och på Granhult, är att låta den starka erfarenheten (från omvändelse respektive grupprocess) sätta spår i det egna livet och det egna tänkandet även utanför kyrksal, och grupprum.

Det man konkret kan säga det är att de alltid får med sig någonting från sina delningar som de kan ha nytta av och verkligen använda. Ser man på de här killarna som har återkommit ett antal gånger till Granhult, och sagt att jag satte nålen i armen tre månader efter det att jag kom från er och det hände ingenting. Jag försökte igen och det hände ingenting då heller. Då kom jag att tänka på Granhult och tiden där, vad vi pratade om. Jag har hört det så många gånger. Jag vet egentligen inte vad det handlar om men det känns som att man sår ett frö på något sätt. Att de verkligen har det kvar. (Åke)

Men inte alla på Granhult är övertygade om att gruppterapi enligt 12-stegsfilosofin passar alla pojkar som kommer.

Jag vet inte om jag svär i kyrkan nu men då tar jag det i så fall. Jag är inte så säker på att 12-stegsbehandling i grupp passar alla våra pojkar. Det har jag blivit långt ifrån övertygad om genom alla år jag har jobbat här. Jag är inte säker på att det är det bästa. Tvärtom. Jag tror att det kan vara till förtret för en del. Jag tror att 12-stegsprogrammet – och att vara här – kan vara för svårt för vissa av våra pojkar. Jag tror att vi lotsar dem igenom det här mer än att de själva jobbar sig igenom programmet, som då är grundstenarna i 12-stegsprogrammet. Detta att du ska ha en egen önskan om att bli nykter. Det är en hörnpelare. Inte så många uppfyller det kriteriet av dem vi träffar här. Så jag tror att det kan vara till förtret för många. Sedan tror jag också att det kan vara bra för en del. Jag tror att man måste välja, selektera mera, vilka som passar för det här programmet, i den här miljön. (Mikael)

Granhult skulle alltså behålla sin nuvarande modell men noggrannare välja sina elever?

Jag tror att det finns 20 ungdomar per år i Sverige som har en öppen och ärlig önskan om att förändra sitt liv och göra någonting åt sitt missbruk. Det tror jag är nyckeln till att Granhult ska kunna göra det jobb som Granhult är satt att göra. Det tror jag är grunden i alltihop. (Mikael)

I dag sker ingen selektering av elever till Granhult, trots att dess behandlingsprogram framstår som vida mer avancerat än vad som i övrigt finns att tillgå på SiS LVU-hem.

Det här är inget lätt program. Du behöver kunna läsa och förstå text, du får en egen behandlingsplan i handen, du ska kunna läsa den och gå igenom den, i och för sig med din rådgivare, men du ska kunna jobba med det här också. Det är inte så alldeles enkla arbetsuppgifter alla gånger. Och sedan att titta på sig själv. Det är det det handlar om. Och det vet vi alla hur jobbigt det är. Att orka och våga kika på sig själv och sin del i det här. Det är inte lätt. Det har vi här och jag tror inte alltid att det är så bra. (Mikael)

Man kan kanske gå till sig själv, i den åldern.

Det hör man på grabbarna när de kommer hit, att de är inte så nöjda med att vända ut och in på sig själva. Mycket resonemang om känslor. Det är lite tufft. Man får tänka på deras ålder. Jag skulle tycka det var väldigt spännande att bli utsatt för det där, sitta i grupp och manglas hit och dit. Men man får tänka på deras ålder. När jag var i den åldern? Jag hade nog backat. (Siv)

Mikael menar att det har betydelse att programmet egentligen kanske är konstruerat för den som redan är övertygad om att han har ett problem. Granhults

strategi är att om man introducerar programmet med det resonemanget ska man kunna få eleven att inse sin belägenhet. Ur Granhults hemsida citerar jag följande.

Större delen av behandlingen handlar om att på olika sätt bryta igenom, det vi kallar förnekandet, som i stort sett alla missbrukare är i. (Hemsidan)

Och då blir elevens problem mitt problem. Alltså det är jag som kommer att få ett problem med att övertyga Pelle om att han har ett problem. Problemet kommer att ligga på fel ställe. Tycker jag. Om den mesta kraften under sex månader ska gå åt till att tala om för någon annan att han har ett problem – för att eleven när han åker härifrån ska ringa och beställa ny narkotika – då funderar jag ibland på vad vi jobbar med. (Mikael)

Det torde vara okontroversiellt att konstatera att Granhult till stor del arbetar med motivationsbehandling, dvs. ett slags övertygande som är förutsättningen för en fortsatt behandling av själva missbruket. I en sådan verksamhet ligger det antagligen nära till hands att se ljus i tunneln även när där egentligen inte finns något. Det föreligger kanske en frestelse, på behandlingshem, att övervärdera detaljer i elevernas utsagor, uppträdande och attityder. Man önskar se tecken på förändringar och tar fasta på minsta lilla. Det leder till många positiva noteringar och förhoppningar men besvikelsen ligger förstås också på lur. Och det finns en liknande tendens till att även överbetona negativa detaljer. En konspiratorisk tanke skulle vara att personalens detaljkänslighet utnyttjas av eleverna i deras "behandlarträning".

En del är intelligenta gossar när de nyktrar till. Det här är inte svårt att intellektualisera, och vem lurar vi då? Det finns elever som vi lyckas övertyga att de har ett problem. Det går att övertyga dem om det, men det strider egentligen mot 12-steps-programmet, att någon annan berättar för dem att de har ett problem. Men de förstår inte det riktigt i alla fall, och då blir det motsägelsefullt, tycker jag. (Mikael)

Mikaels invändning gäller inte själva programmet utan att eleverna inte alltid är mogna och beredda på vad som väntar.

Jag tror på programmet. Jag är helt övertygad om att det här är det man i dag vet som är bra. Det här fungerar, om det råder inga tvivel. Jag tror stenhårt på det men jag tror inte så stenhårt på det längre för de här unga pojkarna. (Mikael)

De LVU-institutioner som vill satsa på mera missbrukarvård tvekar kanske inför detta med grupp. Granhult hade i sin begynnelse god hjälp av Jeff, amerikanen.

Att sitta i grupp. För det måste man ha utbildning. Jeff lärde oss de första åren. Ingen av oss kunde. Vi var vana vid stora kollektiv. Konfrontativt. Vi föreläste, vi

talade om hur folk skulle vara. Nu plötsligt skulle vi jobba i en grupp där dialog var det viktiga. Det är inte vem som helst som går ner och sätter sig med 7, 8 pojkar och leder dem i grupp, och dessutom för det hela i hamn. När vi pratar om grupp tror jag att det väcker lite rädsla på institutionerna. Ska jag sitta i grupp? (LG)

Gruppterapin på Granhult har jag alltså inte deltagit i. Låt mig ändå säga att jag tror att det är en viktig del av Granhults arbete och en särskild studie av den delen skulle vara av intresse för LVU-arbetet inom SiS.

Enskilda samtal

Om gruppterapin kan dra nytta av gruppdynamiken för att sätta igång en nödvändig individuell process kan kanske gruppen å andra sidan stimulera till att gå för snabbt framåt, utan tid till inre konsolidering. Enskilda samtal är viktiga inte bara som komplement utan som sådana och för individuell stabilisering. I det enskilda samtalet finns inte gruppdynamikens potentiellt negativa aspekter. Granhults rådgivare och kontaktpersoner önskar mer tid för enskilda samtal, gärna på elevernas eget initiativ.

Fler enskilda samtal! Det är föremål för diskussion jämt och ständigt. Hur ska man lägga upp de här 24 timmarna på dygnet för att få dem att räcka? Det finns så mycket som är bra. Att prioritera. Vad ska man göra mer och vad mindre. Det är farligt att lägga för mycket tid på behandling, och fritid är naturligtvis också behandling. Det behövs tid att smälta. Men att strukturera så att det blir utrymme för fler enskilda samtal. Vi har blivit bättre på det och det blir bättre resultat. (Magnus)

En förutsättning för att en ytterligare strukturering ska ge utrymme för fler enskilda samtal är att denna struktur inte domineras av gemensamma aktiviteter. Många kollektiva aktiviteter krymper platsen för enskilda samtal, *nota bene* oberoende av hög eller låg beläggning.

Tid att smälta. Om man – som Granhult gör – talar om "allting" som behandling blir det förstås inte mycket tid över för eleverna att – i total sysslöshet – smälta intryck och budskap. Även fysisk aktivitet kräver sin form av koncentration och tillåter i varje fall inte någon medveten begrändning av behandlingens löften och anspråk. Våra största inre förändringar sker antagligen utan att vi är medvetna om dem.

Å andra sidan klagas inte sällan eleverna på för mycket dötid. Att medvetet smälta är energikrävande. Kanske borde Granhult strukturera mindre, inte mer? Och kanske ska man inte bortse från glömskans betydelse. Ju längre tid i drogfrihet desto mer förvandlas drogupplevelsen till minnet av en upplevelse. Det minnet är kanske lättare att analysera än den direkta aktuella erfarenheten.

Den som inte har Granhult som sin dagliga arbetsplats kan – utifrån tal om dötid och strukturbehov – uppfatta det så att personalen inte är effektiv

nog. Endast den som står inför en grupp elever eller sitter med en enskild elev kan tänkas tydligt framstå som effektiv. Ur elevernas synvinkel ter sig kanske varje annan situation som dötid för personalen.

Om jag ska vara ärlig så tycker jag att det finns ganska mycket dötid emellan där folk inte gör någonting. Det är fika och det är samtal och inte så viktiga saker som rör jobbet. I timmar. Det är mycket tid när det inte händer någonting. (Erik, praktikant)

Struktur är ett nyckelord på Granhult, och något av ett universalmedel som rätt använd antas kunna råda bot på det mesta. Struktur framställs ofta som liktydigt med lösning. Men struktur strider mot ett annat krav, nämligen öppenhet och känslighet för vad eleverna behöver, just nu.

Det kan brista i lyhördhet, i att se att här kan det eventuellt vara någonting som är viktigt. Och det vore ännu hemskare om det vore så, vilket jag absolut inte hoppas, att eleven ber om att få prata och inte blir tagen på allvar. Det vore det värsta. Man måste vara så lyhörd att man ser att här kan det vara något som eleven vill. (Magnus)

Att en annars välbehövlig struktur kan brytas för enskilda samtal med eleverna bör kunna uppfattas som medvetenhet om risken med en alltför rigid ordning och en känslighet för att elevens vink är ett tecken på möjlig förändring.

Behandlingstiden

Den tid Granhult anser nödvändig för (i bästa fall) bestående resultat av behandlingsinsatsen har varierat. Under kollektivtiden var arbetet utsträckt över ett helt år med möjlighet till förlängning med ytterligare ett år. Under den inledande perioden med 12-steg varade behandlingen i 15 veckor för att under senare år förlängas till 26. På Liljendal var vården för flickorna hela 40 veckor. Våren 2006 överväger Granhult att åter korta behandlingstiden.

Vi för diskussionen. Har vi en bra missbruksbehandling? Vilket vi är övertygade om att vi har. Och vi får inte hit elever. Då kanske det är bättre att vi ger det vi kan ge under en kortare tid. Givetvis måste vi då göra om vår behandling. Vi kan inte ge bara en bit. Tid är viktig. 26 veckor är en kort tid men 26 veckor primär behandling är för långt. Jag skulle vilja ha ett markant steg någonstans i behandlingen där det blir mer eftervård och utsluss, där det är tydligt för pojkar att de har gått vidare. (Berith)

I Granhults tankar för framtiden kolliderar olika principer. Man önskar till exempel ha draghjälp av elever som kommit längre i behandlingen än andra. Samtidigt vill man åstadkomma en tydlig markering genom att eleven även fysiskt lämnar ett grundläggande skede.

Drömmen är en verksamhet en bit härifrån, kanske i centralorten där det är lättare med praktikplats, studier, kommunikationer. Men att man fortfarande är inskriven på Granhult. Inte något eget boende i egen lägenhet med viss tillsyn, utan något mer strukturerat. Jag tror inte att de här pojkarna klarar sig utan personal kvälls- och natttid. Men det är helt okej med sovande personal. Helgerna är väldigt långa om man inte har något att göra, och stan en helgkväll är ingen nykter miljö. Utan kanske tillbaka till Granhult på fredagskvällen och delta i helgaktiviteten. Helgerna på Granhult i början, sedan kanske som permissioner. (Berith)

En alltför markerad övergång från Granhult till total frihet tenderar att fresta eleverna att återta gamla attityder.

När de börjar närma sig utskrivning är det en del pojkar som släpper alldeles för tidigt. "Jag ska skrivas ut." Det blir en tillbakagång. Och det är ganska naturligt. (Berith)

Granhult vill alltså ha eleven under sitt inflytande under minst 26 veckor, gärna längre. Det är graden av närhet mellan behandling och elev som successivt kan sänkas. Intensiteten i umgänget mellan personal och elever kan tillåtas avta.

Det här fullständigt skyddade. Vi lever ju nästan åt dem här. Man ska ta små steg utåt. Någonstans ska vi bryta det här intensiva. Som vi ibland har gjort när vi har lyft ut dem ur behandlingen för att den inte ger någonting. Eleven blir bara störande i gruppen och tar inte till sig. Man kan få en dag i köket eller med vaktmästaren. Ungefär den tanken fast mer uttalad. Jag vet inte ens hur lång den här utslussen eller eftervården skulle vara. Och sedan en ännu friare form. Tid är viktigt. Och så åka på möten. I min lilla drömutsluss. (Berith)

En intensiv satsning och koncentration på missbruksbehandlingen leder till att annat måste lämnas därhän. Tyvärr.

Jag har nog tyckt ibland att man tappar vissa bitar, att de inte får ta ansvar för saker i verksamheten, typ laga mat. De är inte så involverade i verksamheten i övrigt. Många av oss fungerar i mångt och mycket som en serviceinrättning åt dem. (Siv)

Övergången från 15 veckor till 26 skedde i maj 2001.

Vi kämpade länge men sedan kom den här missbruksforskningen, särskilt om heroinisterna. Och forskningen visar tydligt att man behöver minst sex månader, framför allt vid heroinmissbruk. Heroinister har inget att gå vidare till. Det är den värsta drogen och forskningen visar att då behövs det minst sex månader. (Göran)

För att Granhult ska ta emot en elev för behandling är det alltså 26 veckors vistelse som gäller. Kortare placering godtas inte, om inte den unge redan tidigare gått igenom hela behandlingen.

Vi har en så kallad återfallsbehandling, grabbar som redan har gjort en primärbehandling. De får komma tillbaka och göra till exempel fyra månader. Då jobbar man med ett lite annat innehåll, mer med vad det egentligen var som hände. Och sedan får de på nytt jobba med första steget eftersom det är där alltihop sitter. Att acceptera att nu är det på det här sättet. Nu kan jag inte fortsätta så här för då går det åt skogen. Jag överlever inte. (Göran)

Granhult överväger alltså att åter gå ner till tre månaders behandling eller kanske tillåta olika långa tider.

Förra året vände vi och vred på det åt alla möjliga håll. Förslag finns på en differentierad form. Någon (beställare) som inte köper mer än tre månader, någon annan kanske kan tänka sig max fyra. Och hur ska vi i så fall jobba? Det blir inte lätt att ha olika långa behandlingstider. Vi tror att grabbarna kommer att spela ut sina socialsekreterare mot varandra. Och då läggs inte koncentrationen på deras eget missbruk utan då blir det stora jobbet att försöka komma härifrån tidigare. (Göran)

Anhörigprogrammet

Den nye eleven M går sin orienteringsvecka. Där ingår ett pass av information om anhörigarbetet. Lena ritar med M:s hjälp upp ett Familjetråd. Det innehåller föräldrar, syskon, far- och morföräldrar, farbröder och morbröder med sina respektive, kusiner och kompisar. Olika slags linjer bildar trädet och markerar hur starkt, bra och tätt bandet är mellan M och respektive gren på familjeträdet. M är samarbetsvillig, tänker noga efter och tycks vilja få grenverket så korrekt som möjligt. M får inte ta emot besök den första söndagen men framgent är lämpliga personer välkomna. "Eleven ska tycka att det är okej" att få besök. Det är alltså eleven som bestämmer efter det att socialtjänst och Granhult har sagt sitt. Förarbete är som alltid A och O.

Väl förberedda möten skapar naturligtvis bättre möten. (Lena)²⁴

Att ha ett utvecklat anhörigprogram blev nödvändigt i och med övergången till ett nytt arbetssätt. För Granhults del blev det naturligtvis ett program som är särskilt anpassat för behandlingen av ungdomar. Det har fungerat sedan 1992.

I 12-stegsmodellen ser man missbruk som en sjukdom och denna påverkar hela familjen. Då blir det naturligt att man har anhörigprogram. (Lena)

Anhörigprogrammet inkluderar information om hur Granhult jobbar.

Hur vi jobbar. Hur vi ser på kemiskt beroende. Hur det påverkar den som är beroende och hur det påverkar anhöriga. Lögner som kommer in i familjen som gör att man har svårt att lita på sin anhörige. Det påverkar känslomässigt, alla som är berörda. Att träffa andra i samma situation för att få bekräftelse och kunna känna igen. Det är samma tanke som med AA- och NA-möten. Man träffar andra som vet vad man pratar om. Det finns motsvarande möten för anhöriga, Al-Anon. Man kallar det inte en behandling för anhöriga, det är mer en möjlighet att få titta på sitt. Hur har det här påverkat mig? Hur kan jag må bättre och på ett bättre sätt hantera situationen? (Lena)

Ett syfte med Granhults anhörigarbete är att få hjälp med att rädda den unge, men det syftet kan inte skiljas från att de anhöriga behöver hjälp för egen del.

Man tänker så här. Eleverna är där de ska vara. De får hjälp att leva drogfritt. När killen eller tjejen kommer härifrån Granhult har det förhoppningsvis hänt jättemycket men dem. Men de anhöriga kanske står kvar på samma ställe. De har inte kommit vidare, inte fått chansen att bearbeta sina funderingar. Så syftet är att båda, att man sedan ska kunna mötas, att de anhöriga jobbar med sig själva. (Lena)

Anhörigdagarna är ingen sinekur, snarare hårt arbete och uppoffring.

De har lektioner, de har meditation eller grupp, de läser dagens text, de får egna arbetsuppgifter. Vilka smärtsamma konsekvenser har jag av att mitt barn har missbrukat? Hur har det påverkat mig? De gör samma delningar med konsekvenser utifrån sitt perspektiv som ungdomarna gör utifrån sitt. (Lena)

En begränsad tid står till förfogande för inledningen av denna omfattande process.

De är här från söndag till torsdag. Det är en början och det är intensivt. Sedan försöker vi motivera dem att gå på Al-Anon-möten. De finns och fungerar i stort sett över hela Sverige. Man kanske får åka en bit. Många fortsätter att ha kontakt med Granhult. (Lena)

Anhörigdagarna har sin uppföljning, för den som vill.

Man blir inbjuden till en återträff. En helg. Om man vill. Eleven behöver inte vara kvar här då. Hur har jag hanterat det här? Har det varit återfall? Då jobbar man ännu mer för sin egen skull. (Lena)

Även en anhörig kan få (ta) återfall, tillbaka till ett motstridigt handlande.

När man kommer hit som förälder tror man att man gör det för sitt barn, men när man åker härifrån har föräldern förstått att det är för att han eller hon själv ska må bra. När jag mår bra som förälder kan jag stötta på ett annat sätt. Vi pratar om medberoende och möjliggörare, att man skyddar. Hur ska jag göra för att hantera de här situationerna som jag kanske snart hamnar i igen? (Lena)

Det kanske viktigaste inslaget i anhörigdagarna är mötet mellan de anhöriga och eleven, oftast deras son eller dotter.

Den kanske viktigaste delen är en familjekonferens. Det mötet förbereds noga. Vilka konsekvenser har jag av det här? Och så delar man de konsekvenserna med sitt barn i ett samtal. I familjekonferensen deltar en rådgivare, föräldrarna och eleven. Där kan man berätta hur man har känt det här, hur man har påverkats, och om man har gjort någonting som man vill be om förlåtelse för. Det följer en ganska strikt dagordning. Den unge förbereder sig med sin rådgivare, och föräldrarna förbereder sig på sin grupp. Sedan träffas man och genomför konferensen. Ibland kan det vara första gången som man sitter ner och pratar och kan ta upp saker med sitt barn drogfrött, där barnet inte rusar ut och slår igen dörren. Man får sagt det här som man vill säga. I den första delen pratar man om det som har varit, saker som har sårat, som man har sagt eller gjort när man har varit arg. Kanske man har slagit till sitt barn fast man inte menade det, och även barnet kan förstås ha misshandlat sina föräldrar, gjort inbrott i sitt hem. Att reda ut det som varit. Den andra delen handlar om hur jag vill att vår relation ska vara i framtiden. Om jag skulle ta ett återfall, hur vill jag att du hanterar det? (Lena)

Anhörigdagarnas höjdpunkt – familjekonferensen – är en stark och komplicerad process. Hur lång tid kan den ta?

Den kan ta allt ifrån en timme till tre timmar. Den är väl förberedd. Föräldrarna tränar hela veckan på det här sättet att prata. Till exempel att man pratar en i taget. Man avbryter inte. Man gör det på ett respektfullt sätt. Och ibland kanske man bara gör första delen, för man klarar bara det. Det här är det som verkligen påverkar, där man möts. Så det brukar vara bra. För dem som orkar göra det. (Lena)

Anhörigdelen är givetvis frivillig, för såväl anhöriga som elever. De dras åt båda hållen.

Eleverna kan välja. De kan välja att inte göra det. Många känner ett motstånd. Samtidigt finns det en lockelse i det för det finns en möjlighet att komma vidare. Det brukar vara ganska känslofyllt, och liksom jobbigt. Men när de har gjort det brukar de vara jättenöjda. (Lena)

Eleven kan förstås vara helt emot att någon anhörig alls blandas in i hans behandlingsprocess.

Vi försöker motivera. Säger eleven att "då går jag härifrån" är det svårt. Men oftast försöker vi motivera. Vi kan inte tvinga, och om föräldrarna känner ett jättemotstånd så kommer de naturligtvis inte. (Lena)

Granhult gör oftast den bedömningen att det är värdefullt för båda parter att försöka återupprätta en god kontakt mellan eleven och hans anhöriga.

Är man nitton år så är det en avvägning. Man ska frigöra sig också. Det är dubbelt. Sköta sitt eget liv. Samtidigt är föräldrar / förälder för resten av livet, och att reda upp nu är att bygga för framtiden. Men det är dubbelt det här att försöka få kontakt. (Lena)

Anhörigdagarna handlar om de stora frågorna.

Frågorna som föräldrar ställer sig. Varför? Vad har jag gjort? Är det mitt fel? Programmet handlar om att ta bort, sluta fråga varför. Den unge är beroende. Beroendet lever sitt eget liv. Det är inget som föräldern har gjort som har lett till att den unge har blivit beroende. Beroendet i sig självt är så starkt, och därför kan man inte heller ta på sig ansvaret för att bota det. Har man inte orsakat det så kan man inte heller bota det. Man kan vara där och stötta, och man kan hantera det. Men den unge måste själv komma till insikt om att han har ett problem, och få hjälp att göra något åt det. Det synsättet lyfter av skuld känslan. Att det är mitt fel, att om jag inte hade gjort så, om jag inte hade skiljt mig, om jag inte hade sagt det här och det här, om jag hade kunnat bo där, om vi hade kunnat flytta eller om han hade fått byta skola. Så tänker man ofta som förälder. "Jag hade kunnat påverka det här, jag hade kunnat styra över det." Men det finns ingen möjlighet. (Lena)

Går anhörigdagarna ut på att befria de anhöriga från allt tänkbart ansvar för den unges uppkomna situation? Granhult gör härvidlag skillnad mellan nuläget – det etablerade beroendet – och ett tidigare skede.

När man är i experimentfasen, som ung, då har föräldrarna makt att påverka. Man måste skydda och man måste sätta regler och man måste störa och man måste göra allt för att förhindra att den unge är i fel miljöer, får tillgång. Men när den unge väl har utvecklat ett beroende är det svårt för då är drogen det viktigaste. Då finns det inget jag som förälder kan säga eller göra som kan hindra. Vill den unge droga så gör han det. Till vilket pris som helst. (Lena)

Föräldrar som inte bryr sig, kanske inte ens finns, eller kanske själva drogar, är riskfaktorer för den unge.

Då är man naturligtvis mer sårbar för att fastna i drogmissbruk. Ju sämre man mår desto större är risken att det känns rätt med droger. (Lena)

Det finns vissa "förorenade" attityder, värderingar, åsikter och beteenden som en del familjer hänger sig åt, och som kommer att driva dess medlemmar till missbruk eller medberoende. (Nakken 1996:83)

Det ligger egentligen inte i 12-stegsfilosofins natur att se bakåt och försöka finna orsaker i det förflutna.

Vi ser härifrån och framåt. Hur kan det bli bättre? Vi säger inte att du har varit en dålig mamma eller att du borde ha gjort så eller så. För det kan man inte ändra på. Men det kan bli bättre framåt. Det kan man styra över. Det ligger i 12-stegsfilosofin. Gjort är gjort, och man kan be om förlåtelse men man kan inte ändra det. Men jag har makt över den här dagen och framåt. (Lena)

När eleven eller den anhörige, enligt Lena, säger att "jag har makt över den här dagen och framåt" förefaller principen om maktlöshet plötsligt överspelad. Man understödjer föräldrarnas behov av att inse sin tidigare maktlöshet och försöka glömma och gå vidare, men man påstår samtidigt att man har makt från nu och framåt.

Kanske är det en genomgående tendens, även hos Granhult, att visserligen försöka få elev och föräldrar att inse sin maktlöshet inför drogen, men sedan i betydligt lägre grad betona behovet av hjälp – från en högre makt – inför framtiden och den maktlöshet man har även inför den. Det som ofta återstår av en sådan hjälp är AA- och NA-grupper och Al-Anon vilket inte helt förefaller vara i paritet med den revolutionerande insikt som krävs primärt, om personlig total maktlöshet inför livets komplexitet.

Anhörigarbetet är trots sin intensitet och omfattning ändå en begränsad möjlighet och kraft för att få eleven på stadig kurs mot en återupprättelse.

De har kanske börjat när de är 12, kanske 13 år gamla. Och de kommer hit när de är 18 eller 19 år. Den perioden händer det som mest i en människas liv. Och vad har de här ungdomarna gjort? De har drogat bort den tiden. Då är sex månader väldigt kort tid. Här jobbar vi med det akuta, att bryta missbruket, försöka ge redskap för att kunna hålla sig drogfri och framför allt motivation till att vara drogfri. Det är det första. Jag vill sluta droga! Vi är ett § 12-hem så de som kommer är inte alltid motiverade. Vi ska motivera dem och ge argument varför man ska vara drogfri. Hur ska jag kunna vara det? Vad behöver jag? Många moment och många faser. Några kanske kommer fram till att okej, jag ska vara drogfri. Men de har inte hunnit så mycket längre. Det är skillnad om man kommer hit och är jättemotiverad. Jag har fått nog! Okej! Då startar man på en annan nivå. (Lena)

Granhult söker en behandlingsallians med föräldrarna, med de anhöriga. Det handlar om konsekvenserna av drogandet. Kan man som anhörig se att kärleken till avkomman kan kräva att man uppträder till synes hårt och oförsonligt?

Att man som anhörig kanske ger pengar. Den unge får komma hem och äta upp sig. Man betalar skulder, man kanske skyddar när skolan ringer. Nej han är sjuk i dag. För man vill väl, för att man bryr sig. Det är ju positivt att som familj skydda varandra. Men betar man sig så mot en missbrukare blir man ofta utnyttjad. Man underlättar

och gör det möjligt för missbrukaren att gå längre i sitt missbruk eftersom man tar bort konsekvenserna. Det är den tuffa verkligheten. Det tar vi upp. Det är inte att sluta älska, men i samband med missbruk blir det galet. Man måste hitta en annan strategi mot någon som missbrukar. Är du påverkad så är du inte välkommen hem. Jag älskar dig och kommer alltid att göra det men jag vill att du ska vara drogfri. Jag tänker inte se det här. Att man börjar sätta villkor och konsekvenser. (Lena)

Ordet konsekvens gömmer på starka moraliska krav. Granhult vill kort sagt att föräldrarna ska börja ställa större moraliska anspråk på sina barn. Att ta till sig det beskedet möjliggörs kanske av att mycket av tidigare upplevd skuld och skam samtidigt skrivs av genom Granhults ideologiska budskap.

Det är en enorm process. Från söndag när man kommer och aldrig förut har sett de andra deltagarna, till avslutningen på torsdag. Och när man kanske har varit öppnare än någonsin och pratat om saker som man tidigare inte har pratat med någon om. Men här har man gjort det inför helt främmande människor. Jag som kommer in dag för dag kan se förändringen. "Jag åkte dit för mitt barns skull och åkte hem och förstod att det var för min egen skull". Någonting hade skett. Men det är en droppe. (Lena)

Det heter anhörigarbete så det är inte bara föräldrar som kommer.

Välkomna är även syskon eller de som står nära och har blivit påverkade av det. En mormor som anser sig påverkad av situationen skulle vara välkommen. Vi har blandade grupper. Till senaste gruppen kom få föräldrar så vi hade dessutom en deltagare som är barn till en pappa som dricker. Och det är ingen skillnad. En nära kompis, men det får inte vara en drogkompis. Flickvänner har också ofta mycket konsekvenser. (Lena)

I anhörigarbetet liksom i arbetet med eleverna eftersträvar man en gruppdynamik. Lite fler blir ofta lite bättre.

Det ska helst vara minst fyra eller fem, kanske från tre eller fyra olika familjer. Det bör bli någon typ av grupp. I princip skulle man kunna köra enskilt om man mest tänker på informationen, men det blir inte detsamma. Man missar delningen, att höra på andra, att inte känna sig så ensam om det här. (Lena)

12-steg för föräldrarna, hur fungerar det?

Jag informerar lite om stegen, kort om vad de innebär och vad eleverna jobbar med. En del känner till. "Jag fattar inte riktigt det där med Gud" kan någon säga, men inte att "Nej, det här tror jag inte på". Snarare att det här synsättet kan vara skönt för föräldrarna att få del av. (Lena)

Tanken med anhörigprogrammet är främst att försöka understödja elevens förändringsprocess och att underlätta för de anhöriga att möta eleven i denna

förvandling. Det primära syftet är alltså inte att eleven ska återvända direkt hem, eller ens till hemkommunen.

Att komma tillbaka till den gamla miljön, även om föräldrarna nu har fått ett annat synsätt och har varit på anhörigvecka, men där inget i övrigt är förändrat, det blir en tuff match. Det är svårt. Förändringen behöver landa, behöver sätta sig. Så oavsett om föräldrarna är ett stöd så tror jag man behöver något mer. Att flytta hem, till hemkommunen, kanske börja i samma skola igen, det är en svår väg. (Lena)

Utvärderingar av anhörigarbetet görs i samband med anhörigveckan och visar mest goda resultat från såväl anhöriga som elever.

Krim-programmet

Granhult har ett särskilt program för att hindra eleverna från att anlägga en kriminell livsstil. En krimlektion ges per vecka. Mikael sköter undervisningen och använder Gunnar Bergströms individuella program. Det har delvis anpassats till Granhults förutsättningar. Mikael har åtminstone åtta olika lektioner som varje elev ska delta i under sin tid på Granhult. Förutom krimlektionerna har Mikael prepareringar med varje elev individuellt där de följer olika steg även här, och målsättningen är att eleven åtminstone ska hinna med och klara Steg 1. Jag får delta i en lektion.

Mikael inleder med att lära ut skillnaden mellan olaglighet och kriminalitet. Enligt ordboken är den kriminell "som (vanemässigt) begår brott". Ordet är också vanligt som överdrift eller vardaglig förstärkande uttryck av typen "ett nästan kriminellt förbiseende". Olagligt är det "som strider mot lagen i visst land". En olaglighet kan således begås även av en icke kriminell person. Ordet kriminell innehåller en tydligt negativ värdering av handlingen, medan en olaglig handling till och med kan vara moraliskt sanktionerad, åtminstone av ens egen omgivning.

Mikael delar in barn- och ungdomsåren i upp till 7 år, 7–10 år och 10–13 år. Under varje rubrik ställer han upp egenskaper/egenheter som antyder att man är på väg mot åtminstone ett stadium av tidig kriminalitet. I stadiet upp till 7 år är det att vara utåtagerande, börja ljuga, snatta småting och sno leksaker från kamrater. De två sista anses allvarligare. I perioden 7–10 år handlar det om att stjäla pengar, manipulera lärare, vilja ha det bästa, vara clown i skolan och syssla med vandalism och inbrott. Här kan fröna vara sådda till den tidiga kriminaliteten. I den sista gruppen är det skolk, slagsmål, mobbing, alkohol och droger som dominerar. Fyra faser finns också: Fascination, tidig kriminalitet ("Ni är här", säger Mikael) och slutligen avancerad kriminalitet och utbrändhet (med exemplet Svartenbrandt).

Pojkarna hänger med och svarar på Mikaelns frågor om de känner igen sig. De svarar så gott de kan. Det är mitt intryck. Men varför blir det som det blir?

Varför tar inte allt stopp redan i det första skedet? Mikael säger att av tio så går nio inte vidare från den första gruppen. De stannar där. Huvudorsaken till varför den tionde går vidare i riktning mot avancerad kriminalitet är drogerna. Att Mikael här inte närmare går in på hur droger och kriminalitet samverkar stämmer kanske med att Granhult, och 12-stegsfilosofin, inte så noga skärskådar individens tidigare historia. Det handlar om att erkänna sitt problem, inse sin situation och att göra något åt saken, härifrån och framåt. Det kan kanske ändå hjälpa eleverna till en mer allmän förståelse om man till exempel talar om att om skolan, polisen med flera hade varit uppmärksamma tidigare så hade kanske inte heller den tionde behövt avancera i listan.²⁵ Hur ska man då se på förhållandet mellan missbruk och kriminalitet?

Jag vill nog påstå att de sitter ganska tajt ihop för de flesta av våra pojkar. Jag tror inte att man bara kan jobba med det ena. Det har ändå varit en rätt stor del för många under resan. Det har nog varit två rätt stora delar i deras liv. (Mikael)

Hur ser det ut på Granhult? Är båda delarna lika betonade i behandlingsprocessen?

Jag får kämpa hårt. Det är inte så att krimbehandlingen är en naturlig del av Granhult. Missbruksbehandlingen är en naturlig del av Granhult och verksamheten bygger på den. Sedan ska det övriga hängas på någonstans. Att hitta tider och möjligheter att jobba med pojkarna individuellt med deras behandlingsplaner, det är det tuffa. (Mikael)

Man kan få för sig att det finns gott om tid för både det ena och det andra, men det är en synvilla. Granhult är ett hem, inte en fabrik och inte en skola heller.

Det är inte så lätt att driva sin sak, för du ska driva det emot eftermiddagsblocken, fritidsbitarna och badresorna. Jag får kämpa rätt mycket. (Mikael)

På något sätt är det ändå tänkt att fungera.

Jag bokar in tiderna. Ett och tre oftast. Och då får jag prata med Daniel och Åke som är ansvariga och säga att i dag tar jag Kalle klockan ett, är det okej? Ja, det är okej eller nej, i dag ska vi göra det och det. Ja, då spricker det. Och då får man väl armbåga sig fram vissa gånger. (Mikael)

Det vi här talar om är det individuella arbetet inom krimprogrammet. Det finns alltså gemensamma lektioner och det finns individuella lektioner eller snarare samtal.

En del arbetsuppgifter kräver inte så lång tid och andra kräver längre. Jobbar vi med kriminella tankemönster tar det tid. Ett tvåtimmarspass. De får en behand-

lingsplan av mig som ser likadan ut som deras andra behandlingsplaner. Så jobbar de med den och redovisar tillsammans med mig. (Mikael)

Krimprogrammets delningar sker alltså inte i den ordinarie gruppen?

Jag skulle vilja att de delade sitt färdiga arbete med gruppen. Men de har så mycket annat i gruppen. Jag har slutat kriga om det. Huvudsaken är att de gör jobbet med mig. (Mikael)

Finns det då någon koppling mellan krimprogrammet och den övergripande 12-stegsfilosofin?

Ibland kan det finnas arbetsuppgifter och resonemang som knyter an till olika beteenden. Kan man vara maktlös inför kriminaliteten? Det är en intressant fråga. Och självklart att det här kan vara en möjlighet för dig att få hjälp. Det finns hjälp att få. Men inget mer konkret än så. (Mikael)

Eftersom de personliga dragen hos beroendepersonligheter och kriminella är så lika och med tanke på att habegäret och egoismen är den kraft som sitter så djupt rotad hos den kriminelle, är den andliga helomvändning som alkoholisten genomgår en väg till befrielse även för den kriminella. (Bergström 2004:271)

Är det svårare eller lättare, för eleverna, att förstå att kriminaliteten är ett problem för dem, jämfört med drogerna?

Det är mycket svårare. Bristen på konsekvenser av de kriminella handlingar de har gjort är huvudskälet till att de inte tycker att det är ett problem. De torskar inte. De åker inte dit för de brott de gör. Du har kanske blivit tagen av polisen men det har aldrig inneburit något mer. Därför är det svårare att jobba med kriminaliteten. Du har stulit 100 bilar och åkt dit för en. Då är det inte så lätt att förstå att det inte är okej att stjäla en bil. Det är så de mäter sin kriminalitet. Åker jag inte dit är jag inte kriminell. (Mikael)

De individuella kriminalitetssamtalen innehåller bland annat en kartläggning av de brott eleven begått. Tio, femton, tjugo olika brott har kanske eleven gjort, men inte åkt fast för något. Och de berättar villigt.²⁶

Det gör de nog mer eller mindre alla. Jag har aldrig känt något motstånd mot att berätta för mig. (Mikael)

Eleverna är medvetna om att det är brott de har begått. De vet vad Mikael menar när han frågar efter deras brott. Svårigheten är att eleven inte ser det som ett problem. Skillnaden mellan kriminalitet, olaglighet och brott är inte självklar.

Det finns avgörande skillnader. En del är medvetna om att det är kriminalitet de håller på med, eller brott, andra är det inte. För en del är kriminalitet mord. Att sno lite grejer här och där är inte så farligt. Någon form av riskanalys görs, och ett rättfärdigande av det man gör. Och alla gör ju det här. Alla gör det de gör. Gör din mamma det? Nej. Sådär får man peta lite. (Mikael)

En del elever känner ett starkt motstånd mot att ensamma träffa Mikael och börja diskutera sitt kriminella förflutna. I sådana fall kan Mikael ana att brottsligheten kanske inte är av det oskyldiga slaget.

J har det svårt för att komma till mig för han vet att det kommer att bli jobbigt. Han har nog en hel del grov kriminalitet bakom sig, och har en form av medvetenhet om det. Vi får se var det landar. Jag ska igång med honom nu. (Mikael)

Kanske fungerar Mikael lite som en åklagare/domare inför vilken eleven förväntas eller i varje fall ges tillfälle att "erkänna" sina brott. Det unika är att eleven kan bekänna utan att riskera åtal och straff, med något undantag. Ur den synvinkeln, inte minst, framstår krimprogrammet som viktigt. Ordet bikt användes också av eleven M när han i sin orienteringsfas fick höra om hur krimprogrammet var tänkt. Kanske bör krimprogrammet och dess bekännelsefas ges ett något större utrymme i Granhults behandlingsarsenal.

Skolan

Ett individuellt skolsamtal inleder elevens kontakt med Granhults skolverksamhet. Skolan omtalas som en viktig del i behandlingen, och eleven kan i första hand läsa svenska, engelska och matematik. Undervisningen pågår tre timmar per vecka, onsdagar mellan klockan 9 och 12.

Granhult har – trots betoningen av skolans roll – avsiktligt begränsat dess utrymme till förmån för undervisning i missbruksfrågor. SiS ledning har enligt institutionschefen invändningar mot den prioriteringen men Granhult vill behålla fokus på varför den unge är omhändertagen enligt LVU. I äldre grupper av elever – med kriminalitet och missbruk som problem – är den behandlingen/undervisningen viktigast. Eleverna på Granhult är (våren 2006) mellan 18,5 och 19 år gamla. Tankar finns på att ytterligare minska skolans utrymme, åtminstone under LVU-tidens inledande del.

Jag tycker att vi inte skulle ha någon skola här alls, möjligtvis i ett senare skede. Om man nu har tre månaders behandling tycker jag inte att det finns utrymme för skola. Är det sex månader, okej, då tycker jag att det finns utrymme för det i fas 2. Att man (annars) fokuserar åt fel håll. Det kan faktiskt bli så att man tänker att skolan är viktigast. Någon förälder säger så, "det är viktigt att ha bra betyg". Och så vet man inget om beroende. (Christer)

I en andra fas skulle alltså skolan kunna få mer än tre timmar i veckan?

Den kunde vara rätt så stor i ett senare skede av livet. Det handlar om motivation också. Det första året får man ägna sig mycket åt att vara nykter, drogfri. Klara det. Komma tillbaks. Det tar mycket kraft. (Christer)

Skolfrågan har varit ett bekymmer under flera års tid av verksamhetsplanerna att döma.

Är skolverksamheten i den omfattning vi har haft den till gagn för elevernas utveckling? I så fall, på vilket sätt? Kan andra inslag i behandlingsprogrammet vara mer till nytta för elevernas utveckling? Om skolan ska bygga på den enskilde elevens frivillighet att delta, vad får då kostnaden för en sådan skolverksamhet vara? (Verksamhetsplan för 2003, s. 5)

Granhults fokusering på ungdomarnas missbruk kan leda till att annat måste nedprioriteras tills man fått grepp om det egentliga problemet. Att ägna sig åt många saker samtidigt kan leda till misslyckanden för såväl elev som institution.

Alltså det är det vi jobbar med. Vi är en specialistmottagning inom SiS kan man säga. Vi fokuserar. Vi jobbar med missbruk. (Christer)

Även ifråga om skolans roll i behandlingsarbetet gör sig alltså Granhults historiska rötter i kollektivrörelsen påmind. Uppdelningen mellan behandling och skolverksamhet är också ett arv från ungdomsvårdsskolornas tid (Gerrevall och Jenner 2001:7). Mycket står att vinna genom en förening av behandling och skola.

Skolans mål bör inte uteslutande bedömas med hänsyn till yttre kriterier som betyg och möjligheter att studera vidare, utan också till värden som att bli sedd, bli tagen på allvar och utifrån egna villkor upptäcka eller ana nya kvaliteter i livet. (Gerrevall och Jenner 2001:8)

Granhults skola finns i den norra flygelns källarplan. Nya fina lokaler. Jag hälsar på Mats, utifrån kommande lärare som visar sig vara före detta frikyrkopastor. Nu är han (utanför Granhult) lärare i språk och religionskunskap. I dag deltar bara J och U. J jobbar med att skriva svar på frågor i Fas 3, som en uppgift i svenska språket kombinerat med behandling. U jobbar med procent och får beröm av läraren.

Skolan pågår onsdagar, tre timmar per vecka, under den tid som andra dagar är vikt för gruppterapi. När antalet elever är större, minst sju eller åtta, finns möjligheten att dela gruppen, en på förmiddagen och en på eftermiddagen. Den som så önskar kan då delta i båda grupperna, i mån av plats. Daniel som

själv är lärarutbildad är närvarande tillsammans med den utifrån kommande läraren. Den reguljära skolan är en integrerad del av Granhult men man kan notera att det även utanför skolan finns såväl lektioner som föreläsningar. Skolan är en del av Granhults samlade undervisning.

Om skolans obligatorium uppstår i februari 2006 en central diskussion. Den gäller huruvida det ska vara oansvarigt (bötesbelagt) att inte gå till skolan. Frågan tas upp på ett personalmöte. Beslutet blir oväntat.

Skolan ska vara obligatorisk men det är inte oansvarigt att inte gå till skolan. (Berith)

Sådant blev beslutet. Tills vidare. Men konsekvenserna av ett sådant undantag i OA-systemet blir oklara.

Vi får lyssna på Daniels pedagogiska tänkande. Men jag ser en stor risk med att i en del av behandlingen får man inga OA men i resten får man. Om man inte städar så får man det, om man inte stiger upp så får man det. Men kommer man inte till skolan ska det lösas på ett annat sätt. Jag kan se en risk. Men nu var vi överens om att så ska vi ha det, även om vi inte är hundra procent eniga. (Berith)

Daniels argument var att eventuell ovilja att gå i skolan inte bäst regleras genom avdrag på fickpengarna utan genom motivationsarbete och genom att inga andra aktiviteter står till buds under skoltid. Samma typ av resonemang kan rimligen föras även när det gäller övriga former av lektioner och föreläsningar. Motivationsarbete i stället för avdrag skulle alltså vara receptet.

Det motivationsarbetet lyckas vi aldrig med till hundra procent. Så det här kommer att sluta med att vi inte får ned killar till skolan hur mycket vi än motiverar. Jag tror att det här kommer vi att få titta över igen.²⁷ (Berith)

Den aktivitet som ligger närmast till hands för liknande diskussioner – motivation i stället för avdrag – är förstås elevernas deltagande i AA- och NAMöten.

Naturligtvis har vi haft diskussioner om de obligatoriska mötena. Vi har kommit fram till att motivationsarbete, ja ja. Hela vår behandling går ut på att styra mot självhjälpsgrupperna. Det är redskapet de har så småningom. (Berith)²⁸

Diskussionen om OA eller inte för skolk visar sig ha sprängkraft. Den visar också på oenighet inom Granhults personal. Att frågan nu handlar om skolan kan bero på att den, trots dess integrering i programmet, representerar samhället utanför institutionen, med dess otydligare syfte och regler. Jag

noterar att på Granhults hemsida nämns inte skolan som ett inslag i behandlingsarbetet. Håkan Jenner konstaterar att skolsida och behandlingssida på ungdomshemmen ofta är åtskilda och inte sällan präglas av motsättningar. Föreligger ömsesidig respekt är verksamheten utan samverkan. Ett integrerat arbetssätt borde vara möjligt, menar Jenner.

Rent konkret kan det innebära att man tillsammans granskar vad som sker i skolan och på behandlingsavdelningen och utnyttjar vardagssituationer för att bearbeta elevernas problem, att en lärare, som har speciellt god kontakt med en elev, tar aktiv del i den individuella behandlingen, att behandlingspersonal tar ansvar för läsläsning, har högläsning på kvällarna (för att stimulera läsintresset), hjälper elever med läs- och skrivsvårigheter, gör biblioteksbesök, medverkar i projektarbeten, etc. (Jenner 1997:37)

Fysisk träning

"Fysen" är förlagd till eftermiddagarna. Den inleds klockan ett med ett eftermiddagsmöte där personal och elever planerar tillsammans. Eftermiddagspasset inleds med en föreläsning, en hälsocirkel. Måndag och onsdag är den fysiska aktiviteten gemensam för hela gruppen. Då försöker man komma överens om vad som ska ske.

Kommer de inte överens bestämmer vi och då blir det som vi säger. Men oftast är de med och tycker och tänker i alla fall. Det är positivt. En bit är att de ska vara överens om den planerade fysen. Det är en möjlighet för dem att komma till tals, och framför allt jämka ihop sig. (Åke)

Tisdagar är fysen mer frivillig. Det innebär att eleverna kan välja att göra olika saker, men alltid tillsammans med personal. Torsdagar är baddag.

Det är också fys för de ska simma 200 meter. Sedan är det fritt bad. Om man vill fortsätta simma eller om man vill leka eller hoppa eller sola eller vad man nu vill göra. Men 200 meter ska man simma. Vi åker till Lindesberg. De har ett äventyrsbad. (Åke)

Efter fredagens stormöte och kioskresa vidtar gemensam fys, vars innehåll i princip bestäms på stormötet. Och det finns att välja på.

Vi har gymmet, styrketräning. Sedan har vi idrottshallen. Det är en hel gymnastikhall, i storlek av en volleybollplan ungefär. Mycket volleyboll blir det. Badminton, innebandy, basket, allt med boll, och vi har de flesta bollarna. Vi är så mycket personal som det bara går så det kan bli riktiga prestigematcher ibland. Personal mot elever. Det är veckans höjdpunkt. De är taggade, varje gång. Det är mycket prestige i det, och det är ömsesidigt. (Åke)

Lördagens fys är ofta förlagd utanför Granhult. Det kan vara vad som helst.

Vi har väl gjort allt ifrån introduktionsdykning med tuber i bassäng till att göra uppstigningar med segelflygplan. Det spannet. Sedan har vi provat det mesta där emellan. Vi har en hyfsad budget. Vi hade en segelflygklubb granngårds tidigare, lite känningar där. Go-cart på is för några veckor sedan. (Åke)

Alla dessa fysiska aktiviteter ställer särskilda krav på personalen.

Helggängen är sammansatta så att det finns folk för varje ändamål. Det är inga problem. Det har man tänkt på. De flesta av oss är idrottsinriktade på ett eller annat sätt. Vi har en diger idrottsbakgrund de flesta som jobbar här, och en del är fortfarande aktiva. I somras var det tre grabbar som tog grönt kort i golf. Det är ett bevis, svart på vitt, att man har åstadkommit någonting. Och det är ju inte bara sport, det är vett och etikett också. En riktig skola det också. (Åke)²⁹

På sin hemsida presenterar Granhult sin "ToK- och Highropebana" med "möjlighet till en intensiv och spännande hel-/halvdag för skolklasser, företag och föreningar av skilda slag". ToK (Tillit och kamratskap) liksom Highrope och Klättervägg förefaller handla om fysiska prestationer av icke obetydlig svårighetsgrad. Av hemsidan framgår dock inte hur denna del av Granhult används i behandlingsarbetet.

Sjukvård och medicin

Åke, med undersköterskeutbildning, är medicinansvarig. Två timmar per vecka kommer Kent, sjukskötare. Granhult har också en läkare som konsulteras vid behov. Läkaren bor i byn (Gammelbo) så han är lätt tillgänglig.

Mediciner. Ren rådfrågning om vissa krämpor. Precis vad som helst. Mest praktiska frågor om recept. Det kommer elever som inte har recept med sig men som står på medicin. Då kontaktar jag honom. (Åke)

Granhult har givetvis också en psykiatrisk konsult, stationerad på Klarälvsgården i Värmland. Hon konsulteras vid behov.

För de grabbar som behöver det. Det vet de med sig, och vi har väl fått en föraning om att de har haft en psykiatrikerkontakt innan de kom till oss. Många står redan på medicinering. Samtal. Om dåligt mående. Vi tar kontakt med henne, hon sätter upp en tid. (Åke)

Beträffande E, den nye eleven, vill hans socialsekreterare att han ska motiveras för ett besök hos psykiatern. Flera killar tar medicin, bland annat sömntabletter. Åke är som sagt medicinansvarig men vem som helst ur personalen kan dela

ut medicinen. Granhults grundläggande inställning är att vara återhållsam med medicin.

Vi är restriktiva, har alltid varit det och kommer förmodligen alltid att vara det. Vi försöker i möjligaste mån se till att eleverna är färdigbehandlade innan de kommer hit. Men det fungerar inte alltid. De som kommer med medicin har någon form av läkemedel för psykiska besvär. Det godtar vi. Långvarig medicinerings. Vi har en nu. (Åke)

Granhults restriktiva hållning hör till traditionerna. Det krävs formell kompetens för att handha mediciner. Det har man nu men har inte alltid haft. Det har varit ett skäl till att förorda att eleven är urmedicinerad när han kommer. På Granhult går det an att stå på medicin, men hur går det sedan?

Vissa mediciner kräver årslånga behandlingar. Det funkar så länge de är här eller på någon annan institution. Men så fort de kommer hem, och om de då ramlar dit, så försvinner den här medicinerings också. Och så blir de intagna och så kör man igång medicinerings igen. Det är lättvindigt i dag att man ställs på sådan medicin. Man nyktrar till och hamnar i dåligt mående. Och man tar inte riktigt reda på vad orsakerna är till det dåliga måendet. Oftast är det ju förlusten av drogen. Man har inte rätt att vara lessen. (Åke)

De flesta pojkar som kommer hit har bara piller i skallen. Många har gått på benso i många år. Vi försöker plocka bort det och tona ner den delen. "När kommer sjuk-syrran?" Ja, det får vi se. Att vi håller tillbaka de här delarna. För några år sedan bestämde vi att huvudvärkstabletterna skulle stoppas upp i baken i stället för att tas oralt. Då försvann så gott som all huvudvärk. (LG)

Om eleven har hepatit kan han själv berätta det. (Han måste inte.) Personalen informerar inte övriga elever om en sådan sak. Eleverna uppmanas att vara försiktiga. Michael till E: "Utgå från att det finns hepatit! Är du med?"

Verktygen

Granhults personal talar om att ge eleverna en verktygslåda. Med hjälp av dessa verktyg ska eleven i bästa fall leva ett drogfritt liv. Vilka är då dessa redskap?

Förmågan att välja det goda. Att genom egna val bygga upp sitt liv till någonting gott. Att skänka eleverna möjligheten till egna goda val. Det är de verktyg som jag tycker att de behöver ha med sig härifrån. (Magnus)

Hur går det till?

Genom att skapa insikt om hur deras eget liv har sett ut. Vad som har fungerat och vad som inte har fungerat. Genom att jobba med arbetsuppgifter och i gruppterapi och genom enskilda samtal. (Magnus)

Kanske är det så att de instrument eleven behöver måste han skapa själv, under överinseende av rådgivare och med hjälp av alla i personalen på Granhult.

Gruppterapin. De behandlingsplaner vi använder oss av och skriver ner tillsammans med eleverna. 24 timmars behandling på ett dygn. Och allt är viktigt. Alla insatser kuggar i varandra. Många av de här verktygen fungerar inte om man inte har de andra bitarna också. Hade vi inte fritid och aktiviteter och egen tid så skulle man inte mäta med. Det är ganska intensivt att penetrera ner i de problem som har varit. Att titta på sitt liv och se vilka känslor och tillstånd som dyker upp när man lämnar drogen. Vara drogfri och dessutom börja gräva i det. Det måste man kunna göra på en trygg plats. Det är ett stort verktyg att de befinner sig här, på ett relativt tryggt område där de har en valmöjlighet, dvs. om de stannar kvar. (Magnus)

Eleven skapar sina verktyg allteftersom under den upptäcktsfärd han i bästa fall gör under tiden på Granhult.

Eleven gör en resa, i sig själv och i sitt förflutna. De insikter och verktyg som eleverna tar med sig härifrån kommer inte att vara några andra än de som de själva har kommit fram till. Och de kommer fram till många saker. (Magnus)

Det som ofta hindrar resan från att ta fart är elevens upplevelse av att vara tvingad ut på färd.

Vi kan inte nå hur långt som helst med alla. Många gånger i och med att vi har tvångsvård. Eleven kommer in mer eller mindre på tvång. De SoL-placerade är också här på tvång, även om de inte hotas av ett LVU. Jag tror inte det finns någon beroende som åker på behandling av fri vilja. Utan det är en smärta som driver en dit. (Magnus)

Tvångstiden tycks trots allt kunna vara den vandring under vilken man kommer fram till insikten att man faktiskt vill sluta droga.

Eleven är här under rätt lång tid, i en sluten vård som detta ändå är. Under den tiden händer mycket med eleven. Eleven ser på sitt liv, utforskar det och kommer fram till att så här kan det inte vara längre. Jag måste förändra det här. Eleven upptäcker att nu vill han inte ha det så här längre. När han har kommit dit så vill han inte vara här, han vill inte droga, han vill sluta. Och då kan det vara svårt många gånger att komma vidare. Där börjar många gånger problemen. (Magnus)

Kanske är detta ett avgörande läge. Hur kommer eleven att förstå sin maktlöshet, sitt behov av hjälp från högre makt, eller åtminstone från Granhults behandlingprogram?

Det är ett steg i utvecklingen bara att stanna här. Men det räcker inte med den egna viljan, utan jag behöver ta hjälp av andra saker, runt omkring mig. Jag har

inte kraften att vara drogfri och utvecklas på egen hand. I det läget kan det stanna upp ibland. Att nu har jag gjort klart. Nu är det lugnt. Nu har jag fixat det. Eleven tror verkligen att han har nått lösningen på problemet, och så kanske det är i vissa fall. (Magnus)

I den brytpunkten förefaller Granhult att tveka. Eleven vill ut i verkligheten för att pröva sitt nya liv, sin nya insikt. Granhult vet att det inte kommer att gå. Den kunskapen är en grundsten i 12-stegsfilosofin. Men Granhult tycks benägen att låta eleven pröva, och ofta har man inget val. LVU-tiden går kanske ut.

Känslan finns där att nu har det skett en förändring hos mig som jag känner av och som jag mår bra av. Och då kanske man skulle behöva kliva ut och testa av det hela, hur det funkar. Funkar det bra då är det okej, funkar det inte bra så har man fått en ny insikt. Det här var svårare än jag trodde. Det är den erfarenheten vi har, många gånger, att våra elever kommer tillbaka för återfallsbehandling. Oftast får man då höra att "det var mycket svårare än jag trodde". Det var mycket mycket värre att vara därute och klara det. Och den insikten kommer snabbt. (Magnus)

Det är trots allt en begränsad seger detta att eleven vill bli drogfri. Kvar står problemet att han alltså tror att han kan bli det av egen kraft.

Den här killen jag berättade om sa att det här skulle jag aldrig göra om inte Micke hade sagt att jag får permission när jag har delat det här. Han är här för att han ska bli drogfri. Han vill göra det på vilja, säger han. Och det kan man resonera om. Det viktigaste för hans del är att han vill vara drogfri när han kommer härifrån. Då har han redskapen här. Så att jag går ju inte in i clinch. (Michael)

Granhults primärbehandling sammanfattas av Magnus på följande sätt.

Jag tycker att de får med sig enormt mycket men vissa begränsningar görs på grund av att eleven själv tycker att han har uppnått ett resultat som han är nöjd med. (Magnus)

Ordet välja är vanligt på Granhult. Där finns mycket att välja på. Om eleven väljer fel kostar det ibland ett OA, dvs. ett avdrag på veckopengen. Men den grundläggande fråga som Granhult försöker lösa för eleven gäller förmågan att välja livet, att inse att något annat – drogen – i nuläget hindrar eleven från att välja sitt liv.

När jag är inne i ett missbruk upphör jag att välja. Men jag kan skaffa mig ett liv där jag faktiskt har möjlighet att välja, men för det måste jag vara drogfri. Då har jag möjligheten att välja. Det är ett kvalitativt språng när den unge skaffar sig insikt om att drogerna förut styrde hela hans liv och även i dag till viss del. (LG)

Det är förstås en sanning med modifikation att den unge nu kan välja sitt liv. Maktlösheten visar sig för många gälla inte bara inför drogen. Och många anser sig själva ha valt drogen.

Det är klart lite problematiskt, för det kan vara så att en drogmissbrukare vill ha ett drogande liv. De flesta unga som kommer hit är fortfarande i den sekvensen att det mesta är ganska häftigt. Det mesta är gott och han mår trots allt oerhört bra. Även om det bara är några timmar varje dag så mår han fruktansvärt gott, och det är värt priset. Då försöker man liksom, ja men om fyra år, om fem år, om sju år. Man visar kurvan. Det är den stora utmaningen. De flesta kan inte se sju år framåt. Men vi kan visa hur livet kan komma att gestalta sig. Och vi vill inget hellre än att du väljer bort det där livet. Du kan få ett fantastiskt och rikt liv om du väljer detta i stället. Jamen jag vill knarka, jag vill suppa. Jag vill ha det gott. Då har ändå samhället med hjälp av sin tvångslagstiftning sagt att vi accepterar det här men absolut inte detta. Då tvångsomhändertar vi dig och skickar dig till ett behandlingshem. Och jag tycker fortfarande att tvångslagarna är en solidaritetslag. (LG)

Skam och skuld

På Granhult använder man ofta orden skuld och skam tillsammans, som ett sammanhängande komplex, en konstellation. Och de är kanske inte så lätta att skilja åt, vare sig för en betraktare eller vid introspektion.

Det är svårt. Alltså skuld det känner du för det du gör. Skam känner du för den du är. "Jag är en dålig människa." Det är skam. För jag stal min mammas guldhalsband. Det är någonting som jag har gjort. Det här försöker vi förklara noga för grabbarna. Alltså skuld, det kan du göra någonting åt, det kan du liksom betala. En skuld till exempel. Det är mera praktiskt. Skammen sitter så djupt, inte bara för missbrukare utan framför allt för mammor till missbrukande tonåringar. De tar på sig skammen. Att jag är en dålig mor. Jag har gjort fel. Skam och skuld. De vågar inte ens prata med sina nära vänner. Skam det är den du är. Skuld är det du gör, eller inte gör. Det kan vara det också. (Göran)

Ska man då försöka bli av med såväl skam som skuld?

Du ska behålla detta att kunna känna skam. Men jag måste alltså kunna avlasta mig den skammen som jag skaffade mig under tiden jag var aktiv missbrukare. Men jag får inte bli skamfri. Alltså förmågan att känna skam måste jag ha kvar. Jag har fått lära mig att skam och skuld det är det bara psykopater som inte kan känna. Därför kan de begå bestialiska saker gång på gång. Men just att kunna avlasta sig. För då var skammen något hemskt, och det övergick i ångest. (Göran)

Det handlar om förlåtelse?

Ja. Tionde steget. Det handlar om förlåtelse. Du vet under anhörigveckan här, anhöriga som har elever här kommer hit. Den pågår från söndag eftermiddag

till torsdag. Onsdag eftermiddag har vi något som kallas familjekonferens och då möts den anhörige, eleven plus elevens rådgivare i ett strukturerat möte. Och en av punkterna under den tiden – man brukar sitta en och en halv timma – är just det här att man har möjlighet att be om förlåtelse för saker som man har gjort eller inte gjort. Och där har båda parter, alltså både den anhörige och eleven, en möjlighet. Men vi poängterar detta att ge honom eller henne förlåtelse, det innebär att det ska vara förlåtet, för framtiden. (Göran)

Anhörigarbetet handlar om att de anhöriga, familjen, ska vara i bästa möjliga balans den dag eleven återvänder hem, och det handlar om att förstå beroendets tyranni.

Vi pratar om att vara mentalt frisk den dag killen kommer ut. Att man inte känslomässigt går med i alla de svängar en missbrukare tar. Det blir för jobbigt. Inte ens jag själv kanske vet vad jag känner. Att hitta sin balans och att få ro. Kunna se att det är inte jag som är knäpp. Att leva med missbrukare är att hela tiden vara ifrågasatt och inte kunna lita på mitt eget sinne. Hela tiden utsatt för manipulation. Det är missbrukarens enda sätt att kunna fortsätta missbruka. Skulle han ha varit ärlig skulle han aldrig ha kunnat komma så långt eller hållit på så länge. De blir experter på att ljuga och manipulera, hitta svagheter och få sin vilja igenom. Inte för att de är elaka utan för att drogen styr. (Lena)

Det Lena här räknar upp är en lista över moraliska brister. Ändå talar inte heller Granhult gärna i moraliska termer. Drogen styr, säger Lena och menar tydligen att den unge inte är elak, inte omoralisk, utan snarare manipulerad av drogen till beteenden som i och för sig kan betecknas som omoraliska. En sådan överföring av det moraliska fördömandet – från individen till drogen – är förstås inte okontroversiell. De odiskutabla effekterna på den mänskliga organismen, av alkohol och narkotika, medför inte självklart att denna verkan inte kan korrigeras genom kulturella normer och regler (Johansson 1998). Känslor av skam är för övrigt en allmänmänsklig erfarenhet.

Skam kan vara en stark underström i våra liv. Den kommer från de outtalade förluster vi bär på. Ofta är skam en vag känsla som är svår att komma åt. Skam handlar inte om de fel vi har gjort. Skam handlar om att VARA fel. Något är fel med mig, med min blotta existens. Jag är ful, värdelös, jag passar inte in. Jag förtjänar inte att få leva. (Eggehorn 2005:70)

Förstå och acceptera

Skillnaden mellan att förstå och att acceptera är viktig på Granhult.

Förstår gör man nog. Förstått har man nog gjort redan innan man kommer hit. Genom att man har ramlat dit. De flesta har väl ramlat dit en eller ett par gånger innan de kommer. Trots sin låga ålder. De kanske inte har förstått varför, utan det får de när de kommer hit. (Åke)

Åke inför här ytterligare en distinktion, den mellan att förstå och att förstå varför. Om det handlar undervisningen på Granhult, alla föreläsningarna, alla filmerna. Det gäller beroendet, missbrukarpersonligheten. Granhult tillhandahåller språk och formulering för elevens problem.

Sedan att försöka förmå dem att acceptera det också. Det är den viktigaste biten. (Åke)

Men vad innebär det att acceptera? Och vad är det man accepterar? Och varför är det nödvändigt?

Det är livsviktigt. Har du läst sinnesrobönen? Du har inte analyserat den? (Åke)

Här är den hursomhelst, sinnesrobönen.

Gud, giv mig sinnesro
att acceptera det jag inte kan förändra,
mod att förändra det jag kan,
och förstånd att inse skillnaden.

Att acceptera det jag inte kan förändra. Att inse att jag inte har makt att förändra allt. Det är en fråga om tid, säger Åke. Och det var en anledning till att behandlingen på Granhult utökades från tre till sex månader. Det tar tid att acceptera.

Du måste hela tiden peta i det. Ha arbeten ikring problemet hela tiden. Just med acceptans. Att aldrig glömma att man har accepterat det. Det är så lätt att glömma saker och ting som du har accepterat, så lätt att kliva av det tåget. Det finns inget lättare. Det gör det än viktigare att verkligen arbeta och hålla det levande. I AA- och NA-grupperna hålls dialogen levande hela tiden. (Åke)

Granhult försöker praktisera den egenheten hos ritualen som innebär att acceptandet är en nivå som tills vidare är fullt tillfredsställande, och att tro är något betydligt mer både svåruppnåeligt och framför allt svårt att konstatera. Granhult försöker få eleven att acceptera tanken att han är maktlös inför drogen. Uppnås det är det tills vidare gott nog. Tron kan komma senare för eleven, men å andra sidan är kanske personalens egen tro en förutsättning för arbetet.

Det viktigaste är inte vilken behandlingsmetod man använder utan det viktigaste är att personalen som lär dig den här metoden själva tror på den. Om jag inte tror på något och ändå försöker övertyga dig så är det meningslöst. Jag tror på det här med 12-steg! Jag säger inte att det är dåligt med något annat. I första hand ska man kombinera. Olika metoder biter på olika personer. Men man kan inte jobba vidare om någon hävdar att han inte är beroende fast han är jätteberoende. (Ajdin)

Ajdin aktualiserar det dilemmat att det kan vara svårt även för personalen att tro på en metod eller en grundprincip. Kan principen om accept som det primära gälla även för personalen? Det viktigaste är att acceptera, helt enkelt därför att det är mycket svårt att avgöra vem som tror och vem som inte tror. Avgörande är kanske att man måste få ett tillfälle att visa att man accepterar. Det räcker troligen inte att man säger det. Accepterar gör man genom att delta. Deltagandet – bland annat i AA-gruppen – är centralt för 12-stegsfilosofin. Ajdin tror att det tänkandet har kommit till Granhult för att stanna.

Granhult det är för mig 12-steg. Handlar det inte om 12-steg handlar det om drastiska förändringar. Det här är någonting som jag tror på, och som jag tror kan fungera i 100 år. Jag har ingen föreställning om Granhult utan 12-steg. För just missbruk. Efter behandlingen här går man på möte när man vill. Man kan gå en gång i veckan eller sju dagar i veckan. Det finns hjälp hela tiden, och samhörighet. Det är därför 12-steg är här för att stanna. Men å andra sidan kan man kombinera, föra in lite olika, det gör man redan i dag. Kombinationsterapi om det finns ett sådant uttryck. Mångfald. Till slut finns det en stor chans att man hittar rätt. Inte ta bort utan utveckla. Granhult utan 12-steg? Näe, det tror jag inte på. (Ajdin)

Socialtjänstenkäten

När eleven har lämnat Granhult efter genomgången primärbehandling sänds en förfrågan – socialtjänstenkäten – till den placerande socialförvaltningen huruvida man där är nöjd med Granhults insats. När svaret kommer redovisas det på ett morgon- eller eftermiddagsmöte. Kommunens omdöme tas på allvar. Någon annan form av omgående utvärdering utifrån av arbetet med en enskild elev finns inte.

Eleverna själva bidrar mer direkt till utvärderingen dels genom utskrivnings-ADAD dels genom en särskild enkät i samband med avslutad behandling, om elevens nöjdhetsgrad. Avvikningar och omplaceringar sänker dock täckningsgraden för båda undersökningarna.

Svaret på socialtjänstenkäten är alltså betydelsefullt men det förefaller samtidigt vara i viss mån beroende av elevens och eventuellt dennes anhörigas egna omdömen och uttalanden. Den socialsekreterare som besvarar enkäten kan inte vara tillräckligt allsidigt informerad om vad som förevarit under behandlingstiden. Till exempel redovisades för en elev bra omdömen på detaljen anhörigarbete trots att inget sådant egentligen förekommit.

Exemplet röjer möjligen en oklarhet i enkätens utformning. Enkäten riktar sig till handläggande socialsekreterare och tio av de elva frågorna inleds med orden "Hur uppfattade Du ...?" Svaret ges genom ett kryss i en av sex rutor graderade från Mycket bra till Mycket dåligt samt ett Vet ej. En central fråga (nr 4) lyder: "Hur uppfattade Du institutionens omvårdnadsinsatser gentemot den unge (kost, logi, dagliga rutiner, etc.)?" Ordet uppfatta har som närmaste synonymer fatta, begripa, förstå, överblicka; tolka, betrakta som; urskilja, höra, se, känna, märka, observera, förnimma, uppsnappa,

identifiera, percipiera. Den petige läsaren skulle mot denna bakgrund kunna tänkas besvara frågan på följande sätt: "Jag uppfattade insatserna mycket bra och jag tycker att de helt förfelade sitt syfte". Ordet uppfatta innefattar inte den betydelse som avses, nämligen värdera. Den enda fråga i enkäten (nr 11) som är korrekt formulerad lyder: "Skulle Du i ett liknande ärende förorda en placering på samma institution/avdelning?" Den frågan kan besvaras med Ja, Tveksam eller Nej. Det är också svaren på fråga 11 som uppmärksammas mest i verksamhetsplanen. Av de kommuner som besvarar den frågan är det bara i undantagsfall någon tvekar. Ingen svarar nej.

Trots mina invändningar tar Granhult allvarligt på resultatet av enkäten. Någon annan möjlighet till facit finns som sagt inte. (Och jag tror att socialsekreterarna förstår enkätens andemening.) Socialtjänsten är emellertid ett exempel på mått som kanske kan tillmätas en för stor betydelse genom sin blotta existens. Alla vet att det inte finns något bra sätt att mäta resultatet av Granhults arbete. Det går inte ens utifrån hur det går för eleven efter behandlingen, och än mindre utifrån vad eleven och hans anhöriga säger. Men genom att enkäten finns och pliktskyldigast besvaras får dess innehåll ett värde, och en kanske orättmätig betydelse.

Jag tycker att vi måste lägga ribban högt. Ambitionen måste vara "mycket bra". Vi ska till och med utbildas i hur vi bemöter socialtjänsten. Om det nu är där det brister, detta med få placeringar. Nu tror inte jag det. De flesta är nöjda. Men det här är en utvärdering för oss själva. Har vi bara "bra" väldigt ofta på till exempel skolan så har inte vi varit nog tydliga i informationen. Vi kanske inte ens har berättat tillräckligt mycket om vad som har hänt på skolan. (Berith)

Granhult uppfattar ett "dåligt" betyg – bra i stället för mycket bra – som resultatet av en brist i informationen till kommunen om vad behandlingen innehåller. Socialtjänsten å sin sida baserar rimligen en del av sin bedömning på hur eleven beter sig efter utskrivningen och vad eleven själv har att säga om Granhult. Men vad eleven har lärt sig under behandlingen kan endast avgöras genom ett prov eller test av något slag. Huruvida eleven blivit nykter och drogfri genom behandlingen visar sig utan särskilda prover och test. Ingetdera är dock egentlig grund för en rättvisande bedömning av Granhults insatser för den enskilde.

Återfall

Granhult räknar med elevens återfall. Eleverna räknar själva med återfall, så till den grad att de förordar tidiga permissioner för att få återfallet överstökat.

De flesta tar ett återfall. Minst ett återfall. Det visar ettårsuppföljningen. Men det innebär inte att de missbrukar hela tiden, utan ett återfall kan vara en dag eller ett par dagar eller en vecka, en månad, och sedan är de på benen igen. De flesta säger att det går inte att knarka i dag som de gjorde innan Granhult, för "ni sit-

ter däruppe i skallen och hackar". "Jag lärde mig så mycket på Granhult", säger många. "När jag knarkar så kommer det. Oftast då." En kille berättade att han satte sig på krogen och drack starköl. "Men det var inte starköl jag drack", sa han. Nähä, vad drack du då? "Jag drack ångest! Och så beställde jag en till för att bedöva ångesten, men det blev bara värre. Det var Granhult som satt där och spökade." Det hör man ofta. (Göran)

Sådana berättelser är ett starkt argument för Granhults linje, att leverera ett omfattande paket av såväl motiverande som direkt behandlande insatser. Ju mer eleven får desto mer blir kvar i eleven, motiverad eller ej.

Även om de kanske inte köper det just då. Tänk dig själv! Sitta som 18–19-åring på ett behandlingshem, och så säger vi att det är kört för dig. Du kan inte hålla på och dricka alkohol och knarka, det går åt skogen. Du kan aldrig mer gå på puben med polarna och ta en bärs. Alltså för dem blir det nattsvart. De kan inte tänka sig det att det går att ha kul utan att dricka alkohol. Det trodde inte jag heller. Hur ska jag göra? Vem ska jag umgås med? Jag trodde att alla söp som jag. (Göran)

Att inse att man har ett problem, med alkohol eller narkotika, medför inte ovillkorligen att man inser sin maktlöshet inför detta problem. Snarare upprätthåller man i det längsta föreställningen om att man visserligen har ett problem men att man har förmågan att själv, på egen hand, hantera sitt problem. Granhults tal om maktlöshet är alltså obegripligt. Alltså lurar återfallet.

De tror inte på vad vi säger utan måste ut och testa. Och sedan upptäcker de, oj det gick inte så där jättebra. Många säger att ja ni hade faktiskt rätt. De har nog förstått förnuftsmässigt men inte känslomässigt. Alltså att acceptera. När vi tar bort drogen blir det bara tomt, rent känslomässigt, man har liksom ingenting kvar. Och då gäller det att hitta något som betyder mer än drogen, så att du kan fylla det där tomrummet. Jag är ingenting längre. (Göran)

Återfallet är ett tecken på att eleven med sitt förstånd förstår att han har ett problem, men att det är ett problem som han, likaledes med sitt förstånd, kommer att kunna bemästra, själv. För att bevisa det tvingas han ta ett återfall (Bateson 1972:322). Granhult försöker fördröja återfallet i det längsta i förhoppningen om att insikten om maktlöshet ska hinna infinna sig och bli etablerad.

Världens längsta halvmeter – från hjärna till hjärta. Det är därför tiden är så viktig. Det räcker inte med de här sex månaderna på Granhults behandlingshem. Det måste till mycket mera, mycket längre tid. Ju längre tid det går innan du tar det här första återfallet, första supen eller bärsen eller haschpipan eller sprutan, desto större möjlighet har du att inte ta den. På den tiden hinner du kanske att träffa nya polare, du kanske träffar en ny tjej eller en ny kille, du börjar få en bra relation till din familj. (Göran)

Ändå anas en ambivalens hos Granhults personal när det gäller återfall. Ingen tillåter sig säga att återfall är bra men man noterar en ofta ändrad attityd hos den elev som tagit ett återfall.

Det är väl det största problemet. Att förstå maktlösheten, och acceptera. Förstå och acceptera. Och egentligen lär du väl dig det kanske inte helt och hållet förrän du har tagit återfall. Det är en del av tillnyktringen. Det vill vi inte. Det vill vi inte alls. Men ändå är det en del av skolan, att göra det, för många. Det ser man på de flesta av grabbarna som går ut. Att man trampar i klaveret en gång till, och så kommer man tillbaka med en helt annan syn. Men de flesta som kommer hit har redan gjort det, och har lärt sig det, och kan det. Det är bara att ställa de rätta frågorna så finns svaret där. Sedan handlar det om acceptans. Det är den svåra biten, att acceptera. De flesta biter sig kvar vid alkohol, att det ska jag klara av. (Åke)

När eleverna säger att de vill ha permission tidigt i behandlingsprocessen – för att riskera ett återfall och för att därigenom lättare förstå att de har ett problem – så visar de att de inte helt har förstått undervisningen på Granhult. Återfall kan endast den få som redan har förstått och accepterat att han har ett problem men som trots det och trots hjälp från högre makter inte lyckas.³⁰

Granhult har en särskild återfallsbehandling som kan variera i längd men som ofta omfattar fyra månader och har ett speciellt innehåll. Det viktigaste efter återfallet är att börja om vid steg 1, det om maktlösheten.

Eftervården

Vad ska hända med eleven/klienten efter tiden i behandling? Den frågan pinar varje behandlingsinstitution. Tycker man sig ha påbörjat en rehabilitering oroar man sig för att allt ska gå om intet genom en otillräcklig eftervård. Men varje behandling måste ta slut. En del av Granhults elever hamnar efter genomgången behandling på Framsteget.

Framsteget jobbar lite som vi, efter 12-stegsfilosofin. Deras innehåll är att de har lite grupper, de jobbar lite grann i de här stegböckerna. Sedan går grabbarna på NA- eller AA-möten. Det står *Framsteget behandlingshem* utanför men det är en form av eftervård. Eller utslussning skulle jag kalla det. De som är där kan komma från fängelse. Många är äldre. Våra grabbar är ofta de yngsta som kommer dit. Det är en privat institution. Mycket av eftervården är privat. (Michael)³¹

Granhult har inget konkret samarbete med Framsteget men kan tänka sig att rekommendera hemmet – till elev och socialtjänst – som en acceptabel form av eftervård.

Det ligger relativt nära oss, och vi vet att det fungerar rätt bra. Vi har ingen inblick i arbetet. Men om grabbarna vill fortsätta att jobba i 12-steg och socialtjänsten tycker det också så har det här varit ett bra alternativ. De har två eller tre grupper i veckan. Sedan sköter sig de inskrivna helt själva. Man ska vara hemma klockan

23, och kommer man senare måste man ringa. Man ansvarar själv för sin mat, har egen telefon och bor i en form av radhus med en gemensam ingång. Personalens utrymme är litet. Jag vet inte om det finns personal där nattetid. (Michael)

Entusiasmen för Framsteget som eftervårdsalternativ tycks ändå vara begränsad. Granhult strävar snarare efter en form av eftervård där man har full kontroll över organisation och innehåll.

Vi har pratat i många år om att vi skulle ha ett alternativ själva. Vi skulle vilja ha den så kallade vårdkedjan. (Michael)

I februari får Granhult tillbaka en elev från Framsteget som alltså följer samma princip som Granhult vid allvarliga regelbrott.

Han vart utskriven för att han hade använt droger. Då slängde de ut honom. (Michael)

Med en egen vårdkedja skulle mycket bli annorlunda.

Då kanske eleven skulle ha tre månader här och tre månader i något mellanting mellan Framsteget och det här, närmare en stad. Vi har skissat på det men när vi har dålig beläggning är det svårt att motivera. (Michael)

Granhult har tidigare provat sina tankar genom att använda ett av husen på området som en form av utluss. Där skulle "gamlingarna" bo så huset döptes till Gambo.

Då var grabbarna tre månader här nere och sedan flyttade de upp till Gambo de sista tre månaderna. Och där var det liksom lite mer fritt. (Michael)

Gambo visade sig inte fungera som tänkt och verksamheten lades ned. Det som nu planeras tänks ligga längre bort från Granhult.

Kanske lite utanför Lindesberg. Det här är min åsikt: Det ska vara lite besvärligt. Man ska vara tvungen att passa busstider till exempel. (Michael)

I början på 1990-talet hade Granhult något eget – Granhult city – inne i Örebro.³² Det projektet lades också ned. Det förefaller alltså inte vara helt lätt att som behandlingsinstitution även ha en egen utlussningsenhet. Men Granhult kommer att försöka igen.

Lite mindre personal så att det inte behöver kosta så mycket. Vi har spånat på alla möjliga vis. Forskningen säger att ju längre drogfrihet man har innan man kommer ut desto större chans har man att klara sig. Vi kanske skulle hyra en tvåa i Lindesberg? Vi måste börja någonstans och sedan vidare utifrån det. En större

lägenhet och så sista tiden där. Med personaltillsyn. Och funkar det inte där får man gå tillbaks hit. Som ett dragspel, flexibelt. (Michael)

Det kommer en tid även efter eftervården. Hemkommunen har ansvaret. Hur tänker Granhult i förhållande till den oundvikliga tiden efter behandling och eftervård?

Många av våra killar som det går bra för byter kommun. Alltså man kommer inte hem till gänget. I vissa fall går det bra. Norrköping till exempel är lite större, men om man ska tillbaka till Lindesberg. Då behöver man kanske ha varit ifrån ett tag. Sedan beror det på vilket nätverk man har omkring sig när man kommer hem. Det är lätt att återgå till detsamma. (Michael)

Granhult förordar byte av hemkommun. Det strider samtidigt mot talet om nätverkets och de anhörigas betydelse för den unges möjligheter. Och socialtjänsten?

Vi ställer väl inga krav direkt på socialtjänsten. Det är inte så lätt för dem heller. Det är ett jobb åtta till halvfem. Det de oftast ställer upp med är urinprov, men det är mer en kontrollform. (Michael)

Beställarens ansvar. Det förefaller vara svårt, för såväl institution som placerande kommun att förstå behandlingens karaktär av undantagstillstånd, av tillfällig separation från ett ohållbart och oacceptabelt sammanhang. I stället tycks såväl behandlingshem som kommun bita sig fast i den föreställningen att den unge missbrukaren under en relativt kort bortavaro på behandling av egen kraft ska förändra sin situation, sitt inre och sitt liv. Att eleven håller sig drogfri och i övrigt sköter sig under behandlingstiden tas som tecken på att något avgörande skett i den unges totala mentala system.

Besvikelsen blir därför stor när eleven misslyckas. Eller snarare är det så att ingen alls blir besviken eftersom man i stort sett räknar med återfall. Så håller det på. Årtionde efter årtionde. Det hemkommunen inte tycks förstå är att den efter undantagstillståndet på Granhult under avsevärd tid måste ta hand om eleven i former som i viktiga delar motsvarar vistelsen på Granhult, dvs. med kontroll, uppmärksamhet, sysselsättning. Eftervården är i sin grundstruktur en kommunal uppgift.

Socialtjänsten blir ofta besviken, eller inte ofta, men de tror ju att eleven ska kunna klara sig. Att det bara är att flytta hem. (Michael)

Sex månader är en lång tid. Det är klart att Granhult under den tiden bör kunna förvandla den här unge mannen så att han sedan ska kunna klara sig utan några speciella åtgärder från kommunens sida. Så tycks man tänka.

3 Elever och personal

Det finns naturligt nog vissa motsättningar mellan de principer som styr Granhult. En konflikt föreligger mellan behovet av strukturerade block för förmiddag respektive eftermiddag och behovet av att eleven (alltid) ska ha antingen sin rådgivare eller sin kontaktman tillgänglig för praktiska angelägenheter och för samtal av behandlingskaraktär. Men blocken är bara en av de faktorer som bestämmer elevernas möjligheter till snabb kontakt med rätt person. Periodplanerad arbetstid och deltidstjänstgöring är ett annat "problem". Den nye eleven E frågar på Stormötet (på fredagseftermiddagen) vem som blir hans rådgivare. "Christer, och han (delvis sjukskriven) är på jobbet halva tisdagen och hela fredagen nästa vecka."

Granhult har för närvarande – enligt institutionsledningen – en nöjd personal. Ledningen själv är dock inte helt tillfreds med utfallet av den fria schemalaggnings (periodplanerad arbetstid – PPA). Resultatet av en relativt tillåtande och tillmötesgående personalplanering har blivit att tillgången på personal inte alltid är den idealiska för behandlingsarbetet. Måndagar och fredagar är Granhult relativt tomt på personal medan det under till exempel onsdagar kan vara svårt att sysselsätta alla som kommer in för att arbeta.³³

Vi gör 222 timmar på sex veckor och det är i snitt tre pass i veckan plus två helger. Ett ganska bra schema, för lediga vardagar är kvalitet. (Åke)

Granhult konkurrerar som öppen institution med privata företag som sannolikt har ett lägre fackligt tryck på sin verksamhet. Förutsättningarna för en konkurrenskraftig verksamhet kan svikta, i synnerhet om kommunerna ser mer till pris än till kvalitet. Det finns tankar på att försöka justera schemat mot en högre grad av kontinuerlig personalnärvaro men de planerna har ännu inte satts i verket, och ledningen är osäker på hur reaktionen kommer att bli.

Kommer medarbetarna – förutan ingen verksamhet alls kan bedrivas – att välja andra arbetsgivare? En möjlig strategi förefaller vara att identifiera och noggrant motivera den eftersträlvade verksamhetens behov av personalnärvaro. Så här ser behovet av personal ut för en kontinuerlig behandling under hela veckan! Hur kan schemat ordnas så att det behovet kan tillfredsställas?

Institutionschefen deltar inte i någon form av behandlingsmöten utan ägnar sig åt mer övergripande frågor. Någon uttrycker besvikelse över det eftersom

han anses vara suverän på det arbetet och har stor erfarenhet. En av mina idéer till förändringar på Granhult handlar om institutionschefens roll i behandlingen. Mer om det längre fram.

Ledningen består av institutionschef och avdelningsföreståndare. Avdelningsföreståndaren har (haft) en alltför hög arbetsbelastning och har tidigare varit långtidssjukskriven på grund av för mycket arbete.³⁴ En biträdande avdelningsföreståndare ska tillsättas. Den funktionen internrekryteras och innebär inget resurstillskott till Granhult. På Granhult finns vidare tre rådgivare och sex kontaktmän. Övriga anställda arbetar natttid eller har särskilda uppgifter som administration, kök och vaktmästeri.

På Liljendal, Granhults tidigare flickavdelning, fanns policyn att personalen skulle vara kvinnor. Som mest jobbade där två män. På pojkavdelningen finns dock ingen motsvarande policy. Där är fördelningen mellan män och kvinnor ganska jämn, och det var ännu fler kvinnor där innan Liljendal startade. Några av pojkavdelningens kvinnor gick då över till Liljendal. Dock är Carina den enda tjej som jobbar enligt schema, dvs. dag respektive eftermiddag. Övriga kvinnor jobbar antingen dag eller natt. Och det är inte okomplicerat att vara kvinna på Granhult.

Att vara kvinna och jobba med killar är en smula mer komplicerat än att vara man. Jag märker det så väl eftersom jag jobbar tillsammans med män. Och det är något helt annat, en helt annan pondus på något sätt, när en man säger åt än när jag säger åt. Man får hitta sina knep, så är det. Men det kan vara jobbigt ibland, det kan jag inte sticka under stol med. Nu har det varit lugnt länge, men ibland är man mycket utsatt som tjej. (Carina)

Som mest utsatt kan en kvinna känna sig som chaufför till AA- eller NA-möten, ensam i bilen med kanske fem killar som inget hellre vill än slippa åka på möte.

Jag kan sitta här och gråta en morgon när jag har kört på ett AA-möte eller NAMöte, och det har varit jättejobbigt i bussen. Då får man ju stöd från övrig personal. Och det har väl varit på tapeten hur man ska jobba med det. (Carina)

Stöd är kanske inte tillräckligt för att lösa ett sådant problem. En annan organisering av verksamheten med AA- och NAMöten förefaller nödvändig. Temat med elevernas kvinnosyn återkommer längre fram i texten.

Personalen mejlar till varandra (även) inom Granhult, vilket är praktiskt och nödvändigt med tanke på att det kan gå flera dagar innan adressaten är på plats igen. Lagd lapp läggs lätt över och undan. Att en anställd genom schemat kan vara frånvarande i flera dagar gör det ofrånkomligt att alla följer minsta lapp med instruktioner och uppmärksammar minsta notering på det papper (i en särskild pärm) där det står vad som ska göras och vad som är gjort. Den

diskontinuerliga närvaron gör det koordinationsarbetet till en grundförutsättning för att undvika onödig irritation.

Den ofta kollektiva beslutsmetoden – överenskommelser görs på personalmöten och behandlingskonferenser – kan ibland göra det svårt att se/veta vem (vilket kollektiv) som bestämmer – i fråga om elever, regler och mindre organisationsförändringar. Med PPA i tillämpning får man som anställd finna sig i att vissa saker har beslutats när man råkat vara frånvarande. Hade man varit närvarande hade man kanske kunnat påverka.

Varje natt finns två anställda på Granhult, en sovande och en vaken. Sovande jour kommer på eftermiddagen, går och lägger sig när eleverna gör det, stiger upp klockan 6.45 och arbetar till och med överlämningen klockan 8. De kvällar det är möte kör den sovande juren – vaken och pigg – eleverna till Västerås, Örebro eller Nora.

Det finns alltså en ur personalen som är vaken hela natten, i ett rum i södra flygeln. I huvudbyggnaden är det sällan någon person nattetid. Man är noga med att säga att nattpersonalen inte "vaktar" eleverna, och man tar avstånd från det som påminner om inlåsning. Inga plitfasoner och inget skrammel med nyckelknippor ska förekomma.

Att ha beredskap innebär att man ska kunna inställa sig på Granhult inom en timma. Beredskap har man en vecka i taget, och fem personer delar på uppgiften. Många beredskapsärenden kan avgöras på telefon, till exempel oenighet mellan nattpersonal och elever om en regeltillämpning.

Enligt elevhandboken (s. 15) kan "skämtande" vara ett försvar hos individen som av andra kan uppfattas som att han är "opålitlig, osäker". Jag undrade ibland över personalens ohejdade skämtande vid matbordet och runt sammanträdesbordet. Vad är det ett tecken på, och hur bör det uppfattas? Har detta outhärliga skämtande någon betydelse, något syfte? Handlar det kanske om att försöka neutralisera hierarkin mellan personal och elever?

Eleven M talade, i sin orienteringsfas, om socialt tidsfördriv. Han var kritiskt till att "snacka oavbrutet utan att ha något speciellt att säga". M tyckte inte att det är fel att vara tyst om man inte har något viktigt att säga. Men kanske är det – skämtandet mellan elever och personal – uttrycket för en strävan mot gemenskap (social konsensus), ett gemensamt fält där personal och elever kan finna varandra. Det kan vara svårare i många lägen att finna varandra i själva behandlingen.

En del av skojandet elever och personal emellan består i att man tillsammans drar sig till minnes lustiga episoder från utflykter. Till Kolmården, till en golfbana eller en klättervägg. De som har gemensamma minnesvärda upplevelser har en form av gemenskap som ganska lätt återuppväcks och förnyas, om och om igen.

”En sådan går man gärna till”

I det här avsnittet redovisas tre elevers synpunkter på behandlingsprocessen vid Granhult. Frågorna har ställts och svaren har nedtecknats av Erik Nyström som i slutet av sin praktikanttid på Granhult gjorde ett praktikarbete. Till Eriks redovisning har jag lagt några egna kommentarer tydligt avskilda från Eriks inramade material. Erik har den inledande metodkommentaren att ”Svaren är blandade för att inget personmönster ska kunna utläsas”.

Vad tycker du att behandlingen på Granhult går ut på?

- Att lära mig hantera situationer på ett nytt sätt och ta hand om drogsuget. Det är mycket gruppsamtal och arbetsuppgifter som vi delar om i grupp. Man har fått speglingar av andra och därigenom lärt sig om sitt beteende. Personalen vill bryta alla gamla tanke- och beteendemönster, det är hjärntvätt, men en bra hjärntvätt.
- Lära sig följa 12-stepsprogrammet, få insikt om sina drogproblem. Lära sig ta ansvar genom att få konsekvenser. Få insikt om sitt liv genom grupper, föreläsningar och lektioner.
- Bygga upp rutiner, lära eleverna att ta ansvar, ge möjligheten till att förstå 12-stegsmetoden. Man får chansen att hitta tillbaka, få en stabil drogfrihet. Får möjligheterna att arbeta med sig själv i grupp.

Min kommentar:

- Ett genomgående gott betyg, åtminstone för själva programmet. Upplägget får godkänt.
- Probleminsikten nämns som viktig. Inget dock om maktlöshet och beroende av högre krafter.
- En bra hjärntvätt. En ambivalent formulering som inte skulle godkännas av personalen, som föredrar ord som genombrott.
- 12-stegsmetoden nämns av eleverna. ”Följa” och ”förstå” är ord som talar för att eleverna är beredda på att ta programmet på allvar, och att de kanske till och med kan tänka sig originalet snarare än förenklade versioner.
- Grupparbetet poängteras positivt.

Hur tycker du den fungerar för dig? Vad är bra/mindre bra?

- Har lärt mig om känslor och hantera dem på ett bra sätt. Blivit bättre på att prata och uttrycka mig och hanterar saker bättre än förr. Jag har fått en verklig insikt om konsekvenserna, jag har förstått hur bisarr man kan bli av drogmissbruk. Det ger mig starkare motivation att hålla mig borta från drogerna. Det mer negativa är att det är för mycket konsekvenser för småsaker, man blir arg på det och tappar motivation. De lyssnar för lite på oss elever, om man mår dåligt så ser dom inte det och gör inget förrän det gått för långt, de fördröjer

tiden, ringer psykiatrikern långt senare. Det händer för lite, det borde vara fler föreläsningar och sådant. Man borde få ha mer ansvar för sig själv här, t.ex. bo i Gambo och handla och göra sin egen mat, jobba med Harald kanske.³⁵ För mycket låsningar fast det ska vara ett öppet ställe.

- Bra! Jag har utvecklats, blivit bättre på ansvar, rutiner och bättre värderingar som kan få mig att förbli drogfri när jag kommer hem. Mindre bra saker är respekten mellan personal och elev ibland. Man visar inte respekt fullt ut, t.ex. om jag inte vill göra något är dom ändå på en och hackar. Man kan ha en dålig dag men dom är på ändå. Det där tjetet måste bort, sätt hellre ett OA än att bli tjetad på. Med det tjetet känner man sig som en 14-åring. Sen är reglerna ibland olika för olika personal och det är en brist, för då kan man få något ibland och sen helt plötsligt är det fel.
- Rent teoretiskt fungerar det bra tycker jag, det känns bra, men jag vet inte hur det är praktiskt eftersom jag inte haft några helgpermissioner än. Kunskapen om beroendet tycker jag har gett mest och den har varit viktigast. Familjeveckan var också väldigt bra, den betydde mycket för mig. De har underlättat för bra förändringar i mitt beteende, med tålmod och sådant. Mer negativt är att personalen ibland inte lyssnar när vi elever verkligen har något att säga. Som att vissa stegfilmer inte passar eller ger något, att annat kanske passar bättre. Sedan är det vissa i personalen som inte har förståelsen eller kunskapen om vad vi går igenom, man kan inte prata om beroende med så många. Vissa säger bara "ta det lugnt" eller någon annan devis och kan sedan inte utveckla det.

Min kommentar:

- Ambivalenta svar. Bra och dåligt. Eleverna inser kanske att programmet skulle vara till hjälp om de själva skulle satsa helhjärtat. Varför gör de då inte det? Jo, därför att programmet inte är fullkomligt, personalen inte hundraprocentigt kompetenta och kunniga, för att organisationen inte är ofelbar, och så vidare. Elevernas misslyckande läggs utanför dem själva. Om den omgivande världen vore perfekt i alla avseenden så skulle eleven också lyckas.
- Anhörigprogrammet får beröm. Är det en viktig signal för Granhults behandlingsprocess i övrigt?
- Hellre OA än att bli tjetad på. Här visar sig konsekvenssystemets möjliga karaktär av undanflykt, för såväl elever som personal. Hur löser man det?
- Vad vi går igenom. Eleverna tycks anse sig kunna kräva att personalen i varje ögonblick visar att de är medvetna om att eleven har det tufft. Men så fungerar inte en utbildning eller en behandling. Syftet med utbildning och behandling är att åstadkomma något med eleven. Om detta "något" kan inte eleven varje ögonblick vara medveten.

Är det något du skulle vilja ha mer av i behandlingen som du tror skulle fungera bra för dig?

- Oftare och mer ensamprat om hur man mår och tänker med kontaktpersonen. Ta en fika med honom och så, nu måste man alltid kriga för att få den tiden.
- Man borde inte bli utskriven vid återfall under permissioner, det borde i stället ses som en lärdom. Sen tycker jag att man får permissioner alldeles för sent. De borde komma tidigare så man får jobba mer "praktiskt" under frihet och utan skydd, få testa mer på friheten och lära sig hur man klarar av den.
- Fler stadsresor så man får komma härifrån lite oftare.

Min kommentar:

- Här anas större behandlingsuppgifter för kontaktpersonerna.
- Resonemang om återfall som lärdom tyder på ett misslyckande i undervisningen om förhållandet mellan återfall och förståelsen av 12-stegsfilosofin.
- Jag noterar att ingen vill ha mer "fys". Kanske är det för mycket nu? Eller lagom.

Vilka egenskaper ska en bra behandlare ha för att kunna hjälpa?

- Schysst, rolig, lyssna och bry sig om vad man säger, helst en drogfri beroende. Åtminstone ha en förståelse hur det är att vara beroende. De måste se och respektera mig som vuxen och inte ta mig för någon snorunge. Jag känner att jag blir behandlad så ibland, då kan jag bli arg och det vill jag egentligen inte men jag känner att jag måste för att visa att jag inte accepterar kränkningen.
- En som har haft egna drogproblem. Kunna prata, förstå och lyssna. Någon man kan ha tillit till. Ha humor och kunna vara allvarlig.
- Kunna läsa av andra människor, öppet sinnelag och kunna ta åt sig mycket grejor och sedan kunna uttrycka sig enkelt så man kan förstå och ta till sig vad de pratar om. En sådan går man gärna till. Sen är det viktigt att ha förståelse och kunskap om beroende, vad vi går igenom och sådant, och vad anhöriga går igenom.

Min kommentar:

- Helst en drogfri beroende. Granhults behandlingsprogram betonar beroendets betydelse. Av elevernas utsagor om betydelsen av egen erfarenhet av drogberoende kan man få tanken att beroendets betydelse överdrivs. Missbrukare i övre tonåren blir relativt snabbt fysiskt återställda om de tvingas upphöra med sin droganvändning. Är det korrekt att ge beroendet hos unga samma tyngd som beroendet hos äldre missbrukare?
- Kränkningen. Jag har svårt att tro att någon elev blir kränkt på Granhult, åtminstone om det ordet ges en mer kvalificerad innebörd än att bli motsagd. Eleverna på Granhult har, tycks det mig, anammat den nu vanliga

attityden att varje erhållen tillrättavisning uppfattas som brist på respekt och en kränkning.

Hur tycker du behandlarna är på Granhult?

- Rådgivarna är bra, men sådana som (...) bara sitter och lattjar, snackar sport och spelar pingis har inget här att göra. Personal borde kunna göra alla sakerna, både lyssna, förstå, prata och lattja. Här är det för mycket spel och skoj och för lite tillfällen och människor att prata med. Särskilt under helgerna.
- Dom är inte så mycket med oss som dom borde vara. Vi märker inte att det händer så mycket med alla möten de har. Många i personalen kan inte prata allvar om våra problem, det är för mycket ytligt prat. De förstår inte riktigt hur man mår på riktigt.
- De är för det mesta schyssta och trevliga. Men jag har försökt prata med de icke beroende i personalen men jag tycker inte jag får ut så mycket av det. Ibland kan jag tycka att någon är kaxig och dryg men så är det ju i livet. Grupperna och delningarna och mötena är bra och det är där jag känner att något händer.

Min kommentar:

- Här kommer den enda reflexionen om mötena, vilket jag tolkar som AA/NA-mötena. Mötena är bra. Något händer. Positiva omdömen alltså, men kanske säger det något viktigt att AA/NA-mötena i övrigt inte figurerar i elevernas utsagor.
- För mycket spel och skoj. Kanske är det en signal till personalen att eleverna faktiskt *tål* en högre dos av allvar och uppriktighet, att skämtet kanske inte behöver initieras från personalens håll.
- Prata allvar om problem. Den synpunkten återkommer. Jag har svårt att tro att inte all personal på Granhult kan prata allvar om ungdomars drogproblem. Ligger det ett överdrivet och kanske misstaget hänsynstagande bakom de anställdas tvekan och försiktighet inför att verkligen konfrontera eleven med problemens allvar?
- Stora krav på personalen. Eleverna har höga anspråk på de anställda. Eleven är en sträng arbetsgivare, en attityd som inte tyder på vare sig probleminsikt eller medvetenhet om maktlöshet och behov av hjälp. Illa ute väljer eleven att ha större fodringar på omgivningen än på sig själv.
- Alla möten de har. Personalen har för mycket möten sinsemellan. Eleverna märker inget resultat av dessa möten. Den åsikten bäddar för fler gemensamma möten och Berith planerar ett gemensamt morgonmöte per vecka. Jag föreslår dessutom en återkommande plenarföreläsning hållen av institutionschefen, dvs. med alla närvarande, personal och elever.

Rådgivare

Granhult prioriterar missbruksbehandlingen. Den viktigaste personalkategorin i behandlingen är rådgivarna. Trots Granhults övergripande strävan efter jämlikhet står rådgivarna i en särställning. Granhult arbetar i 12-stegsfilosofins anda och en rådgivare bör helst vara en person som själv genomgått behandling för missbruk. På Granhult ska det på dagtid alltid finnas minst en rådgivare.

Rådgivaren gör behandlingsplanerna. Det är han som sitter i gruppterapin, och det är han som har – om man säger – järnkollen på sin kille. (Michael)

Granhult försöker upprätthålla principen att rådgivarna ska ha erfarenhet av eget missbruk. Michael har inte den bakgrunden. Han är relativt nybliven rådgivare ("trainee") och får ofta besvara frågan, från eleverna, hur han då kan jobba som rådgivare.

Jag brukar ställa en (mot)fråga. Har du lättare för att bli drogfri om jag är narkoman? Är det lättare för dig att bli drogfri då? Jaa, kanske de säger. Ja, men då är det i så fall för min skull du blir drogfri. Alltså, det är både ock. (Michael)³⁶

Finns det då, som jag just antytt, någon form av hierarki mellan rådgivare och kontaktpersoner?

Jag tycker inte det. Det finns en konferens men det borde också finnas en fritidskonferens för dem som är på fritiden. Tycker jag. Vi ska bara prata om behandling. Vi håller på med det kognitiva nu och pratar mycket om det på handledningen. Där gör man behandlingsplanerna ihop, all personal. Och då skulle vi sitta ungefär som på ett personalmöte. Då är alla med. Men jag lyssnar lika mycket på alla. Alla har lika mycket att säga till om. (Michael)

Michael tonar alltså ned frågan om hierarki. Men ofta framhålls just gruppterapin som navet eller motorn i verksamheten. Stommen i processen är de behandlingsplaner som rådgivarna upprättar tillsammans med eleven. Det är rådgivaren som har järnkoll på sin elev. Man betonar ofta att allt är behandling och talar om 12-stegsinriktad 24-timmarsbehandling. Det finns naturligt nog en informell betydenhetsordning mellan de anställda som bland annat avspeglar sig i smärre löneskillnader. Det kan samtidigt hävdas att Granhult ingalunda präglas av hierarki. Snarare finns det en enkel kategorisering som innebär att några anses som "särskilt kompetenta i behandling". Det är förstås ingen tillfällighet att den skickligheten särskilt finns hos rådgivarna.

Det finns vissa som jag tycker är otroligt duktiga och som jag alltid vänder mig till oavsett vad de jobbar med. Jag kan själv som individ känna mig som ett B-lag men det finns ingen här som jag tycker är ett C-lag, om nu jag är ett B-lag. Om du

förstår vad jag menar. Det tycker jag inte. Och våra vikarier har jobbat så länge så de har stort ansvar för det de jobbar med. (Michael)

Nedtoningen av varje tendens till rangskillnad inom personalgruppen är kanske en kvarleva från medlevartiden och dess uttalade jämlikhetsideal.

Vi levde medlevarliv. Plötsligt fanns det ingen som hade tid att laga kvällsmaten. Då var det självklart att jag som ekonomi- och lönehandläggare sprang ner och kokade en äppelkräm. Det var aldrig något man funderade över. Sådant fanns mycket mera i medlevarskapet. (Berith)

Man kan tycka att alla skulle kunna göra allt jobb egentligen. Det vore väl det optimala. Att man kom hit och så delade man upp det som är att göra. Jag skulle inte ha något emot att det var så. När jag jobbade på Gambo hade jag ansvaret från åtta till halv fem varje dag, och då gjorde jag allt. Utom behandlingsplan. Fast alla kanske inte tycker det är roligt att sitta i grupp, det vet jag inte. (Michael)

Att alla kan göra allt ter sig jämlikt men är kanske inte arbetsbesparande.

Vi har en generaliserad arbetsplats där alla är med och hjälper till med allt, vilket jag tycker är bra. Men ibland blir det också så att många personer tar ansvar för samma sak, och det är inte speciellt effektivt. (Magnus)

Strävan efter likställdhet kan också ha sin grund i 12-stegsideologins regel om att personalen noga taget ska ha en egen missbrukarbakgrund. De som delar gemensamma svåra och dramatiska erfarenheter nivelleras lättare än de som bygger sin kompetens på formella färdigheter. Mest uppmärksamma på en eventuell informell hierarki på Granhult är kanske eleverna.

Det har de klart för sig, och kan tänkas använda. "Det säger rådgivaren. Det där säger den och den." Om eleverna tycker att jag gör något fel eller om de känner sig orättvist behandlade, så går de till Berith eller LG. De har ett Stormöte en gång i veckan där de kan ta upp såna saker. (Michael)

Jag tänker mig att det hos kontaktpersonerna kan finnas en impuls mot att mera agera som rådgivare, leda grupp, påverka behandlingsplanerna, men så behöver det inte vara.

Nej. Inte alls. Jag känner inget behov av att göra det utan jag trivs bra så här. Man är med lite överallt. Och jag har mycket kontakt med killarna eftersom jag jobbar alla de här olika tiderna, helger och kvällar. Det blir ju en annan relation på helg och kvällar. Jobba med lite av varje. Rådgivarna skriver mycket och har mycket planering. (Carina)

Kontaktperson

Någon matchning mellan elev och kontaktperson görs i regel inte. Fördelningen av nya elever sker utifrån tidigare grad av arbetsbörda hos kontaktpersonerna. Den som tidigare har få elever eller ingen ligger bra till för att bli utsedd. Hur elev och kontaktperson passar ihop blir en sekundär fråga.

Det har också hänt. Att vissa elever inte har tyckt att det har varit så häftigt att ha någon av oss som Kp, för att man inte passar ihop. Då vill de byta, men nej, vi byter inte. Utan vi jobbar med det. Jag har aldrig varit med om att byta. Vad är det som inte stämmer mellan mig och Kalle? Varför vill du inte ha mig? Om man inte fixar det på tu man hand kan vi ju sitta med till exempel Magnus som är rådgivare. Oftast är det smågrejer som man är irriterad på, något som ligger bakom, som har hänt. (Carina)

Eventuella skillnader i kemi mellan personer avvisas av Granhult. Det mesta kan lösas om man "jobbar" på det. Sannolikt har Granhult rätt. Talet om personkemi är antagligen en bekväm utväg för den som inte vill jobba. "Om vi skulle börja byta skulle det bli ett ständigt byte." Att schemaläggningen (PPA) i praktiken betyder just ett ständigt om än tillfälligt byte av såväl kontaktman som rådgivare är förstås inte bra. När jag satt och intervjuade i något av tjänsterummen hände det ofta att någon elev knackade på, öppnade och framförde ett ärende, till exempel angående sin medicin. När han såg vederbörande vara upptagen kunde eleven säga "okej, jag kan gå vidare". Den tänkta arbetsrelationen och arbetsfördelningen mellan elev och kontaktperson blir inte alltid av.

Nu har jag en elev men där har jag inte varit med på någon grupp eller stegdelning. Den här eleven vill inte dela steg ett med mig. Det ska man göra med sin kontaktperson innan man delar i gruppen. Men han ville inte det, och det måste man acceptera. Men man kan jobba utifrån det. Varför skulle inte det vara en möjlighet? Men han ville inte det på steg ett, och på det andra steget då jobbade inte jag. Det är mycket sådana praktiska saker eftersom vi jobbar på schema och är lediga flera dagar. Kalle ska dela steg ett men då jobbar inte Kp och då kör man i alla fall. Så det är organisatoriskt. Om man fick in det här att eleven ska dela steg 1 och 2 och 3 med Kp först, innan man delar det i grupp, och att man är med där också och ger feedback och allt det här, så skulle det vara det optimala. Det är vår vision att det ska fungera så. (Carina)

Den elev som fullföljer sin behandling är berättigad till två Kp-kvällar.

Kp-kvällarna är speciella för då är vi bara två stycken. (Carina)

Fredagskväll är hemmakväll och inte Kp-kväll. Berith säger att det beror på att det ser väldigt olika ut (dvs. värre) på stan en fredagskväll jämfört med till exempel en torsdagskväll. Eleven ska visserligen helst få en realistisk träning i att hantera livet utanför Granhult men man tar inga onödiga risker. Man

åker inte heller på Kp-kväll till den stad eleven kommer ifrån. K kommer från Västerås så hans Kp-kväll förläggs till Örebro. Det finns en föreställning om att eleverna måste roas, underhållas, tas med på utflykt, åka på Kp-kväll osv. Kanske kan träningen i att ha långtråkigt annars bli övermäktig.

Ser då kontaktpersonen avundsamt på rådgivarnas mer tydligt behandlande uppgifter? Det verkar inte så. Olika personligheter söker sig fram till sin uppgift. Och ur kontaktpersonens synvinkel kan rådgivarens uppgift se ut som "mycket papper och lite tid med eleverna". Kanske kan man säga att kontaktpersonen har (bör ha) den mest fullständiga bilden av eleven, dvs. från de olika sammanhangen på Granhult, som fys, föreläsningar, krimgrupper, fritid, utflykter, AA-grupper osv. medan rådgivaren i högre grad koncentrerar sig på behandlingen mot missbruket.

"Det går inte att trolla fram en relation", säger Jan. Det är inte heller lätt att säga vilken typ av relation som är mest fruktbar. Naturligt nog eftersträvas en lugn och friktionsfri relation mellan Kp och elev men det är inte säkert att en stormig relation leder till sämre resultat. Ömsesidighet – att både elev och Kp lär sig någonting – är en strävan.

Behandlingsansvaret

Enligt den formella arbetsordningen är institutionschefen ensam ansvarig för såväl administration som behandling. Formellt finns således varken behandlingsansvarig, dataansvarig eller någon annan form av särskilt ansvar. Informellt finns det en rad särskilda "ansvar" på Granhult. Mer exakt formuleras det som "behandlingsassistent med särskilt ansvar för ...". Informellt behandlingsansvarig på Granhult är Christer. Enligt hemsidan är titeln behandlingssamordnare.

Jag har varit det, behandlingsansvarig, men nu har det blivit mer som ett team. Vi har en grupp som har behandlingskonferens en gång i veckan, och vi som sitter härinne (de tre rådgivarna) pratar ju hela tiden. (Christer)

En anda av kollektivt ansvar för verksamheten medför en nedtoning av särskilda ansvar och befogenheter.

Det är inte "bossa" i den bemärkelsen. Det är väl snarare så att kanske någon har kunskaper. Vi använder oss av varann, vi diskuterar. (Christer)

Tydligast var kanske behandlingsansvaret under omställnings- och inkörningsperioden, åren runt 1990. Behandlingsansvarig då, på allvar, tycks ha varit Jeff.

Då hade vi lyckats få hit en amerikan som behandlingsansvarig kan man säga. Vi lutade oss mot honom. Han var terapeut på ungdomsbehandlingen där (Hazel-den) vilket gjorde att vi kunde gå utbildningar i behandling. Vi gjorde allt möjligt.

Och han var den som vi lutade oss mot i besluten. Han hade den här traditionen i sig. (Christer)

Det var viktigt att behandlingsansvaret hamnade på rådgivarna, den kategori som idealt rekryteras ur gruppen tillfrisknande. Även det är alltså ett mönster som en gång lades av Jeff. Det förefaller ändå som om Granhult successivt lämnar en tidigare mera strikt uppdelning mellan behandlingsansvaret – hos rådgivare med egen missbruksbakgrund – och annat ansvar. Kvar dröjer sig en viss oro för att det kan vara fel väg.

Med vilken rätt sitter Michael i grupp med ungdomar utan att själv vara missbrukare? När vi pratar med Amerika om det här så är de förvånade över hur det här ser ut. De har inte alls samma tradition. När Jeff var här en gång i tiden och hjälpte oss med det här så var ju han gammal missbrukare själv. (LG)

Det är svårt för Granhult att inte närma sig den svenska tradition som säger att socialarbetare ska vara utbildade vid socialhögskola och att det inte spelar någon roll hur deras privata bakgrund ser ut. Utbildning och träning förmodas kompensera brister i personlig erfarenhet.

Med vilken rätt? Det är en stor diskussion i Sverige, även om den förs internt av dem som närmast är involverade. Men frågan är högaktuell. Michael som sitter i grupp och inte är beroende, hur hanterar han en sådan fråga? Hur pass trovärdig kan du vara för dig själv, eller för eleverna, eller när du ska sitta och uttala dig om saker och ting som du egentligen inte själv har gått igenom? (LG)

Kanske befinner sig Granhult i ett gränsland, mitt emellan en mer fundamentalistisk 12-stegsmodell och ett behandlingsmönster som främst bestäms av formell utbildning och formella helst evidensbaserade metoder. Fast förankrad i offentlig vård med full insyn konkurrerar Granhult, och jämför sig, med en privat sfär.

Hos de flesta privata vårdgivare inom 12-stegsrörelsen i Sverige är de anställda själva missbrukare³⁷ och de flesta (i ledningen för) behandlingshem som växer upp nu är i grunden gamla missbrukare själva. (LG)

Hursomhelst är själva termen behandlingsansvarig oklar till såväl befogenhet som ansvar. Den ende som rimligtvis kan vara ansvarig för behandlingen är klienten/eleven själv.

(O)lugnt

”Man vill att det ska vara lugnt, att nattpersonalen ska rapportera att natten har varit lugn” (institutionschefen). Samtidigt blir det ett orosmoment om det är alltför lugnt under en längre period.

Vi brukar säga att det är så skönt när det är lugnt på institutionen, och det kan man väl tycka ibland, som ansvarig. När jag hör det så tänker jag att då är det inte behandlingsmässigt speciellt bra. Det ska vara lite olugnt. Det är då vi utsätts, vi människor. (LG)

Det är alltså under (kontrollerad) turbulens som det kan hända något, även när det gäller elevernas behandling. När allt är lugnt händer det heller inget med eleverna. Ändå är det lättare att associera det lugna med arbetsro och resultat.

Gruppen nu känns lugn och harmonisk, jämfört med då. Då var det mera motsättningar mellan personal och elever. Innan jag slutade i juni hann det bli en harmonisk grupp igen, där de ville någonting. De jobbade framåt. Men det hade varit en period när det var mycket tuffare att jobba. (Jan)

Det är alltså eleverna som sätter prägel?

Vi sätter prägel egentligen, men som personal kan man inte alltid påverka en grupp. Utan gruppen påverkar sig själv. Är det ett par stycken som drar åt ett negativt håll är det inte lätt att påverka. Men det är det som är jobbet. Det gäller också att som elev kunna vara stark, orka stå emot när det kommer någon som påverkar negativt. Står man och vacklar och inte har den rätta självkänslan för att stå emot kan det bli tufft. Det är lätt för en elev att haka på. (Jan)

Granhult hoppas alltid på en allians med ”gamla” elever. Ingenting slår den positiva utsagan från en gamling.

Som den här nya eleven som kom i dag. Då sitter den äldste eleven i soffan och säger att ”Ja, det har varit en lång resa, men det har varit jättebra för mig”. Det berättar han då när vi står där med den nye eleven. Säger att det har varit nyttigt och jag har lärt mig jättemycket om mig själv. Bara det. Det intrycket den nye killen får av den här gamle. Han kunde lika gärna ha fått höra att det är skit och pest och pina, och det här är ett skitställe och liksom bara dynga. Man kan dras ner i stort sett, på ett sådant sätt, och bara matas med skit i stället för att matas med något positivt. Det betyder jättemycket. Sedan vet man inte vad de pratar om sinsemellan. (Jan)

Allt är relativt. Allt är en avvägning. Det lugna är bra om det samtidigt händer något. Det oroliga är inte bra om det negativa riskerar att rasera det som mödosamt håller på att konstrueras.

Det kan vara nyttigt att det kommer en ny (negativ) kille för då ser man också att man är bräcklig. Det är som många säger att det är lätt att hålla sig drogfri när man är på Granhult. Men sedan när man kommer ut då kommer chocken. Då händer det. Om man gör den erfarenheten redan här kan man tänka till och börja bearbeta risker och faror redan här. (Jan)

Att få in en ny kille på Granhult och på något sätt bemästra den situationen kan alltså vara likvärdigt med den mer destruktiva erfarenheten att gå ut och ta ett återfall. Permissioner kan Granhult styra över men man styr mindre över vilka nya elever (negativa influenser) som kommer till Granhult.

Det är inte hopplöst. De som är högljudda tycker jag att man kan ta hand om enklare än de som är inåtvända, tysta. De högljudda agerar. Nu hände det! Sedan kan man ta diskussionen om det. Den som är tyst och snäll kanske plötsligt begår självmord. Det kanske är enklare för mig att jobba med honom men han är svårare att få på rätt väg. (Ajdin)

J är berättigad – i fas för – att "flytta ner" till Svenbo – en mindre enplanslänga en bit ifrån huvudbyggnad och elevbostäder – men han kan inte det eftersom praktikanten Erik har sina grejer i det rummet. Erik ska strax flytta ut men han är sjuk och kommer först om några dagar. J är arg. Berith säger att hon inte vill gå in och flytta på Eriks grejer. J tycker att hon har lovat och att hon nu sviker. Händelsen är kanske ett exempel på att killarna inte har förmågan och/eller träningen i att kunna se ett steg bortom, att något utlovat inte kan uppfyllas därför att något oväntat har inträffat. "Men du lovade" säger eleven och vägrar se att villkor ändrats som gör löftet svårt att uppfylla utan att än värre förtroenden sviks på något annat håll, som att gå in och rota i Eriks grejer. Detta har också med kontroll att göra. Man vägrar acceptera att den som "lovat" något skulle kunna sakna kontroll över händelseutvecklingen.

Vårt dagliga tjafs

Många, kanske alla, behandlingsinstitutioner lever i den administrativa fördömsen, en kraft som hotar att stäcka varje ambition att verkligen ägna sig åt behandling. Men kanske är det den administrativa fördömsen – det dagliga småtjafset – som är den verkliga behandlingen, den verkliga behandlingen i den meningen att det är något naturligt, inte en metod eller en strategi utan livet självt hanterat av nödvändighet, ofta av elever och personal tillsammans. Och det ankommer på personalen att bevaka att inte rågångarna överträds.

Jag skulle vilja påstå att jag kan se och känna vart det här kanske kommer att ta vägen. Att de ser dig i ögonen är alltid en bra start. Och att kunna prata om allt, diskutera TV-program och tidningsartiklar och kanske prata tjejer, brudar med dem ibland. Fast din egen etik och moral måste självklart styra det här. Konfrontation tycker jag är det bästa. Spårar det ur på något sätt och jag tycker att man förlöjligar eller gör sig rolig, kränker andra människor, då är jag där. Du gör dig inte rolig på andra människors bekostnad! Inte här och inte med mig! Kom ihåg det! Det är inte okej! Det räcker att säga det på det sättet, då vet de var jag står. (Mikael)

Medlet heter respekt.

För mig är det A och O. Att bemöta dem med respekt oavsett nästan vad de säger till mig, om man nu inte går på rena personangrepp. Men att man säger tack, man säger varsågod, man är artig och trevlig och har ett respektfullt bemötande. Att ha känslan för när man ska flicka in de här sakerna, för att dämpa någonting som är på väg att eskalera. (Mikael)

Som personal på Granhult får man vara beredd på att respekt kan mötas av (försök till) provokation.

De kan vilja få igång dig, runt matbordet, där de påtalar hur bra knark är. Då kan du välja att gå i försvar och sedan börja föreläsa för dem, och då har de vunnit. Det kanske gäller att hitta hur du tar udden av diskussionen. Det kräver en relation. (Mikael)

Det underlättar om man inte är förskräckt.

Jag har inte så mycket respekt med mig, men jag är inte speciellt ängslig heller, och kommer rätt bra överens med killarna ändå. (Siv)

Elevernas krav på personalen är paradoxal. De försöker hela tiden eliminera reglerna men föraktar den personal som ger efter.

Många elever säger att den personal som inte håller gränserna har de ingen respekt för. Det säger de klart och tydligt. De ska testas. Och då hamnar personal som inte håller gränserna i en ond cirkel. Det är jobbigt att ta tillbaka det sedan. (Magnus)

De behandlare som försöker skapa kontakt genom att tänja på regler och gränser väcker endast förakt och en lust att manipulera behandlarna. (Hill 2005:217)

Vara i fred

Eleven vill helst vara i fred, ostörd med sin drog och sitt eventuellt inledda kriminella liv. I behandlingens primärprocess uppfinner han ett dubbeljag som presenteras som successivt allt mer motiverat till förändring, dvs. till ett förkastande av sin tidigare inställning till droger. Är det en överdrivet

sarkastisk beskrivning? Döljer sig eleven för behandlingsansträngningen? Läger han ut villospår för att uppmuntra behandlingspersonalens föreställning om framgång med eleven? Och hur ska institutionen i så fall nå under det skal eleven omger sig med i väntan på friheten att återuppta relationen med drogerna?

Det finns tecken på en sådan dubbelhet hos eleverna. Den avslöjas till exempel i tendensen att från en enligt personalen framgångsrik session i gruppterapin komma in i matsalen och rya över en inte tillräckligt lockande meny, inte tillräckligt snabb service ifråga om postutdelningen eller ett oklart besked om "berättigad" permission.

Var inte trevlig! Det var avdelningsföreståndarens budskap till den nattpersonal som ringde henne när hon hade beredskap och eleverna inte ville gå och lägga sig utan stanna uppe och se en film (om sex). Nattpersonalen skulle inte tvinga någon att lämna TV-rummet men TV:n skulle vara avstängd och nattpersonalen (hon) skulle inte vara trevlig mot eleverna. Inga trevliga, mysiga samtal! Kalla handen alltså. En mild form av bestraffning kan man tycka, men kanske nog så effektiv.

Det förefaller som om eleven ibland ser på behandling ungefär som man kan se på behandlingen massage. Det gör ont och är antagligen välgörande men det har ingen direkt relevans för mitt allmänna moraliska uppträdande efter behandlingen. Granhults dilemma är att elevens resonemang på gruppen kan verka lovande och en framgång men att detta resultat inte säkert avspeglar sig i elevens uppträdande utanför gruppen. Den moraliska implikationen av vad som timat under behandlingen – gruppterapin – omsätts inte omedelbart i något generellt förändrat beteende utan hålls åtskilt.

Stormötet

Personalen är inte oemottaglig för kritik som eleverna för fram mot behandlingshem där de varit tidigare. Trots vetskapen att eleverna inte sällan är överdrivet kritiska mot hem de av någon anledning fått lämna verkar elevernas synpunkter fastna på det nya stället. Det kan bli nödvändigt att personalen på olika hem – för ett gott framtida samarbete – sinsemellan klarar ut och ställer till rätta grunden för kritiska utsagor från elevhåll.

Hur förhåller man sig då till den kritik som eleverna framför mot sin aktuella situation? Stormötet på Granhult är framför allt elevernas forum, och det kan vara lugnt eller stormigt. På stormötet den 17/2 blev det en mindre strid, bland annat om förbudet mot kortspel. U sa till exempel att eleverna behöver ha en advokat som hjälper dem att hävda sina rättigheter.

Tanken förefaller absurd, och vem skulle betala juristens arvode? Det är annars en rimlig tanke att ge eleverna möjligheten att få Granhults olika regler prövade i förhållande till LVU och andra lagar. Det skulle innebära en större trygghet för Granhult och dess personal, och den juridiska prövningen skulle kunna stärka behandlingsaspekten. Eleverna skulle kunna få klart

för sig – på ett tydligare sätt genom en utomstående jurist – att deras LVU-tid är en signal om att de är illa ute och att detta är en tid man bör ta vara på för att komma ut till ett nytt utgångsläge. Eventuellt skulle en kontakt kunna upprättas med det regionala socialstyrelsekontoret för att undersöka möjligheten till juridisk appell från elevernas sida. Enligt den information varje elev i dag får ska klagomål i första hand riktas till institutionschefen. Dessutom kan eleven klaga till SiS centrala tillsynsfunktion eller till Justitieombudsmannen.

Eleverna uppmärksammar minsta fel som personalen gör. Det är en barnslig attityd men ett motmedel som eleverna uppfattar som legitimt och som de förfogar över. När avdelningsföreståndaren kommer en minut för sent till stormötet säger en av eleverna "En minut sent, det blir OA!" Senare blir det en liknande diskussion när Berith säger att hon fått påbackning om att inte ha skött sitt städområde. Hon har städansvar för tre rum på andra våningen i huvudbyggnaden. Genast är eleverna på henne och frågar varför inte hon får löneavdrag för det, på samma sätt som de får avdrag på sin veckopeng om de till exempel försover sig.

Kanske visar incidenten att personalen bör undvika paralleller till elevernas skyldigheter om de inte är säkra på att i alla lägen kunna vara exemplariska. Å andra sidan ligger det ett pedagogiskt värde i att visa att även personal kan göra fel. Det hela är kanske ett utslag av principen att elever (barn) gör som de vuxna gör, inte som de säger. L påpekar, för övrigt korrekt, att det inte står något om pengaavdrag i LVU.

Stormötet är en blandning av formell och informell sammankomst. Eleverna halvligger eller rent av ligger på sofforna i vardagsrummet, erbjuds var sin Dumbleklubba och pratar i munnen på varandra utan att först begära ordet. De leker och faller Berith i talet och tycks se det hela främst som ett tillfälle att kritisera personalen i stort som smått. Det är också ett syfte med stormötet.

Ett annat syfte är att informera eleverna om planeringen inför nästa vecka. Det handlar om verksamhet, bemanning, permissioner osv. Stormötet är ett tillfälle att summera veckan som gått. Kulmen – det som eleverna vill ska inträffa snarast – är veckopengen och beskedet om hur mycket avdrag som gjorts för OA. Protester mot tidigare väl kända avdrag hör till spelet. Förslag, klagomål och beröm finns bland rubrikerna på dagordningen.

Förslag och klagomål tar Berith med till nästa behandlingskonferens och lovar ge svar vid nästa stormöte. Denna gång handlar det alltså om förbudet mot kortspel. Eleverna gör ett nummer av att de kan spela om pengar även i backgammon. Förbudet mot kortspel är "riktigt löjligt". "Ni måste börja lita på oss, ni kräver ju att vi ska lita på er." Erik, praktikant, har intervjuat eleverna om deras synpunkter på Granhult och redovisar. Viss kritik vidarebefordrar han, men andra saker avfärdar han som "fjantgrejer". Erik ger inga exempel på det senare. Hans kommentar är kanske en allmän uppmaning till eleverna att skärpa sin kritik.

Såvitt jag förstår är Stormötet, en gång per vecka, det enda forum på Granhult där diskussion är tillåten. I övriga sammanhang talar man i stället om feedback och menar med det ett slags kommentar, inte ett explicit ifrågasättande. Även AA-mötet undviker diskussion. Där eftersträvas i stället social konsensus, dvs. gemenskap med utgångspunkt i en ömsesidigt definierad livssituation. Berith är inte helt tillfreds med hur stormötesformen har utvecklats och planerar att ersätta det med något annat.

Jag tycker att det blir lite urholkat. "Jag jobbar med det. Det är bra. Kom till pengarna!" Fickpengarna ska delas ut. De är trötta på fredag eftermiddag. De ska åka till kiosken efter stormötet. Ibland har vi jättebra möten men ibland är det trötta pojkar. Det blir rutin och jag vill att hela personalen ska vara med. (Berith)

Fri tid

När dagens schema är avklarat och inget kvällsmöte förestår har eleverna fri tid för exempelvis TV eller sport. Men det händer att en rådgivare eller en kontaktman försöker ta sådan tid i anspråk för att till exempel göra upp en behandlingsplan. Om det inte är något speciellt på TV ställer eleven upp. Det är ju för hans eget bästa. Men Granhult är trots allt ett hem, och hemmakvällar måste få vara ett inslag i behandlingen.

Jag tror att det är viktigt. Missbruksbehandling är jobbig. Att de får den här sköna hemmakvällen när man får halvligga i soffan och titta på TV. Vi måste vara mer lyhörda. Jag tror att det är jätteskönt att vara utan personal ibland, att slippa oss. De är säkert trötta på oss. Och man förstår att när inte vi är med så håller de på och gör små charader, imiterar, hur vi betar oss, vilka gester vi har, och hur vi skrattar. Vi måste ge utrymme för sånt. (Berith)

Dagens unga är vana vid ett ständigt högvarv. Att ha tråkigt kan vara nödvändigt att lära sig och att träna sig i.

De kvällarna är viktiga när man inte gör någonting. Rastlösheten är också viktig att träna (bort). Vi har ställt större krav än vad pojkarna klarar av, på eftermiddagarna, tycker jag. Kvällarna vill de ofta gå ner och träna lite grann. Bada bastu är en utmärkt aktivitet. Musikrummet. Och det sitter inte en personal bredvid. Lördagskvällar tittar man på filmen som brukar vara alldeles fruktansvärd, som man har bestämt sig för tillsammans i elevgruppen, men personalen godkänner inte till exempel drogrelaterade filmer. De få lördagar jag har jobbat ligger vi i sofforna, man får upp ett par svettiga fötter i knät. Godispåsar, jag ligger också med godispåsar och en läsk. Det är livet. Och det är också viktigt. Att tillåta sig att göra det. Man har inte misslyckats när man ligger framför TV:n och tittar på en film. (Berith)

Den informella samvaron med eleverna är kanske den aktivitet som ställer högst krav på personalen. Som anställd och professionell förväntas man tala,

uppträda och övervaka på ett visst sätt, men hur klarar man att befinna sig backstage tillsammans med dem som i vanliga fall är åhörare? Räcker man till?

Dels orkar inte jag och dels orkar inte pojkarna med mig. Och har jag inget att säga ska jag hitta på något klämkäckt som möjligtvis kan intressera dem. Det genomskådar de väldigt lätt. Varför sitter du här? (Berith)

Stormöte hålls klockan 13 på fredagar. Därefter vidtar kioskresan. Granhults egen lilla kiosk håller inte tobak och i övrigt bara artiklar som är godkända ifråga om missbrukspotential. Artiklarna från Granhults egen kiosk får man ha på sitt rum. Starka parfymer med mycket alkohol i får inte förvaras på rummet.

Att arbeta på Granhult under elevernas fria tid innebär inte att man kan slappna av. Den som kör kioskresan till exempel vill helst inte komma in för att arbeta och då direkt sätta sig i bilen för att köra eleverna till kiosken. Vederbörande vill först bli informerad, få rapport om vad som eventuellt har hänt, hur läget är, om det är lugnt eller oroligt. Helst vill nog varje anställd som kommer in för att arbeta ha så mycket kunskap som möjligt om det aktuella läget. Det är en omöjlighet men det finns förståelse för det behovet. Kioskresan går till Skinnskatteberg, 25 kilometer bort. Så långt måste man åka för att hitta en kiosk med rätt förhållande mellan kund och expedit – expediting över disk.

Resultatet

Personalen på Granhult är övertygade om att de erbjuder en bra missbrukar-behandling. Något annat är inte att vänta. Det är naturligt att man ändå hela tiden försöker bli bättre. Detta sagt är det ändå ett problem att man inte på något enkelt och entydigt sätt kan påvisa att till exempel Granhults uttalat starka inriktning på missbruksproblemet ger ett tydligt resultat ifråga om elevernas fortsatta användande av droger. ADAD:s ettårsuppföljning ger inte ett skarpt utslag till förmån för Granhults arbetssätt.

Vi har för lite material för att kunna se. Men vi kan se på hur många som genomgår hela vår behandling, och då ser det illa ut, om man bara tittar på de rena siffrorna. (Berith)

Granhult delar dilemma med andra LVU-hem. Eleverna genomför inte hela behandlingstiden utan rymmer och avbryter av andra skäl. Ändå framställs Granhults behandling som ändamålsenlig.

Och vi jobbar så olika. Om du är LVU:ad på en låst institution kanske du går i snickarverkstan, och har inte något speciellt annat, och ingen missbruksbehandling eller något sådant. (Berith)

Just det borde ge Granhult ett försteg när det gäller resultatet. Granhult är specialiserad på missbruk inom LVU-institutionerna men siffrorna från ADAD-uppföljningen kan inte användas för att visa att de unga som varit på Granhult har ett bättre resultat när det gäller avhållsamhet. Att det skulle bero på att Granhult tilldelas de allra svåraste fallen av ungdomsmissbruk tycks inte heller vara fallet eftersom de svåraste fallen snarare hamnar på låsta avdelningar.

Nu tycker jag att missbruksfrågan är mer komplicerad än att jag kan sitta och titta på att 33% har inte använt alkohol. Det är så och det är så. Givetvis så säger det någonting. (Berith)

Min rapport är inte en utvärdering i vanlig mening. Jag är den förste att stödja tanken att siffror om tidvis drogfrihet inte är särskilt upplysande om man försöker bedöma en behandlingsform. Avbrutna behandlingar med åtföljande svårigheter till uppföljning gör det svårt att enkelt och kontinuerligt utläsa om ett hem – med en tydlig missbruksinriktning – uppnår ett bättre resultat än ett hem som kanske inte anser sig ha någon missbruksinriktning alls. Någorlunda säkra slutsatser kräver omfattande analyser av material som inte alltid är så lätta att inhämta.

Nu jobbar vi kolossalt olika. Vissa av de här institutionerna som utger sig för att jobba med missbruk gör det efter bästa förmåga. De är fantastiskt bra på mycket annat, så jag förkastar inte de institutionerna på något sätt. Men jag hävdar att vi jobbar mycket bättre med missbruket, har mycket mer kompetens i huset och tar itu med det på ett annat sätt. Än att man sitter i en grupp och kanske tittar på något litet haschhäfte. (Berith)

Hur ska då Granhult kunna visa att det är effektivt att jobba med 12-steg för ungdomar?

Det är ett problem. För ibland kanske vi jobbar så oerhört långsiktigt att ADAD efter bara ett år – som vi än så länge har statistik från – säger inte så mycket i just missbruksfrågan. (Berith)

ADAD-uppföljning är en omfattande enkät. Kan Granhult se skillnader där, på helheten, mellan olika institutioner?

Det ser inte särskilt bra ut för vår del. Vi har inga bra siffror för återfallsfrekvensen. Men vad klassar jag som återfall? Frågan är så mycket större. Jag tycker det är svårt att mäta den i kryss. Jag är jättetacksam för ADAD men jag tror att det måste få gå några år och att vi får den här femårsuppföljningen som vi vill ha. Den tycker jag är mycket intressantare än efter ett år. (Berith)³⁸

Ingmari påminner oss om att mycket ändå sker med eleverna.

Vanliga enkla människor som börjat ta droger. Vad mycket vi får gjort här egentligen, med killarna! De sitter i grupp och jobbar, med sig själva. Lär sig att uttrycka sig. Det är helt fantastiskt. Det livet de kommer ifrån. De kunde riva stället ungefär. Eller hur? Vi har knappt en grej som går sönder. Periodvis då. (Ingmari)

Man frestas alltid att göra en prognos för den individ man tror sig känna. Det här kommer att gå fint. Det där kommer att gå illa.

Jag har lärt mig att det går inte att döma grabbarna. Han lyckas och han lyckas inte. Det finns inte en chans. De mest omöjliga har lyckats hur bra som helst. Och de som man har trott på har trampat i klaveret ett par gånger till innan de har lärt sig. (Åke)

Det finns en paradox i Granhults berättelse om de elever som gått igenom behandlingen. Å enda sidan visar statistiken att få, kanske bara 10%, lyckas förändra sitt liv under året efter Granhult. Å andra sidan finns det en vanlig berättelse som handlar om att den mest omöjliga klarar sig "hur bra som helst" och att andra "återkommit ett par gånger" innan de slutligen lyckats. Om man bara skulle döma efter berättelserna om hur det så småningom har gått för Granhults elever så är framgången närmast total, låt vara att en del elever måste trilla dit och komma tillbaka några varv. Den dagliga verkligheten är förstås svårtydd.

Om vi nu tittar på de siffror som finns att tillgå för våra behandlingsresultat så är det inga vackra siffror vi visar upp, eller vi väljer väl att inte visa upp dem, och det är väl förnuftigt. Det är utifrån det jag ställer mig frågan om det här är bra för de här pojkarna? Vore det bra tror inte jag att så många skulle ha så mycket återfall. Därför att det är en gedigen behandling i grunden, 12-stegsbehandlingen. Den är bra. (Mikael)

Omkring en tredjedel av eleverna genomför vård- och behandlingsprogrammet på Granhult. Den andelen har inte fluktuerat nämnvärt under det senaste decenniet. I likhet med alla andra behandlingsinstitutioner tvingas Granhult motvilligt medge att inte alla missbrukande ungdomar passar för den egna modellen.

Alla fungerar inte bra på Granhult. Att, nej tyvärr, vi fixar inte det här, den här killen passar inte för det här. Kan ni hitta något annat? Vi kan rekommendera något annat ställe. Det har hänt. Det är långtifrån hundra procent som det här passar för. Det är perioder, upp och ner. Just nu är det inga problem alls men det kan vända snabbt. (Ajdin)

En särskild ritual inleder den dag när en elev ska lämna Granhult. Alla närvarande samlas på tredje våningen i huvudbyggnaden och sätter sig i en ring. Var och en närvarande har något – uppmuntrande och vägledande – att säga till den elev som ska bege sig ut i världen och verklighet. Man tänder ett ljus för var och en och håller varandras händer. Det är en mäktig ceremoni, viktig för såväl elever som personal. Efter högtidligheten går man en trappa ned och dricker kaffe och äter tårta innan den reguljära verksamheten åter tar över. Eleven tar farväl och anträder sin resa. På Granhult är man väl medveten om ritualernas betydelse.

4 Möten och Grupper

På Granhult skiljer man mellan grupp och möte. Gruppen – gruppterapi – är navet säger man ofta. Mötena är i första hand AA- och NA-möten. Men gruppen har drag av möte. Man läser dagens text och man har rundor av olika slag. Allt sägs vila på 12-stegsfilosofins grund. Men är gruppterapi egentligen ett naturligt inslag i 12-stegsfilosofin? Självhjälpsgrupper är en bit ifrån gruppterapi.

Det här är köpt från USA. Det var väl där man utvecklade de här terapigrupperna som behandlingsmetod. Man får skilja mellan det och AA-möten. Sedan går det i vartannat. Man uppmuntrar eleverna att gå på de här mötena. Eller det är tvång. Det kände jag mig lite undrande inför till att börja med. (Siv)

Man kan tala om gruppen på Granhult i åtminstone två betydelser. Den mest naturliga innebörden gäller förstås den grupp – den samling av elever – som vid en viss tidpunkt befinner sig på Granhult. Den gruppen är i stort sett slumpmässigt sammansatt. Det finns ingen identifierbar högre makt som väljer att föra samman just dessa pojkar på Granhult vid just denna tidpunkt.

När en ny elev kommer till Granhult uppstår en period av oro, ett slags kris. Pojkarna behöver kolla varandra och eventuellt avgöra vem som är vem, dvs. starkast i någon mening. Om gruppen är liten – tre, fyra pojkar – under en längre tid kan det vara svårt för en ny elev att komma in i gemenskapen. Det är lättare för nykomlingen om gruppen är större, kanske sju eller åtta. Då finns det oftast flera delgrupper, och den nye kan tänkas passa i någon av dem. För personalen blir det också ett slags kris. Men erfarenheten säger dem att det oftast kommer att gå bra, att det samtidigt är en ny möjlighet.

Det är ett kul ställe. Ett arbete i förändring och utveckling. Vi jobbar med människor och tidens anda. Så kan jag tänka. Oj! Nu kommer det en ny! Hur ska det bli? Nu måste vi! Och ändå är det så häftigt. Det är kul. Det är så många möten, säkert femti ansikten per år. (Ingmari)

Den grupp man oftast talar om på Granhult är en annan grupp, den som fem dagar per vecka samlas till vad som betecknas som gruppterapi. Den gruppen har vi redan avhandlat. Möten finns det av flera slag. Men även ordet möte gäller i regel en bestämd företeelse, nämligen elevernas deltagande i externa AA- eller NA-möten på olika håll i Västmanland och Närke.

Mötena

Det finns öppna och slutna AA-möten. De öppna är till för den som vill lära känna utan att ännu ha bestämt sig för att vilja delta. Öppna möten fungerar också som information till de icke-missbrukare som vill veta mer om Anonyma alkoholister. I de slutna får inte den delta som saknar missbrukserfarenhet. Deltagarna i de slutna mötena är där för att få stöd och hjälp med vad de själva uppfattar vara ett problem. Sådana villkor gör det, kan man tycka, naturligt att i första hand låta Granhults elever, under sin tid i behandling, åka på öppna AA/NA-möten. Att eleverna ska lära sig uppskatta funktionen hos slutna AA- och NA-möten – för att vidmakthålla ett kontinuerligt tillfrisknande – är en grundsten i Granhults behandlingsideologi. Det framgår tydligt av Granhults material.

Behandlingsprogrammet på Granhult förutsätter att du efter primärvårdens slut regelbundet deltar i AA/NA:s gemenskap och att du aktivt tillämpar de 12 Stegen i ditt eget liv. (Steg 4 och 5 för ungdomar, sidan 1)

Personalen kan som stöd för denna förutsättning referera till en rad före detta elevers utsagor om värdet med gemenskapen i AA/NA, ofta rätt uppskattad dock först i efterhand. Under tiden på Granhult är det obligatoriska deltagandet i möten mer en irritation än en inspiration. Det formella dilemmat är att eleverna visserligen har missbrukserfarenhet men ännu saknar motivation för att delta i möten. Det allmänna dilemmat är att människan i gemen endast undantagsvis förstår sitt eget bästa, annat än i retrospektiv och för sent.

Det är en naturlig del i behandlingen. Man får avdrag på veckopengen om man inte åker. Det är ett aktivt val man gör, själv. Det är du själv som väljer att få ett avdrag. Det får de veta första veckan. Att det här ingår i behandlingen. Det är samma sak ute i livet. Du gör val varje dag. Det innebär konsekvenser hela tiden. (Åke)

Å andra sidan är Anonyma alkoholister som bekant en typisk självhjälpsgrupp och därmed en tydlig representant för den frivilliga sektorn av vårt samhälle. Skulle det vara en skillnad om eleven i stället för avdrag finge en extra slant för att åka med på möte?

Jag tycker frivilligheten försvinner om jag säger att du får hundra kronor om du åker med på möte. Jag tycker det är mer frivillighet att välja att åka eller inte, men att du får ta konsekvensen om du inte åker. Det är du själv som väljer. Jag tycker det är mer frivilligt. (Åke)

Mötesobligatoriet förefaller vara ett envist stridsämne.

Det har det alltid varit och kommer alltid att vara. Ett stridsämne. Det är synd. Det är ändå hjärtat i verksamheten. (Åke)

Sivs erfarenhet, främst från Liljendal och dess flickor, är att villigheten och förmågan att ta till sig varierade mellan kategorier av elever.

Jag tyckte att de flickor som hade växt upp i familjer där det hade förekommit missbruk hade lättare att ta till sig programmet och hela innehållet och sättet att tänka, jämfört med de flickor som växt upp i familjer utan kontakt med missbruk. (Siv)

Det har kanske sin betydelse att programmet är gjort av missbrukare för missbrukare, och därmed kanske utifrån ett speciellt sätt att tänka.

Om man inte har levt i de här situationerna man talar om har man kanske inte lika lätt för programmet. Jag själv har fått pröva varje egen åsikt mot programmet, och det måste vara så för ungdomarna också, utom kanske för dem som har erfarenhet sedan tidigare. Framförallt var det lätt för dem som hade föräldrar som hade gått på AA-möten och som redan kände till sättet att tänka. Det var lättare för dem att ta till sig hela programmet och svälja det som en sanning. Det är nästan det man måste. (Siv)

Mötena sker på kvällstid i Västerås, Örebro eller Nora. Vintertid kan det blir en äventyrlig resa på otillräckligt plogade, sandade och saltade vägar. För en kvinnlig chaufför med kanske fem tonårsskallar i bilen som helst inte vill komma fram i tid kan det bli som en mardröm. Den som kör eleverna till NA-möte får inte komma in på mötet utan måste vänta i bilen. Om chauffören själv är före detta missbrukare får han naturligtvis delta.

Det finns tänkbara alternativ. Så kallade lunchmöten förekommer inom såväl AA som NA. De pågår dagtid vilket innebär en högre grad av säkerhet, för Granhult, i flera avseenden. Lunchmöten kan kombineras med andra aktiviteter som förutsätter stadsmiljö som till exempel bad och inköp. Det ena kan kombineras med det andra så att ett deltagande i äventyrsbadet förutsätter deltagande även i ett föregående NA-möte.

Elevernas deltagande i AA/NA-möten lider av flera osäkerheter. Mötenas allmänna anonymitet innebär att Granhults personal inte kan få veta i vilken utsträckning eleverna faktiskt deltar i mötena. Personalen kan inte veta ens om eleverna faktiskt gått in eller om någon gått in och andra inte.³⁹ Personalen har en bevakningsuppgift men den är inte helt lätt att utföra.

Det har hänt att de har sprungit ut bakvägen. På vissa ställen har man kanske ställt bussen här och mötet har varit där, och då har man inte full koll. Man står inte utanför dörren utan det är mycket ett eget ansvar, att man går på mötet. Och det är inte alla som tar det ansvaret. Det har väl hänt att de har varit ute på stan och gjort både det ena och det andra i stället för att gå på möte. Eller kanske inte gått in på mötet utan stått utanför och spelat kort. Ibland har vi kommit på det här och ibland har vi naturligtvis inte gjort det. Det är en knepig sits. (Carina)

AA/NA-möten är på sitt sätt en test på elevens vilja att trots allt stanna på Granhult.

Någon gång har man nästan varit beredd på att de ska ge sig iväg, och då har man kanske försökt att prata med dem. Men har de bestämt sig har de bestämt sig och då är det inte mycket som hjälper. Men vi jagar dem absolut inte. (Carina)

Om AA/NA-mötena på allvar ska kunna ses som ett led i behandlingen på Granhult – och inte bara som upplysning om att de finns för den som önskar använda dem – skulle en högre grad av integration vara önskvärd. Det ingår i Granhults koncept att ha anställda i tillfrisknande, dvs. individer som själva gått i behandling för missbruk. Dessa personer har rätt att delta i AA-möten. Om sådan personal från Granhult själva skulle delta i de AA-möten som eleverna förväntas vara med i skulle det kunna vara värdefullt, och det behöver inte innebära ett brott mot AA-mötenas krav på anonymitet. Den eventuella diskussion mellan personal och elever som kan behövas efter ett sådant AA-möte kan begränsas till de elever och den personal som varit med. För närvarande åker Granhults elever på möte två kvällar i veckan. Med granhultspersonal närvarande på dessa möten skulle deras behandlingens värde kunna öka så pass att ett möte per vecka eller ett var fjortonde dag kunde vara lagom.

Det föreligger en lite svårforcerad paradox när det gäller Granhults krav på AA/NA-möten, för eleverna, som en del av behandlingen. Den största delen av personalen har ingen missbruksbakgrund och saknar därmed erfarenhet av slutna möten. Denna del av styrkan rekommenderar således något man inte vet så mycket om och inte själva tillåts delta i.

Det här är något som jag tycker är jättebra. Jag är inte beroende själv så jag är inte med på möten regelbundet, men det finns öppna möten så man kan gå dit och se hur det är. Då måste man vara på några stycken annars kan det bli lite olika, och från ställe till ställe, från gång till gång. Det kan skifta lite. (Ajdin)

Granhult förefaller binda sin behandlingsprocess hårt till den förutsättningen att eleverna ska (lära sig) gå på möten. Om det villkoret fallerar uppstår svårigheter.

Nej, det går inte. Vill de inte faller mer eller mindre hela behandlingen. Alltså hela konceptet går ut på 12-steg i första hand. Här (på Granhult) kan vi snacka lite om teori, men där borta är det praktik. Och det är nyttigt för killarna att se hur folk har det. Där är även äldre och yngre, och de som inte är på behandling försöker på egen hand. Det är 12-stegsmötena. (Ajdin)

Den som kör till mötena får efteråt inte ställa vilka frågor som helst men kan ändå få viktig information om hur eleverna upplevt mötet.

Någon gång är det spydiga kommentarer, någon gång blir man rörd. Det var en gång för tre år sedan då alla tyckte att mötet var inget vidare, alla utom en. Den femte tyckte att det var det bästa dittills. Det är individuellt. Det kan hända att man går på möten i två år utan att det händer något, och så en gång så bara Pang! kommer den här vändningen. Så mötet är ett måste. Men tyvärr känner många att de är tvingade. Men när de inte går frivilligt ... (Ajdin)

Man kan tycka att processen på Granhult – med åtskilliga inslag av möteskarakteristik – skulle kunna vara en temporär ersättning för och inledning till en senare frivilligt vald process. Men Granhult tar inte den risken att eleven kanske aldrig upptäcker mötenas potential.

Inte alla fortsätter att gå på möten. Men här är det ett måste. Och jag har inte sett någon kille här som har farit illa för att han har varit med på möte, utan det finns alltid något som är bra. Det finns exempel. Behandlingen här är på sex månader. I fem månader säger en kille att neej, det är skit, han är jättetyst på mötena och öppnar sig inte, berättar inte något själv. Och sista månaden kommer vändningen. För vissa kanske det behövs fem år, för någon fem dagar. Men jag tycker att de får en massa på möten. Det är folk där som är i samma situation, som har varit med om många liknande saker. På mötet berättar någon om att det där hände i dag och så här gjorde jag. Vi är människor allihopa och vi fungerar på samma sätt. (Ajdin)

Kanske kan man se det så att Granhult, genom de obligatoriska AA/NA-mötena, (o)medvetet för in en irrationell faktor i behandlingsprocessen. Två gånger per vecka överlåter Granhult sina elever till en process och ett system som man saknar kontroll över, två gånger per vecka släpper Granhult sin kontroll över eleverna. Ett syfte förefaller paradoxalt nog vara att ge eleverna en chans att välja själva.⁴⁰

Om någon säger åt mig att "Gör så och gör så! Då kommer det att gå bra!" Då struntar jag i det. Men om jag själv kommer på det där, om jag själv liksom tror på det, då går det. (Ajdin)

Det är rådgivaren Magnus som bestämmer vart man ska åka på möte. Det är elva mil till Västerås, sju till Örebro och fyra till Nora. Eleverna har ett visst inflytande på vilken destination som väljs. Det är förstås svårt att veta elevernas bevekelsegrunder när det gäller val av mötesplats eftersom den ledsagande personalen inte får gå in på mötet och se och höra vad som där händer.

När ekipaget drar iväg mot Västerås den 13 februari förstår jag varför man har en bestämmelse om att det är chauffören (Ajdin denna kväll) som bestämmer volymen på musiken. Ut över det vintriga kvällslandskapet dånar öronbedövande "Håll om mig ..." med Nanne Grönvall.⁴¹

AA-mötet innehåller ett antal obligatoriska punkter.

Förutom presentationen är en sådan obligatorisk punkt ... att mötesledaren håller ett kort anförande och läser upp de tolv stegen i tolvstegsprogrammet, och en annan att man varje gång, vid stunden efter kaffet, läser något ur någon "AA-litteratur" som sedan mötesledaren kommenterar. En tredje obligatorisk punkt är att man avslutar mötet med vad man i religiösa sammanhang kanske skulle kalla för en bön eller bekännelse, också denna uppläst. Vid detta tillfälle håller deltagarna runt bordet varandra i händerna och många sluter ögonen, vilket ytterligare förstärker intrycket av att man ber en bön. I någon mening står denna handling i tydlig kontrast till den annars disciplinerade och en aning distanserade hållning man förefaller ha under mötet. (Karlsson 2002:124)

Disciplin är ett centralt värde även i AA-gruppen (Karlsson 2002:121) och innebär där i första hand att man som deltagare ska följa reglerna.

I vårt språk pratar vi mycket disciplin och kontroll. De hänger ihop. Självdisciplin. Det strukturerade. Vilken tid du ska gå upp på morgonen, vilken tid du ska komma. Det handlar om självdisciplin. (Göran)

Det är ändå lite anmärkningsvärt att Granhult under flera timmar – två kvällar i veckan – överlåter behandlingsarbetet till en grupp av före detta missbrukare, som visserligen träffas inom ramen för en etablerad och respekterad självhjälpsrörelse, men som till sin aktuella sammansättning och status är helt okänd för personalen på Granhult. De anställda kan inte med säkerhet hävda att AA- och NA-mötena verkligen håller en kvalitet som på ett försvarbart sätt svarar mot den strikt planerade och målinriktade verksamhet som bedrivs vid Granhult. Ett deltagande i öppna möten och/eller ett deltagande tillsammans med tillfrisknande personal på Granhult skulle kunna garantera en miniminivå för detta behandlingsinslag.

Att AA/NA-möten kanske inte alltid har den stabilitet som Granhult gärna önskar visade sig när man försökte etablera en serie möten på hemmaplan, för att eleverna skulle slippa åka.

Det var mycket att ta hänsyn till. Ibland var det svårt att få ihop folk. Och är man relativt nynyktrad så är det många som inte är så bra på att planera och organisera. De glömde bort att de hade lovat Granhult att komma eller det fanns plötsligt ingen bil eller ingen med körkort. Vi gör det ibland men inte kontinuerligt. Man får inte ställa för stora krav heller. (Berith)

Konstaterandet att "hela vår behandling går ut på att styra mot självhjälsgrupperna" (Berith) förefaller vara att lägga ett alltför tungt ansvar på dessa hoper av tillfrisknande. Granhult har rimligen sitt ansvar för att inte tala om beställaren och eftervårdaren socialtjänsten. Att för elevens framtid lägga ansvaret för hans avhållsamhet på ett kontinuerligt deltagande i AA- och

NA-grupper framstår inte som rimligt. Granhult tycks nästan sätta ett större hopp till deltagandet i AA/NA än till kommunernas socialtjänst när det gäller elevens möjligheter att klara sig efter primärbehandlingen.

Vi brukar säga nitti möten på nitti dagar, när man kommer ut. För att bibehålla sin nykterhet. En rekommendation. De första nitti dagarna ungefär. Att hämta kraft hos andra. Låt mötet hjälpa dig att förbli nykter. Att prata av sig, få stöd, få hjälp. Så här gjorde jag. Jag känner igen det du säger. (Berith)

Granhult har ingen formell möjlighet att följa upp sin rekommendation genom att kontrollera hur eleven gör efter behandlingstiden. Det är en anbefallning som då och då givetvis kan bekräftas av någon före detta elev. Mötena ses som det primära även om jämförda med hemkommunens möjligheter.

Att de ska hitta en sponsor.⁴² Jo, mötena har stor betydelse. Jo, jag sätter det som nummer ett. Det är där de kan hitta nya nyktra vänner till exempel. I de här låga åldrarna har idrottskompisar och grannungar försvunnit. Man har bara sina knarkkompisar kvar. Det är inte lätt att komma tillbaka hem och gå i öppenvård. (Berith)

Det jobbigaste med droger är när man slutar och mister alla partykompisar, rockiga fester och sköna stunder. Det är det man saknar och vill tillbaka till. Men no more. Måste lämna allt för att klara mig drogfri. Vägarna ligger öppna för mitt framtida liv men mitt motto: "Leva och ha kul" funkade inte på denna sida av samhället. (Nyström 2002:52–53)

Underkänt således för hemkommunens förmåga att ta hand om den elev Granhult haft i sin vård och försökt sätta på rätt spår. Elevens kunskaper och stödet från AA/NA är ordinationen.

Som nummer ett, och sen givetvis den kunskap de har fått här. Att de tar med sig förståelsen. Vad man kan göra emot. Men det är ändå Anonyma alkoholister som är deras styrka, eller NA är det oftast för de här pojkarna. Anonyma alkoholister hittar de inte så stor gemenskap i. Att hitta en meningsfull sysselsättning. (Berith)

NA kan inte ordna bostad och jobb men det kan kommunen om den vill. Och NA kan inte ordna en kontaktman som får lite betalt och som är lämplig och som lägger tid på och kontrollerar eleven. Den större stabiliteten och strukturen kan man inte kräva av NA. NA/AA kan vara den "församling" man går till för det man inte kan få på annat håll.

Jag menar inte att när de är klara här och kommer ut så är det NA som gäller och sedan löser sig allting. Kommunen måste finnas med under lång lång tid, med sysselsättning, skola eller praktikplats och stödboende. Att gå på möten löser inte allting. (Berith)

Morgonmötet

Morgonmötet – överlämning från natt till dag – börjar med en ritual, morgonrundan. Den inleds med att Ulrica läser ur en bok – *Din är dagen* – som har en text för varje dag.⁴³ Taklampan är släckt och ett ljus tänd. När Ulrica har läst börjar hon berätta om vad som hänt henne sedan sist och vad som eventuellt kan komma att hända under dagen, det mesta av mer personligt slag. Bekymmer och glädjeämnen. Hon "delar" helt enkelt och när hon är färdig säger hon Tack! Och vi övriga svarar Tack!

Så går det laget runt. Jag tillåts hoppa över första dagen jag är med men sedan deltar även jag, så gott jag kan. Vars och ens delning kommer från hjärtat. Man delar om möjligt i anknytning till den lästa texten. Budskapet "Att vara svag är en styrka" fick Göran höra under sin behandling och han hade väldigt svårt för det, men "jag fick böja mig för det". Att vara svag är en styrka. Magnus säger att "jag känner mig rätt svag". Han har kontakt med sina känslor. Berith är orolig och talar om rädsla. En son ska köra flygbensin norröver på vintriga vägar.

Under rundan då var och en kommenterar den lästa texten i förhållande till sin egen situation ska man inte avbryta. Personalen visar sig skickliga i att oförberedda hålla en liten utläggning med personlig touche, apropå den lästa texten. Jag kom helt till korta. Mina inlägg blev inte personliga utan närmast teoretiska. Om man kommer lite sent till morgonrundan kan man "slippa" göra sitt inlägg, men ingen tycks avsiktligt välja den utvägen.

Morgonrundan har varit ett inslag sedan åtminstone år 2000. "Vi krävde det av våra pojkar. Det krävs av oss också." Det är med morgonrundan som med AA-mötet, det som sägs där ska inte föras vidare. Granhult frågar inte eleverna vem som var på AA-mötet eller vad som sades där. Om någon där säger att "hälsa till Granhult" så framförs naturligtvis det. Likaså kan man fråga killarna om det var ett bra möte. Men inga mer närgångna frågor. Morgonrundan tycks uppfattas som personalvård med kvalitet.

På vilka jobb får man göra en sådan här känslorunda? Lägga arbetstid på det? Det är fantastiskt. Det är mycket tid vi får till oss själva. Det är ju det egentligen! På ett annat ställe kanske man sitter längre i fikarummet och snackar. Det var så det började det här (morgonrundan) att vi skulle bli mer uppmärksamma på vad killarna utsätts för. De läser dagens text och har delningar i grupp och på GG (godnattgrupp). Att man får reflektera över dagen. (Ingmari)

Morgonrundan är alltså ett uttryck för ömsesidighet gentemot eleverna. Ska de så bör även vi. Än så länge håller personalen sin morgonrunda för sig men det finns planer på att ha den tillsammans med eleverna, runt matbordet, efter frukost, åtminstone en gång i veckan.

Vi sitter nere i stora matsalen runt bordet. Vi går igenom veckan. Du ska till tandläkaren, och någon säger förhoppningsvis att jag kan köra. Då åker ni på tisdag.

Va bra! Och så behöver inte jag hålla i den där pärmen. Den kan få gå runt. Vi ska ha rapporter. Det behöver inte vara personalen. Det kan vara en av pojkarna som berättar. Hur har det varit? Att vi tränar lite mer på demokrati. Var med och tyck och tänk! Se problemen! Varför kan vi inte bara sticka iväg och köpa cigaretter tre mil bort? Om killarna har klagomål vill jag att vi tar såna saker på det mötet. Jag är med. Jag kan svara hur jag har tänkt. I stället för att Christer ska sitta på gruppen och ta hand om det där. Då kan vi ta det direkt. Och vi tränar personalen i konflikthantering. Det behöver vi. Och pojkarna får vara med och planera. Egentligen finns det inga hemligheter som vi behöver prata i personalgruppen. Det gäller er och planeringen för veckan. Jag tror att pojkarna ska vara delaktiga. (Berith)

Det man mest talar om i morgonrundans personliga små berättelser är väder och vind, väglag, sjuka barn och släktingar, konkreta saker som ska hända, läkarbesök, barnkalas, bilar som krånglar. Hur personligt det egentligen blir är inte lätt att veta. Morgonrundans personliga delning avslutas inte sällan med ett "annars mår jag bra" eller "annars är det lugnt". När delningen gått laget runt är den ritualliknande delen av morgonmötet till ända och överlämning och planering vidtar. Morgonmötet tar totalt omkring 30 minuter.

Den nye eleven, MM, vill inte stiga upp på morgonen. Han kommer att få böta men kalkylerar med att det ändå ska gå ihop ekonomiskt. Han har bett att få testas i dag igen och visade sig vara "grön". "Det kan vara fel på stickan." Granhult får inte ringa till föräldrarna om eleven rymmer, vilket innebär att "om vi inte ringer så vet föräldrarna att han har stuckit". M fyller 20 år i maj. Daniel rapporterar att killarna i går kväll ville åka till Västerås på möte men det gick han inte med på. Till Västerås var det för långt i det dåliga vädret. Det fick bli Örebro.

Carina berättar om Kp-resa med K. "K är klockren, som han alltid är när..." säger hon och menar att han är social, artig mot andra människor, går att resonera med osv. De hade hamnat på McDonald's efter att han först testat att Carina var beredd att pröva något annat mer spännande. De hade sett på ishockeymatchen på TV, sedan på en Wallanderfilm. K "vill inte bli tillrättavisd av kvinnor". Man konstaterar att han har intellektuell kapacitet, men att det inte alltid hjälper honom.

Överlämning

Överlämning sker klockan 8 och klockan 16. På eftermiddagen handlar till stor del om den grupp som pågått under förmiddagen. Om en delning varit bra kan omdömet till exempel bli att "han var klockren" eller "jäkligt ärlig". Rådgivaren kan dock tänkas betona att positiva omdömen om eleven gäller "i dag mellan klockan 10.15 och 11.45". Därefter kan mycket vara annorlunda. När man träffar den klockrene andra tider, utanför gruppen, kan han vara svår att känna igen.

Carina redovisar en iakttagelse från gymmet där eleverna lyfter skrot. Hon säger att J och K hejar på varandra men "ingen hejar på U". U hejar på

de andra och säger att de är bra, men får själv ingen push. Carina tycker att det är synd. Daniel har varit på promenad. "De ville gå lilla rundan." Han passade på att tala om vådan av rökning. Eleverna hade ivrigt instämt i det dumma med att röka, otåligt puffande på sina cigaretter. En elev anses vara "låg" om inte deprimerad och Christer kan meddela att eleven ifråga vill träffa en psykiater. Det ska ordnas.

Berith informerar om svaret på en inskickad "socialtjänstenkät". Betyget från kommunen är inte odelat positivt. De vill inte sända "någon med psykiatriska problem" till Granhult. Men såna tar vi ju inte heller emot, säger någon.

L som kommit tillbaka efter ett återfall hade varit på Framsteget i Örebro och där deltagit i lunchmöten (AA/NA). Det noteras som en framgång. Men han hade åkt dit på subutex. Christer hade frågat honom varför han tog just subutex. L trodde inte att någon skulle testa honom på subutex. Det krävs nämligen en särskild sticka för det testet.

Jan har visat film om Anonyma alkoholister och plussat på med en diskussionsrunda. "Så här brukar vi inte göra." Eleverna uppskattar inte alltid nymodigheter i behandlingen. Mikael om L: "Han vågar må". E har uttryckt önskemål om en bibel och det uppstår viss förvirring. "Har vi någon bibel på Granhult, det borde vi ha?" "Jo, det finns en uppe på Gambo." Rapport från badresan till Lindesberg.

Ofta levererar överlämnaren en kort återberättelse av vad som hänt, med särskild betoning på om det som kan ses som en incident eller något som kunde ha blivit en incident. En liten berättelse förväntas men ibland nöjer sig rapportören med ett kort konstaterande. "Jo, det var lugnt." Överlämningen tar cirka 30 minuter. Innan man slutar bestäms vem som ska vara chaufför till kvällens NA-möte. "Vem ska köra på möte?" låter frasen.

Första måndagen i februari 2006 handlade eftermiddagens överlämning ganska mycket om den nye elev som just kommit från en låst avdelning på ett annat hem. Problemet var att han preliminärt testat positivt på THC.⁴⁴ Det blev undrande telefonsamtal till den låsta institutionen och en lite kritisk diskussion om deras system för urinprov. De hade inte testat eleven innan han åkte till Granhult vilket väckte förvåning. Senare visade det sig att eleven "inte kunnat kissa". Placeringen på Granhult var en nödåtgärd. Den ursprungliga planen för eleven var att han skulle flytta till ett familjehem, men mannen i familjehemmet hade blivit akut sjuk. Och hur skulle det ha blivit på familjehemmet? Om eleven inte var "ren" ens när han lämnade en låst avdelning?

THC är ett problem för oss. Vi vill att de ska vara helt gröna här. Men med THC kan du i värsta fall ha rökt för sex veckor sedan och urinprovet kan fortfarande vara positivt. Då testar vi om ytterligare några dagar och är det värdet på väg ner då vet vi att då har han inte fyllt på. Han har ingenting här. Men hade han varit positiv på heroin eller amfetamin hade vi kört honom tillbaka. Och hade det varit abstinensfara hade vi ringt Rällsögården och lagt in honom där på avgiftning. (LG)

Läget var dessutom oklart om hur längre eleven ska stanna på Granhult. En viktig princip för Granhult är nämligen att "Vi erbjuder inga halva behandlingar", vilket man dock gör, på sätt och vis, när det handlar om återfall. Ett halvt löfte finns också till den nye att han ska få åka hem på en § 27, vilket han i så fall kommer att välja. Oklarheter som dessa kan uppkomma när man tvingas till snabba lösningar.

Egentligen skulle den nyanlände eleven inte ha tagits emot – han var inte grön. "I princip skulle han ha vänt" men man gör alltså ett undantag för THC. Eleven förnekar först att han rökt men medger någon dag senare att han rökt lite. När avdelningsföreståndaren konfronterade honom med det positiva testresultatet sa hon: "Jag frågar dig om det finns något inne på den låsta avdelningen, och jag ger dig två svarsalternativ. Att antingen säger du att det finns ingenting eller också svarar du inte." "Då svarar jag inte", sa eleven. När överlämningen är slut har Berith en uppmaning till kvällspersonalen. "Rör er mycket bland eleverna!" Befarar hon något?

Behandlingskonferens

Tisdagar klockan 12.45 är det behandlingskonferens. En särskild dagordning råder. Behandlingskonferensen är ett forum främst för rådgivarna, anhängsamordnaren och avdelningsföreståndaren. Kontaktpersonerna deltar inte. Alla deltar däremot på onsdagens personalmöte som delvis är en uppföljning och upprepning av behandlingskonferensen.

Innan behandlingskonferensen frågar Lena om eleverna numera får spela musik i musikrummet (på tredje våningen) så här dags. Det får de inte. Kruxet är att de säger sig ha fått göra det, i går, för Åke. Men Åke är inte här i dag så den saken kan inte utredas. Det blir ett litet resonemang om allt detta småtjafs som tar tid men som också är viktigt. Det kan vara så att det inte finns någon rådgivare på plats för gruppterapin, och att man får byta till en annan aktivitet. "Det kan till och med vara bra" säger Magnus, själv rådgivare. Men man mödar sig om att det inte ska bli luckor i rådgivarbemanningen.

Behandlingskonferensen beslutar att subutex ska tas med som standardtest vid urinprov trots att det blir dyrare. Budgeten för prover måste hållas så frekvensen urinprov får dras ned något. Subutex har blivit en drog och är numera ett vanligt preparat vid återfall. En anledning tycks vara att man inte lika ofta riskerar att testas för subutex. Därför ska man tala tyst om detta beslut. Det blir en liten diskussion om huruvida det finns "en stor felmarginal" på stickorna.

Ska praktikanter få delta i gruppterapin? Man beslutar att om såväl rådgivare som elever godkänner att praktikanten deltar så är det okej. Det har framförts kritik från någon utbildningsinstitution om att deras praktikanter fått delta för lite i terapin. Christer säger att "ungarna bestämmer, vi frågar dem". Men ska man fråga en och en eller hela gruppen på en gång? Kanske någon inte vill men faller för grupstrycket?

Ett samarbete mellan LVU-institutionerna Sirius, Sundbo och Granhult diskuteras. Planeringen verkar gå lite trögt. Men om anhörigarbetet skulle man kanske kunna samarbeta? Lena fortsätter sina kontakter. Vårens anhörigdagar planeras för övrigt till 26/3–30/3 enligt Lenas förslag. Den 8/3 är det handledning för personalen.

Sirius tycks ha haft ett "negativt tugg" om Granhult. Christer tar på sig att försöka reda ut den saken och tror att det beror på okunskap, och kanske på negativa omdömen från granhultselever som hamnat där som konsekvens av regelbrott. Sirius har haft stor personalomsättning vilket inte alltid underlättar ett gott samarbete. Behandlingskonferensen utser nya elevers kontaktperson och rådgivare. Resonemang om vem som passar vem föregår utnämningen. Om någon haft en elev vid en tidigare period på Granhult kan samma rådgivare tänkas vara lämplig. Men det kan också vara läge för ett byte.

Magnus tar upp frågan om att administration av permissioner tar mycket tid för rådgivarna. Hur ska arbetet fördelas mellan kontaktperson och rådgivare? "Varför får vi inte Kp-rollen att fungera?" Undrar Berith. Det är mycket jobb med en permission. Kontakter ska tas med föräldrar och socialtjänst. Tågtider och biljetter. Någon som möter. Men det blir också många bra samtal i samband med permissioner. Förestående permission är ett bra läge för viktiga samtal. Men Berith upprepar att "ingen är nöjd med Kp-rollen".

Kontaktpersonerna har en rad aktiviteter, som lektioner, fysisk träning, promenader osv. Berith rekommenderar "längre framförhållning". "Vad vet eleven om vad rådgivare respektive kontaktperson ska göra?" Eleverna vänder sig till den som finns närmast till hands. Hur gör vi? En Kp-träff? Christer påminner om att det faktiskt finns en lista över vad kontaktpersoner ska göra.

Någon talar om behovet av att få "tryntag" på eleven. Berith säger att det ordet får jag inte ta med i rapporten. Det är inget vackert ord och inte heller särskilt relevant för vad det handlar om, nämligen att få närkontakt med elevens innersta tankar, att något tränga under en skenbart lugn och behärskad yta.⁴⁵

Personalmöte

Varannan onsdag är det personalmöte (P-möte) från klockan 13.30 och framåt. Det finns två typer varav ett är obligatoriskt. En föredragningslista i fyra delar ger strukturen: 1. Verksamhetspunkter, 2. Personalpunkter, 3. Utbildningar och 4. Övriga frågor. En del av ärendena känns igen från behandlingskonferensen dagen innan. Bland annat socialtjänstenkäten, ett antal svar på frågor till socialtjänsten i den kommun som nyligen haft en elev placerad på Granhult. Berith var lite bekymrad eftersom kommunen på några punkter gett betyget Bra i stället för Mycket bra. Målsättningen är alltid Mycket bra. Magnus invände och tyckte att Bra var okej.

Inför handledningen om en månad föreligger en läxa. Var och en ska redogöra för "Vad har jag bidragit med?" Det handlar om personalgruppen. "Vi skulle skriva ned vad vi hade gjort för bra i personalgruppen" (Carina). "Man

går in i sin roll när man kommer hit och sen går det i 190 tills man åker hem" (Michael). Det blev lite oklart huruvida det handlade om vad man gjort eller vad man kunde tänkas göra i framtiden. Men det handlar om vad man tycker själv, inte vad någon annan kan tänkas tycka.

En Medarbetarenkät delas ut, kommen från SiS. Den ska besvaras anonymt men det är obligatoriskt att svara, inom två veckor. Ganska närgångna frågor om samarbetet och hur man trivs. Det skämtas friskt om det hela. Det är ofta en skämtsam atmosfär på mötena. Varje tillfälle till en lustighet tas till vara. Det är kanske banalt att säga att det antagligen är nödvändigt. Det är kanske typiskt för en arbetsplats överhuvudtaget där det finns ett antal verbalt begåvade personer.

Under rubriken semesterplanering uppstår en diskussion om en form av medlevarskap under sommaren. Fyra veckor då personalen ska leva tillsammans med eleverna dygnet runt, på Granhult. Man prövade det arrangemanget förra året och meningarna är delade om hur bra det var. Två grupper om tre anställda bytte av varandra, en vecka i taget. Berith säger att hon vill veta om hon ska fortsätta planeringen eller lägga ned det hela.

Berith och Magnus är positiva medan Daniel är negativ och säger sig i så fall först vilja veta vilka han förväntas jobba tillsammans med, innan han säger ja eller nej. "Visst fick man ligga i dygnet runt" säger Magnus. "Mycket jobb, 7 dagar i sträck, 8 till 23." Förra sommaren var det bra men det var också en bra sommar, säger någon. Det var mycket jobb med vattning. "En hel kväll var vi inte med killarna utan höll på med gräsklippning och bevattning." Gräsklippare får inte köras av eleverna av försäkringsskäl. Det talas om behandlingsvinster. Det är "önskvärt med en rådgivare i teamet för att upprätthålla behandlingen". "Ska jag fortsätta eller lägga ner?" upprepar Berith.

Tre personal per vecka. "Behandlingsstrukturen ska fortsätta som vanligt under medlevarskapet." Det handlar som sagt om fyra veckors medlevarskap sammanlagt. Det hela är förstås intressant med tanke på Granhults tidigare historia av medlevarskap. Är detta ett försök att återuppväcka något av den andan? Det visar sig att det främsta motivet är att hålla ned kostnaderna för semesterperioden.

Nästa punkt är "min roll på Granhult" och Lena och Michael står i tur att redovisa. Lena tillträdde tjänsten (75%) som anhörigsamordnare 1/9 2005. Arbetstyngden är beroende av antalet elever, och uppgiften består bland annat av hembesök. Mycket arbete är koncentrerat till anhörigveckorna. Hon säger sig inte vara alltför tungt belastad för ögonblicket. "Jag hoppar gärna in och gör någonting." Michael är ganska ny i rollen som rådgivare och säger att det är mycket skrivjobb som han inte hade förut, som att skriva journaler och behandlingsplaner. Christer kallar honom "trainee". Berith undrar retoriskt "Vad gör rådgivarna på eftermiddagarna?"

Nakkenseminariet. Vilka är intresserade av att delta i seminariet och vilka ska paddla? Eleverna förvisas nämligen från Granhult under de dagar semi-

nariet pågår och ger sig ut på kanotpaddling (dvs. medlevarskap). Magnus propagerar för en heldag med Craig Nakken enbart för Granhults personal med grundläggande bitar om behandlarrollen osv. Han säger sig få en kick för att jobba vidare när han träffat och lyssnat på Nakken.

Enligt Magnus borde Granhult använda Nakken mycket mer. Vid ett tidigare seminarium tolkades Nakken av Börje Dahl men i år sker ingen tolkning vilket Michael tycker är synd, och fler med honom. Det förefaller som om alla starkt gillar Nakken men inte alla gillar seminariet. Särskilt tycks en del ogilla inslaget av rollspel.

Michael för fram förslaget att återuppväcka Gambo, en form av utslussning som tidigare fanns inom Granhults område. Det är ett problem att för eleverna tydligt kunna markera de olika faserna i behandlingsprocessen. I dag finns endast möjligheten att flytta ner till den röda längan (Svenbo). Där får man ha egen bandspelare och spela vilken musik man vill. Michaels tanke med Gambo är att "eleverna ska växa ännu mer på Granhult". Han vill väcka diskussionen och saken ska diskuteras närmare vid nästa obligatoriska personalmöte.

Det visar sig att erfarenheterna av Gambo skiljer sig åt mellan de närvarande. Många tycker att det inte fungerade särskilt bra. Gruppen på Gambo blev isolerad och började leva ett liv för sig. Bättre då någon annanstans längre bort från Granhult. "Vi la ner Gambo för att det blev som två institutioner. De gamla eleverna drog inte fram de nya eftersom de fanns i ett annat hus."

Lena säger att eleverna tenderar att tappa fokus mot slutet av sin vistelse på Granhult. Flera instämmer. Adjin säger att de två sista månaderna är man mindre motiverad. Han förordar någon form av tillbakaflyttning från fas 3 eller 4 till fas 2 när det visar sig att eleven inte riktigt motsvarar de förväntningar som knyts till uppflyttning.

En engagerad diskussion uppstår huruvida skolan är eller ska vara obligatorisk. Magnus hävdar att man tidigare bestämt att skolan inte är obligatorisk och att om eleven föredrar att inte gå i skolan så är det okej att sysselsätta honom med annat. Daniel som är skolansvarig är av en annan mening och i dag blev oklarheten satt på sin spets när L och K inte kom till skolan utan i stället befanns upptagna med sina rådgivare i allehanda spørsmål. Stöttestenen tycks vara Daniels policy att inte utdöma böter (OA) för den som inte vill gå i skolan utan i stället försöka motivera genom pedagogiska samtal.

Är skolan ett obligatoriskt behandlingsinslag eller en frivillighet? OA utgår på all annan frånvaro så varför inte för skolk? Daniel menar att skolan är ett obligatoriskt behandlingsinslag men att OA inte fungerar pedagogiskt. Ett OA stämmer inte med Daniels strävan till att göra skolan lockande. Det viktiga är att det inte ska finnas någon annan aktivitet i stället, för den som inte vill gå i skolan. Det ska helt enkelt vara om inte stängda dörrar så en avvisande hållning och en hänvisning till att eleven i stället borde vara i skolan. Daniel talar om att visa kalla handen men inte vara otrevlig. Ett alternativ är att ställa grupp mot skola, dvs. två svåra saker mot varandra, som båda har stort behandlingsvärde.

Skolan är ett exempel på OA som ett problem. Och kanske är det inte de 15 kronorna som är problemet utan det förhållandet att man funnit det inte möjligt att i stället motivera eleverna till att frivilligt delta i de verksamheter som erbjuds. Att kunna välja böter (OA) i stället för att delta ger trots allt ett slags legitimitet åt att utebli.

Michael säger att det ska ha konsekvenser för eleven, han ska inte ha något att välja på, till exempel kunna välja mellan skola eller grupp. Daniel säger att om K deklarerar att han inte vill gå i skolan måste han börja om – i någon mening – i en annan och lägre fas. Han vet vad han borde göra men han väljer att inte göra det. Den möjligheten legitimeras alltså på sätt och vis av Granhult, genom systemet med OA. "Om det inte finns något annat att göra så kommer han ner till skolan förr eller senare."

"Det finns inget smörgåsbord på Granhult, alla är med på allt" (Magnus) "Det enda unika med skolan är: inget OA!" (Daniel) När eleven söker kontakt med andra än skolan – i sin tristess – ställer man upp enbart om det handlar om skolan, inget annat. "Vi måste sköta det här som en man" (Magnus). Personalen måste uppträda unisont med en och samma uppfattning och linje. "Han visar att han inte är mogen (för Svenbo) genom att inte gå i skolan" (Daniel). K är inte skolpliktig i egentlig mening men Granhult är inte en regelrätt skola utan en institution med behandling under skolliknande former.

Det förefaller ändå som om Daniel försöker etablera en annan princip än den som i dag gäller generellt, nämligen OA vid ogiltig frånvaro. Om man skulle genomföra den principen för skolan finns det kanske inte längre något hinder för att göra samma sak med resten av utbudet, inklusive AA- och NA-grupperna.

Daniel menar att mycket av verkligheten finns i skolan, som till exempel mötet med en lärare utifrån, mötet med färdigheter som man behöver ute i samhället osv. Magnus vidhåller att det är "konstigt att släppa en bit av OA när allt annat är kostsamt". "Jag kan inte se det på så sätt (med OA)" (Daniel). Det förefaller klart att utan OA blir det mer arbete för personalen. I dag kan såväl elev som personal köpa sig fri genom OA. "Vi måste ta beslut. Ska det vara konsekvenser för att inte gå i skolan?" (Berith)

Det heter att man tar ansvar. Man är ansvarig för att man lägger sig i tid. Men det är så lätt att glida undan. Nej, men jag tar ett OA i dag, säger killarna då, när de inte har lust. Det kan man inte göra om det inte är någon annan som gör den uppgiften. Att de får känna den grejen, att det blir ingen frukost när inte jag går upp. (Siv)⁴⁶

OA kan kombineras med andra konsekvenser. "K och L ska lägga sig 30 minuter tidigare i kväll och L ska stiga upp 25 minuter tidigare i morgon." Sådana konsekvenser bestäms på gruppen. Möteskvällar kan det bli knappt om tid att utmäta konsekvenser som tidigare sänggående om eleverna kommer sent hem från Västerås. I det aktuella fallet sköts konsekvenserna till nästa kväll.

Handledning

Handledningen är viktig "för att inte gå på egna frustrationer" (Berith). Personalen erbjuds handledning en gång per månad. Liljendal kom igång bra med sin handledning men det har varit trögare för Granhult. Kan det bero på att det är mest män på Granhult? På Liljendal var det nästan bara kvinnor. Det är inte lätt att få tag på bra handledare men nu är man nöjd.

Handledningen är viktig för att motverka den grundläggande trötthet och olust som av och till drabbar alla, på och utanför jobbet. För Granhults anställda är det särskilt viktigt eftersom varje tecken på ointresse, från personalens sida, av eleverna tas till intäkt för att beteckna behandlingen som otillräcklig för deras förändring.

Jag tror att det handlar om någon personlig leda. Min uppfattning är att när man jobbar på ett sånt här ställe, med den här typen av målgrupp ... Jag menar om jag har ett jobb på Volvo och lagar bilar så blir jag nog jävligt trött på de där bilarna till slut, men jag jobbar där ändå och lagar de där bilarna. De lider inte av hur jag känner mig. Men jobbar man med människor behöver det finnas någon mer gnista, ett personligt intresse i att man är en del i det här, och vill göra någonting. Jag tror att den där lågan kan slockna, och då bör man inte vara kvar. Men man har sitt jobb och sin anställningstrygghet. Och då kommer frågan: hur gör man för att få det att brinna? Det finns ett ansvar på ett sånt här ställe att hjälpa varandra, för det finns en stor risk att man går in i en utmattningsdepression. (Magnus)

I en verksamhet som Granhults, med ett starkt fokus på hur eleverna mår, hotar faran att ingen ser hur personalen mår. Handledning är en metod för att se, vårda och åtgärda.

Vi jobbar just nu i handledningen för att – på det personliga planet – våga vara den person man är. Att inte ta sig själv så allvarligt utan våga se sina brister och fel, att våga vara öppen med dem. Jag är ändå bara en människa av kött och blod. Att jag får ha brister och fel, och jag behöver inte vara så duktig jämt. Att kunna lätta de här grejerna för varandra, plus att börja spegla varandra, att våga säga till varandra, att ge kritik som både är positiv och negativ. (Magnus)

Eftermiddagsgruppen

Struktur är ett nyckelord på Granhult. Enligt ordboken handlar det om "sammanhängande inre uppbyggnad hos delarna i en helhet; konkret eller abstrakt". Struktur är alltså en slags ordning. Men allt har redan struktur och alltså ett slags ordning. Den som efterlyser struktur är inte nöjd med den ordning som gäller.

Grundtanken är bättre struktur på eftermiddagen. Jag menar att det ska finnas en planering för veckan, från eftermiddagsgruppens sida. Vem har ettmötet? Så att vi inte sitter och säger att "jamen det får du ta". Var och en och ska tänka igenom: vad har jag att informera eller fråga pojkarna om? Att man får en liten informa-

tion när man kommer in, att det här är viktigt att du tar upp på ettmötet. Att man bestämmer det. Ibland är det obligatorisk tid, då styr vi. Ibland kallar vi det för obligatoriskt valfritt, någon fritidsaktivitet ska du göra. Och på ettmötet talar jag om att jag kanske ska gå "lilla rundan" eller jag vill lyfta eller jag vill spela volleyboll. På fritiden har vi idrottsintresserade killar (personal). Det har vi med avsikt rekryterat. Sedan tycker jag, som inte är kunnig i den branschen, att glöm inte att vi får in pojkar som inte tycker om idrott! Då kanske det räcker med lilla rundan eller att man väljer en personal som försiktigt börjar spela lite pingis. (Berith)

Struktur är ett lurigt ord. Det associerar närmast till strikthet, stränghet och konsekvens men kan också innebära ett slags regelbunden upplösning.

Det ska finnas struktur. Jag vill ha tillbaka stresshanteringen. Jag tror att den är viktig i missbruksbehandling. Vi jobbar lite med lera. Man kan ligga på en madrass och lyssna på klassisk musik. Vi kan gå ut i naturen. Jättemycket bra förslag på vad man kan göra. Men att vi gör en mer obligatorisk grej en dag i veckan, att man lär sig det, att man kommer in i det, hur man tar hand om sig själv. Det behöver inte vara pretentiöst. En promenad i skogen. Lugnt och stilla. Vi går inte och viskar och skriker eller leker kull eller någonting, utan strövar. (Berith)

Förändrad struktur kan vara ett sätt att lösa konflikter mellan konkurrerande intressen och situationer.

Det finns en viss konkurrens – om det är rätt ord – ett ganska spänt förhållande mellan förmiddags- och eftermiddagsgrupp. Tror jag mig se. De tar av våran tid för enskilda samtal, till exempel. De rycker en elev ifrån min aktivitet för att han ska ringa ett samtal. Det finns fog. Tisdagen och onsdagen stramas upp för kriminalitetsdelningar, telefonsamtal till socialtjänst och sånt. Sedan kommer inte det att hålla i verkligheten, för socialtjänsten är just då upptagen och återkommer klockan femton. Men vi måste ändå ha ambitionen att göra det så bra som möjligt för varandra. Enskilda samtal avsätter man också tid för där. De är ofta förberedda. Sedan är det de här värdefulla små spontana stunderna när man bara slinker ned någonstans. (Berith)

En önskad struktur (organisation) har en tendens att upplösas efter hand, eller snarare ganska snabbt förskjutas mot en icke önskad struktur. Anledningen är vars och ens tendens att främst värna den egna verksamhetens plats. Den enda men kanske orealistiska lösningen skulle vara att var och en åtar sig att främst värna de andras intressen.

Vem har mest behov av struktur, eleverna eller personalen? Det är kanske lättare att svara på frågan vem som främst ser strukturen. Det är inte säkert att elevernas bild av Granhults struktur – om efterfrågad – skulle kännas igen av personalen.

Inte att pojkarna behöver vara jätteaktiva hela tiden, men jag vill ha bort tiden när de ligger i soffan och tycker att det är tråkigt. Det blir en negativ gnällig stämning

där hela Granhult är skit. Och när då nya killar kommer in och blir matade med det här, plus att det är mycket drogromantiserande snack. Då gör de det inte lättare för sig. (Berith)

Ingen struktur är heltäckande i den meningen att inga döda punkter, platser och vinklar uppstår. Granhult medger motvilligt att eleverna tillbringar en hel del tid i enbart varandras sällskap.

Men då är jag, om jag är uppsatt (på schemat), ansvarig för den här eftermiddagen. Jag kan spela spel om de vill, jag kan sätta mig och läsa tidningen därnere och låta dem vara ifred, om jag tror att det är det de vill. Man kan inte alltid samtala om missbruksbehandling. Men vara i gruppen. Jag kan gå och plocka lite i matsalen, men jag har ett öra med, när man ligger där och drogromantiserar, och jag kan gå in och ta en diskussion. Gör du det lättare för dig i din behandling? Vad vinner du med det här? Vad förlorar du? Är det just mot dina kompisar att göra så här? Jag kan ta upp ett drogsnack. Men inte mata, mata, mata. Vi behöver inte vara aktiva hela tiden, men med. (Berith)⁴⁷

Godnattgruppen

Det är kväll den 15/2. Jag har varit med på min första och enda GG – godnattgrupp – ett ord som nästan låter gulligt. Siv beskrev det hela för mig tidigare i dag, och jag var först tveksam om det lämpliga i min närvaro. Jag förvarnade Mikael som har sovande jour ikväll. Det hela inleddes med att Ulf, Mikael, Siv och jag satt i matsalen och pratade. När klockan närmade sig 22 kom alla sex killarna ut ifrån TV-rummet, i en lång rad, och sa: "GG!"

Siv var på väg hem och Ulf är alltså (vaken) nattperson. Ett litet rådslag mellan Mikael och Ulf om vem som skulle ta GG resulterade i att Mikael tog på sig uppgiften. Vi tågade upp till tredje våningen och stora salen. Stolar stod i ring. Det fattades en så jag tog en stol och bereddes rum i cirkeln. Mikael gav en bok till J som letade fram texten för dagen och läste, lite tyst och aningen knaggligt. Strax innan det hela började, när vi satt oss i ringen, tittade K på mig och sa, "Nu djävlar!" Jag nickade menande åt Mikael's håll och sa att "Han har lovat att jag ska få vara med".

Efter läsningen sa J några ord om att han hade haft ont i huvudet under dagen, att det varit lite jobbigt att åka på dagspermission när man inte var så van osv. och avslutade med ett "Tack!" Och från hela gruppen kom ett hastigt "Tack!" i retur. Sedan gick ordet till nästa, som var L. Han började med "L heter jag!" "Hej L!" svarade alla. Så gick det laget runt. Även Mikael och jag deltog. K tyckte det var kul att fara på studiebesök till Fellingsbro folkhögskola. Där träffade han en kompis som det "hade gått bra för" och som alltså studerade där. M var ganska kort, liksom U. Innehållet i deras små tal påminde om de små tal personalen håller på morgonrundan, bortsett från kommentarer om barn, väder och väglag.

När ordet gått hela laget runt reste sig alla som en man och slöt en ring med

armarna på varandras axlar och läste sinnesrobönen. Den börjar med ordet Gud. Och så sa man, med eftertryck. "Gud!" Detta är det enda tillfället då ordet Gud används på Granhult. När bönen var slut släppte alla taget – på samma gång – och tågade ut. Inget eftersnack, ingen kvardröjande helighet, inget slöseri med tid.

Några av killarna skulle ha sin medicin och gick in till medicinrummet på andra våningen, med Mikael i släptåg. Efter GG återstår alltså ytterligare en timma till läggdags. Ulf satte sig att spela backgammon med J. Jag smet iväg.

Hur allvarligt tar killarna en ritual som denna? De förefaller vilja ha det snabbt överstökad, de förstår att det inte kan undvikas men vill göra pinan kort. Samtidigt kan jag tänka mig att det är ett forum för elevernas (indirekta) kritik mot Granhult. I kväll var det E, en ny elev, som dels hade beröm – han tyckte det verkade vara "mycket behandling" på Granhult – men som också sa att han hade läst tidningen åtta gånger, och att han saknade Sirius för där fanns det mer att göra. Det hela är kanske en ritual med ritualens möjlighet att faktiskt få människan att göra och säga sådant som hon egentligen inte vill göra och säga. De som är kvällsmänniskor bland eleverna når kanske dagens höjdpunkt när det gäller "bra prat" vid GG, dvs. när det är dags att gå och lägga sig. Här kommer Sivs version.

Nu är vi kanske inte så strikta med ritualerna. Ibland är killarna trötta. Vi har en tavla som vi ska gå efter. Men jag kan berätta hur det oftast går till. Vi läser dagens text, ur en AA-bok med datum, något som ska vara tänkvärt. Och det är någon av killarna som läser. Sedan presenterar vi oss med namn och de säger "beroende", och så säger vi hej och så namnet. Och så berättar den killen om hur han tycker dagen har varit, och vad han har känt och tänkt, om han har andra funderingar. Och han kanske har haft permission eller ledighet, och tycker att det har varit bra, och då kanske han berättar lite om det, eller så ska man åka iväg. Han kanske känner sig lite nervös inför det, och då brukar han tala om det, och sedan avslutar man med ordet Tack! Och då går ordet vidare till nästa. Så går vi laget runt, och även personalen säger något. Jag kan orda lite om min dag. Det gjorde vi aldrig på Liljendal. Som personal ingick vi inte i rundan utan vi var bara med. Men här på Granhult har man den traditionen att även personalen säger några ord om hur dagen har varit, och det tycker jag är trevligt. Nu upptar ju inte vi tiden för killarna med att vika ut oss själva, det är inte det det handlar om, men det är trevligt, det känns som att man delar den gemenskapen. Sedan när vi har gått laget runt så reser vi på oss och håller om varandra när vi läser sinnesrobönen tillsammans. På Liljendal läste vi gode Gud *ge mig* sinnesro, men här läser man *ge oss* sinnesro. Vi gör det till en gemensam grej. De flesta killarna har inga problem med att säga Gud. Sinnesrobönen börjar med det. Men när de är nya ser man att de tvekar att säga Gud, men att det kommer vartefter. Gud i 12-steg är som vi uppfattar honom. Men det kan ta ett tag innan man vänjer sig vid den tanken. För flickorna var det olika. Där höll vi varandra i händerna och läste sinnesrobönen, men sedan började det med att man inte skulle hålla varandra i händerna för det ville man inte, man ville inte säga Gud utan det var personalen som stod och läste, och till slut tog

man bort den helt då, sinnesrobönen, eftersom det var så mycket protester. Det var lite synd. (Siv)

Godnattgruppen påminner i sin form om AA-mötet – cirkelformen, rundan med presentationer, tillfället att berätta hur man mår, hur dagen har varit och frånvaron av kommentarer från andra deltagare. Tystnadsplikten från mötet är här liksom i Granhults övriga verksamhet begränsad såtillvida att den personal som deltagit är oförhindrad att dela med övrig personal.

På sista tiden har vi haft bra GG. Otroligt vad mycket de berättar, om sig själva och sina många tankar. Ibland är det någon som säger något roligt och vi får skratta allihop. Det känns också rätt. Det är roligt när killarna är seriösa och tar sin behandling på allvar. Då känns det extra att vara med dem. Det är lite tungt med ett gäng som blajar ur hela tiden. (Siv)

5 Lagar och regler

Låt mig inleda det här kapitlet med några kommentarer till språk och ord som används på Granhult. Som alla andra specialiteter håller sig missbrukarvård med egna ord och egna betydelser av ord. Inslaget glider efter hand över i några kommentarer efter en läsning av elevhandboken.

Termen feedback som i alla sina varierade betydelser är ett äventyrligt ord används på Granhult i en enda bestämd mening, nämligen som kommentar till någon annans utsaga, företrädesvis en delning av något slag. Delning är en annan vanlig term. I elevhandbokens presentation av anhörigprogrammet används ordet dela i den interna meningen, dvs. redovisa eller berätta om inför (förmodade) jämlingar. "Genom anhörigprogrammet får deltagarna möjlighet att dela och utbyta erfarenheter". Att dela erfarenheter betyder i normalt språkbruk att ha gemensamma upplevelser. Att upplevelsen av själva anhörigprogrammet är gemensam avses dock inte här. Exemplet visar vådan av att använda specialtermer inom verksamheten, i synnerhet när dessa termer samtidigt har en alldaglig betydelse som avviker från vad de betyder på Granhult. Sidan 5 inleds med meningen "Vi är många som ska dela på Granhult. För allas trevnad har vi följande traditioner ..." Vad betyder dela där?

Enligt elevhandboken (avsnittet Försvar och känslor) är att "fly" ett försvar som kan dölja en känsla av "rädsla". M kommenterar helt korrekt att ordet fly just innebär att man är rädd. Elevhandboken är, tycks det mig, inte alltigenom korrekt och motsägelsefri, åtminstone inte tillräckligt för en analyserande kille som M. Det är skillnad mellan att fly och att inte tycka om (till exempel verkligheten), säger han.

Under rubriken Behandlingsinnehåll (s. 2) används orden tillfriskna och sjukdom trots att Granhult säger sig vilja tona ner talet om sjukdom. Under rubriken Lektion används i stället kemiskt beroende tillsammans med ordet tillfrisknande. Ibland används formuleringen känslomässig sjukdom.⁴⁸

Det man säger är att det är en känslomässig sjukdom. Tar jag den här drogen så vet jag hur jag mår. Jag kan kontrollera. Tar jag det här så blir jag till exempel glad. Man styr sitt eget känsloliv. (Lena)

Under rubriken Gruppterapi står det att "Gruppterapi syftar till att Du ska få en chans att prata om hur missbruket har påverkat Ditt liv." Men jag föreställer mig att termen gruppterapi har ett annat tämligen definierat innehåll.⁴⁹ Flera termer, som sjukdom, tillfrisknande och gruppterapi är exempel på använd-

ningar som i viss mån strider mot gängse betydelser av dessa ord. Man frågar sig vad som hindrar en institution som Granhult från att använda termer på ett sätt som är förståeligt även utanför institutionen.

Under rubriken "AA/NA Möte" står det "På dessa möten deltar drogfria alkoholister och narkomaner som har en önskan att sluta droga." Innebörden är inte helt klar. Deltagarna är både drogfria och önskar sluta droga. Här krävs kanske dessutom ett lite utförligare besked, gärna i klartext, nämligen att man som elev på Granhult inte bara "får" åka utan att man är tvungen att åka om man inte ska få avdrag på veckopengen.

LVU

De särskilda ungdomshemmen – av vilka Granhult således är ett – kallas ibland för paragraftolvhem efter den 12:e paragrafen i LVU som lyder: *För vård av unga som på någon grund som anges i 3 § behöver stå under särskilt noggrann tillsyn skall det finnas särskilda ungdomshem.*

Besluten om placering vid ett särskilt ungdomshem fattas vanligen utifrån LVU (Lagen om Vård av Unga). Socialnämnden inom en kommun ansöker om placering och beslut fattas av länsrätten. Socialnämnden får också besluta att den som är under 20 år omedelbart ska omhändertas. Detta kan ske om det är sannolikt att den unge behöver vård och om man inte kan avvakta rättens beslut beroende på risken för den unges hälsa eller utveckling eller på att den fortsatta utredningen kan allvarligt försvåras eller vidare åtgärder hindras.

Som grund för besluten gäller antingen att miljön utgör en omedelbar fara för den unges hälsa eller utveckling (§ 2) eller att den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende (§ 3).

För samhället är det en på många sätt tung och svår verksamhet. De ungdomar som slutligen placeras på särskilda ungdomshem har vanligtvis en mycket problematisk förhistoria, där olika åtgärder vidtagits utan att den destruktiva utvecklingen de varit inne i kunnat brytas. I ett mycket känsligt utvecklingsskede i den unges liv, skulle man kunna beskriva placeringen på ett ungdomshem som den yttersta åtgärden. (Gerrevall och Jenner 2001:6)

Av tvångsvårdsformerna har LVU det tydligaste sociala uppdraget. Men LVU driver för närvarande mot ett strafftänkande menar institutionschefen på Granhult. Tvånget är en nödvändighet men behandlingen ska vara socialt inriktad. LSU har det tydligaste strafftänkandet.

Eventuellt kan man se Granhults system med OA och veckopeng som ett obligatorium inom ramen för det tvång som LVU innebär. LVU medger inte något ytterligare tvång än att bli kvar på LVU-hemmet och där vara drogfri tills tiden går ut eller socialtjänsten bestämmer att LVU:et ska upphöra. Granhults system med OA i form av penningavdrag förutsätter en veckopeng. Att veckopeng ska utbetalas föreskrivs inte i LVU.

LSU

Sluten ungdomsvård regleras av LSU – Lagen (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård. Påföljdssystemet för unga lagöverträdare ändrades den 1 januari 1999 och SiS gavs ansvaret för lagens verkställighet på särskilda ungdomshem. Påföljden innebär att ungdomar som är mellan 15 och 17 år när de begår allvarliga brott kan dömas till sluten ungdomsvård i stället för fängelse.

Sluten ungdomsvård innebär ett tidsbestämt straff där behandlingstanken lyfts fram. Det är i varje fall avsikten. Men det är brottet och inte behandlingsbehovet som avgör straffets/vårdtidens längd. LSU har fyra år som längsta strafftid. Tretton fasta platser planerades från början (1999). Men redan i slutet av det första verksamhetsåret hade antalet inskrivna ungdomar ökat till 36 (Gerrevall och Jenner 2001:6). I februari 2006 är antalet LSU-omhändertagna 78, enligt Granhults chef. Vad beror ökningen på? Det är inte enbart institutionschefen på Granhult som befarar att kommunerna väntar ut den unge missbrukaren. När situation och tillhörande kriminalitet blir tillräckligt allvarliga blir LSU tillämplig och förvaringen gratis för kommunen. (I oktober 2006 konstaterar SiS ledning att antalet LSU-placeringar sjunker.)

Sex institutioner tar emot ungdomar som dömts enligt LSU: Bärby ungdomshem, Sundbo ungdomshem, Klarälvsgården, Fagareds ungdomshem, Råby ungdomshem och Johannisbergs ungdomshem. Ett för stort antal avvikelser har lett till en säkerhetsutredning vars rekommendationer innehåller ord som skalskydd, stängsel, vägbommar, larm och låssystem, men också aktivitetsprogram, högre personaltäthet och en kvalificerad vård och behandling.

Miljoner regler

Så kallat utvecklingsarbete innebär inte sällan ett successivt fjärmande ifrån förmenta källor och ursprung. Men utvecklingsarbete innebär också ett utvecklingsarbete i den meningen att precisering även medför begränsning och tvister om var gränser går och hur de ska betecknas och definieras. Utvecklingsarbete innebär oftast differentiering och förfining, dvs. en begränsning i tillämpbarhet eftersom det snarare inbjuder till ytterligare differentiering och förfining.

Regelsystemet på Granhult innehåller enligt en rådgivare "miljoner regler" vilket förstås kan vara ett exempel på utvecklingsarbete i problematisk riktning. Så fort en regel införts som går utöver motsvarande grundläggande värdering – till exempel att Du ska inte stjäla! – uppstår gränsfall som inom kort också måste regleras för att inte den första regelns syfte ska förfelas. Problemet med många regler är att de lätt ersätter moraliska krav. Om det finns en regel mot ett icke tolerabelt förfarande upphör eller bortfaller samtidigt det moraliska kravet på motsvarande riktiga beteende. Steg 4 anbefaller "moralisk självrannsakan", inte utfärdandet av miljoner regler.

Granhult ser alla droger som en, trots att alkohol är en av samhället godkänd drog. Många småregler finns men två huvudregler gäller: 1. inga droger. 2. inget våld. Eleven får skriva under ett papper där han accepterar dessa regler. Brott mot huvudreglerna kan leda till utskrivning. Att ta in droger på Granhults område är således ett regelbrott som kan medföra utvisning till låst avdelning på annan institution. En anledning till strängheten är att det är lätt – inte ens svårt – att ta in droger till Granhult. Möjligheterna är kort sagt obegränsade vilket bland annat motiverar (formellt otillåtna) slumpmässiga urinprov.

Rymma

Elever som rymmer gör det inte sällan första veckan. När de har fått sin veckopeng på fredagen drar de iväg. Senare kommer flera perioder då risken för rymning tillfälligt ökar, efter en månad och efter tre. Granhult bemödar sig att förekomma rymning. Veckopengen till exempel utbetalas inte längre den första veckan utan sätts på konto tills det har gått två veckor.

Många elever kommer till Granhult från låsta avdelningar och kan inte motstå frestelsen att rymma när de kommer till en öppen institution. Resor till AA-möten erbjuder också ett tillfälle att rymma, eftersom de ofta går till en större stad som Örebro eller Västerås.

Den som går direkt från Granhult tar sig åt något håll, antingen mot Ramsberg eller ut mot vägen till Gävle, 68:an. Men det är ganska långa sträckor, och när de som bor eller far längs vägen ser obekanta ungdomar gåendes ringer de till Granhult och frågar om någon av eleverna saknas.

I verksamhetsplanen för 2004 finns en redovisning för avvikelser under första halvåret 2003. Då skedde 14 rymningar fördelade på tio pojkar. Antalet avvikningsdygn var 36. Nio rymningar hade skett från Granhult, en från kanothajk och fyra från mötesresor eller andra aktiviteter utanför Granhult. Rymningar tenderar att förekomma i skov.

Antalet avvikelser varierar över tid och i omfattning, det kan gå halvår utan avvikelser, och vi måste vara försiktiga med att dra några slutsatser om antalet och eventuella förändringar över tid. (Verksamhetsplan för 2004, s. 10)

Bestämmelsen i elevhandboken om "kvarglömda tillhörigheter" handlar om rymning. Man ska inte utan vidare, som rymling, kunna ringa till Granhult och få "kvarglömda" grejer eftersända.

Röka

Rökning är inte tillåten i Granhults lokaler och utomhus bara under en iordningställd träpaviljong en bit ut på gräsmattan. Rökning får ske endast under taket, inte utanför, allt för att ha en klar gräns för var rökning får ske. Om rökning skulle tillåtas utanför taket skulle snart en diskussion uppstå om

exakt på vilket avstånd ifrån taket som rökning kan tillåtas. Bättre då med en strikt och lätt identifierad gräns för rökningen.

Avdelningsföreståndaren är rökare och berättar att hon har försökt sluta men att hon då hos sig själv upptäckte ett typiskt missbrukarbeteende, nämligen att hon "ljög och manipulerade" för att dölja att hon faktiskt fortsatte att röka trots att hon utåt vidhöll att hon slutat. Hon tog omvägar och försökte på alla sätt dölja sitt "missbruk". Men hon valde till sist att öppet vidgå ett misslyckande.

Rökpaviljongen tycks vara en backstage där elever och personal kan mötas så att säga "off the record". Värdefull information släpps ut när eleven så att säga byter stil, efter att till exempel på godnattgruppen ha framstått som medveten om allvaret i sin behandling.

De är väldigt avslappnade innan de ska gå och lägga sig. Sista cigaretten efter godnattgruppen. Det är där man hör vad de egentligen tänker. Det är där allt drog-snack också förekommer så jag känner mig verkligen delaktig i den biten också. Då kan man byta stil. Man kommer ut och tar en cigarett. Det handlar väl lite om att imponera på varandra kanske, delar av det här tugget som är i rökpaviljongen. Det handlar om att skoja kring saker, det som har varit. För frågar man killarna när man är ensam med dem, vid något tillfälle när man röker eller så, om man då ställer en fråga till dem angående behandlingen så får man ett seriöst svar. Sedan vet man inte alltid. (Siv)

Magnus har samma erfarenhet.

Många gånger sker de här samtalen i den där lilla rökpaviljongen. Jag rökte förut och tar gärna en cigarill eller en cigarr fortfarande. Jag brukar göra det när jag jobbar helg. Det blir fantastiska samtal många gånger. Bara en liten kort stund. Och bilresorna. När man kan få närkontakt. (Magnus)

Spela kort

Eleverna är arga och sura för att de inte får spela kort. De får inte ens ha en kortlek på Granhult. Motivet är att en del elever kan tänkas ha eller vara på väg att utveckla (även) ett spelberoende och att kortspel mer än andra spel inbjuder till spel om pengar. Förbudet är antagligen genomtänkt, välgrundat och välmenande. Kortspelet är förvisso ett lika accepterat som vanligt tidsfördriv hos gemene man men det dras samtidigt med en nimbus av synd, alkoholförtäring, slagsmål, grova skämt, tvivelaktiga affärer och ett rökigt skumrask. För eleverna på Granhult är det uppenbarligen en attraktiv förströelse.

Elevernas argument för ett upphävande av kortspelsförbudet – detta "löjliga" förbud – är att man lika gärna kan spela om pengar i backgammon,⁵⁰ granhultsspelet framför andra, eller i Fia med Knuff. Och ingen av dem är där på grund av spelmissbruk. Så det så. Och varför kan inte personalen sitta med och spela?

Granhult har naturligtvis ett alternativ till sitt förbud. Alternativet är att utveckla kortspelandet till en mönsterkultur i stället för den skumraskkultur det ofta förknippas med. Utvägen skulle kunna vara att särskild tid avsätts för kortspel, att minst en kortspelskunnig person ur personalen deltar i spelet, att spelkunnandet medvetet utvecklas – varför inte med hjälp av en utifrån kommande instruktör – samt att spelandet omges av strikta uppföranderegler, till exempel när det gäller svordomar, skymfande tillmälen, könsord och kvinnoföraktande uttryck.

Konsekvenser

På Granhult används (våren 2006) en formulering som för den utomstående inte är helt lätt att förstå. "Vi måste kunna ta hand om våra egna konsekvenser." Innebörden är att elevernas brott mot vissa av Granhults regler har den digniteten att institutionen ser sig nödsakad att skilja eleven från behandlingen. "Utvisning" sker företrädesvis till en låst avdelning vid något av SiS övriga LVU-hem. Att inte kunna ta hand om sina egna konsekvenser betyder således att sakna förvisningsmöjlighet inom den egna organisationen. Utan ett sådant alternativ riskerar man att "förlora" eleven, för några veckor eller ofta för gott.

Hela frågan om konsekvenser bottenar i någon slags tro att man i all fostran av barn – nu pratar jag om fostran faktiskt – men också i behandling, att man måste ha någon form av konsekvens när gränsen överskrids. Och det är ett krus för oss när vi är ett öppet § 12-hem och alltså är kringgårdade av bestämmelser. Vi är också samhällets sista så kallade instans. (LG)

Vid övergången från medlevarskap till 12-stegsfilosofi år 1991 – ett paradigmskifte enligt institutionschefen – kunde inte längre konsekvenserna utformas på samma sätt som tidigare.

Det var inga problem för oss att sköta konsekvenser på den gamla tiden. Då, om vederbörande hade haft en relation här som inte var tillåten eller hade kanske använt droger, då gjorde vi så att någon eller några, eller jag, åkte iväg till fjällen med eleven. Sedan gick vi däruppe, fram och tillbaka. Och till slut hade vi då i bästa fall fått något slags genombrott för individen, och då kunde vi ibland göra så att hela gruppen fick åka upp till den här fjällstugan, och så hade vi ett resonemang där.⁵¹ Och sedan åkte vi hem. Det var viktigt att uttrycka någonting, att nu är jag på spåret igen ungefär. Så skötte vi det hela. Vi hade aldrig en tanke på att adressera vidare de här ungdomarna. Och det blev aldrig några problem. Om jag var här eller på fjället eller var jag nu än var, jag hade samma villkor, samma lön, det var liksom aldrig några problem. Och plötsligt, i det här paradigmskiftet, skulle allting normaliseras. Allt skulle vara 40 timmar. Vi var väldigt frågande. Vad händer om grabben eller tjejen här missbrukar narkotika? (LG)

12-stegsmodellen för arbete med unga människor hämtade Granhult från USA. Ett system för konsekvenser följde med på köpet. Landstinget var alltså huvudman men Granhult hade vanan att själva bestämma.

Vi bestämde att man skulle bli "utvisad" för det var mönstret som vi hade adopterat i USA. Och där var man kompromisslös. Vi förstod att konsekvenser måste man ha, och gränser. Hur beivras detta? Och vi adopterade den tanken att gör du någonting så blir du utvisad. Men du är alltid välkommen tillbaka. (LG)

Men det finns en part – socialtjänsten – som kan sätta käppar i Granhults konsekvenshjul.

Allt måste ske i samråd med socialtjänsten, även när du skriver ut någon, även om det är en frivillig placering. Så när man sedan skulle börja placera hos oss – i det nya systemet – fick vi informera socialtjänsten om att han är välkommen hit, vi har ett 15-veckorsprogram, och ni är välkomna att placera honom här. Är det så att han bryter mot några regler hoppas vi att vi är överens om att vi kan göra någon form av omplacering. Det var en muntlig överenskommelse. Men juridiskt var den inte hållbar. Det står klart och tydligt att det ska ske i samråd. Socialtjänsten kunde vägra vilket också har hänt vid några få tillfällen under alla dessa år. Socialtjänsten har då sagt att, nej vi accepterar ingen utskrivning. Då har vi alltså haft vederbörande kvar även om han har brutit mot reglerna. (LG)

Problemet har alltså inte varit att socialtjänsterna i några fall har vägrat att gå med på Granhults begäran om omplacering. Svårigheter har uppstått av andra skäl.

Det som har hänt under de här åren, det är att många, faktiskt många, av de här ungdomarna som vi har omplacerat, har aldrig kommit tillbaka. (LG)

Orsakerna till elevernas "försvinnanden" är väl inte helt klarlagda men även LVU-hem är sig själva (ekonomiskt) närmast vilket innebär att de i det längsta behåller de elever de får.⁵²

Det ligger väl också i sakens natur att många avdelningar, även inom SiS-familjen, vill inte ställa upp och vara någon slags konsekvensdel i våran vårdkedja. (LG)

Dessutom kan kommunerna visserligen tänkas gå med på Granhults begäran men samtidigt uppfatta åtgärden som onödig och Granhults policy som ett informellt avtalsbrott.

Vi har klarat av det under alla dessa år på något sätt. Vi har haft en sådan genomströmning av elever att vi har kunnat leva med kritiken. Det som har hänt nu de senaste åren är att vi har en vikande beläggningstrend. Och då har resonemangen om det här med utvisning fått en annan stuns. Är det så att vi gör någonting som inte är bra varken för oss själva eller eleverna? (LG)

Granhults system med konsekvenser – straff för regelbrott – leder alltså för närvarande till att behandlingsprocessen äventyras. Om eleven inte befinner sig på Granhult kan ingen behandling ges till den eleven. För den unge leder konsekvenssystemet till en avbruten behandling, för Granhult leder det till sämre behandlingsresultat och ankommen ekonomi.

Vårdkedja?

Den lösning – på konsekvensproblematiken – man i första hand begrundar handlar om att bygga en egen vårdkedja.

Vi kan inte riktigt ta ansvar för våra egna konsekvenser. Vi har ett konsekvenssystem som i ishockey – utvisning två veckor och sedan tillbaka – för att man knarkar. Och sedan kommer de inte tillbaka. De försvinner någon annanstans efter två veckor. De kanske blir utskrivna, av några grumliga skäl. Då funkar inte vårt konsekvenssystem. Då skulle vi ha det här i huset i stället, eller på en annan plats, dit man kan backa, där man kan ha avgiftning light och intag och sedan hit.⁵³ Jag tror att om vi ska överleva framåt så måste vi ha hela kedjan själva. Vi måste ha låst och öppen behandling och vi måste ha eftervård. För att det ska hålla streck. Vi blir av med folk till andra ställen och är det dålig beläggning (där) så kanske inte behandlingsmässiga skäl alltid styr institutionen utan ekonomiska. (Christer)

Granhult önskar sig således en serie möjligheter där nuvarande verksamhet förblir det mellanled där den egentliga behandlingen sker, men som kompletteras med en inledande fas – en förbehandling – som samtidigt är en refug vid svåra regelbrott och med en efterbehandling där elevens förändring successivt prövas mot verkligheten och befästs.

Alternativet vore annars – kan man tycka – att Granhult kunde fungera som mellanled och egentlig behandling och att inledande motivation kunde ske i andra SiS-institutioners hägn. Det finns gott om låsta platser. Och den efterföljande stabiliseringen är egentligen en kommunal uppgift. Har SiS ledning en övergripande strategi för att rätt använda sina olika hem eller är det upp till varje hem att självt se om sitt hus?

Väldigt få kommer hit. Man menar väl inte att de unga har behov av en sådan här typ av behandling. Ibland är det väl till och med så att man inte ser, inte kan fråga. Och ideologiskt finns det de som ser missbruk som bara ett symptom på något annat, och fixar man till det symptomet så sköter missbruket sig självt.⁵⁴ Det finns olika synsätt. Och på många ställen utreder man inte ordentligt. Det finns inte utredningsinstrument som upptäcker att det faktiskt handlar om ett beroende. (Christer)

Som utomstående tycker jag att SiS placeringsenhet borde ha till uppgift att påverka kommunerna så att även Granhult har fullt upp utan att behöva tänka på låsta platser och vårdkedjor. Finns det en sådan ambition hos SiS ledning? Granhult ser ingen annan lösning på sitt dilemma – låg beläggning

och ett tveeggat konsekvenssystem – än att göra sig mer oberoende av andra institutioner.

Inte bara för beläggningen. Utan det handlar om bra behandling, framför allt. Alltså att det finns en helhet. Vi har suttit med grabbarna här i dag och diskuterat. Fan ska vi iväg till andra ställen? Och halvvägshus? Man känner ingen! Många har såna problem från början. De säger att vi skulle vilja ha eftervården i Granhults regi. (Christer)

Granhult framhåller den öppna institutionen som ett efterföljansvärt mönster, och vill nu ha låsta platser!

Det är första steget. Det ligger i sakens natur att om man blir arresterad någonstans – det är ofta så folk tas in, kanske ett rån eller vad som helst – så hamnar man i häkte. Sedan in på en låst avdelning. Eller man är skitfull och har gått lång tid och knarkat. Avgiftning är viktigt. Från sjukhus går de bara, de kan inte låsa in dem där. I början handlar det om att sova ikapp och äta upp sig lite, och sedan kommer man kanske in på den öppna delen av den låsta avdelningen. Det blir lite öppnare. Så är det. (Christer)

Budskapet tycks vara att Granhult anser sig kunna åstadkomma en låst del som är lika bra som den öppna. Nuvarande system med utskrivningar vid regelbrott drabbar Granhult som behandlingsavbrott och som ekonomiskt avbräck. Det har lett till en viss oenighet om var gränserna ska dras för utskrivning. Med egna låsta platser vore den diskussionen överspelad.

Regler slits och lagas

När en ny elev kommer har man en benägenhet att till en början vara lite "snäll". Allteftersom kontakten med eleven stabiliseras kan å andra sidan givna reglers gränser modifieras en aning. Det är svårt att hålla en strikt och obönhörlig linje dag efter dag, om man vill ha en god och bättre relation till eleverna. Regler tenderar kort sagt att med tiden bli lite slitna. Sekvensen kan leda till att marginalerna en dag blivit för stora och att eleverna börjar utnyttja spelrummet.

Mot den bakgrunden görs kanske en överenskommelse – i personalgruppen – om uppstramning, från och med nästa morgon. Då är det extra viktigt att inte bara informera all personal om den uppstramade policyn utan även och framför allt eleverna, att en återgång till noggranna föreskrifter förestår. Annars får den stackars personal som till exempel råkar ha uppgiften att väcka eleverna och få upp alla i tid skulden för att vara inkonsekvent och för sträng.

Alla regler är till för att, om än inte överträdas, ha sina undantag. Vissa inkonsekvenser måste tillåtas. Vid matbordet ska huvudbonaden helst vara av men i skolan kan den få vara på om eleven känner för det. Man släpper

lite på kraven för att undvika fel diskussion. På den vägen buffar man kanske gränsen lite undan för undan mot större tolerans, tills man buffat för långt och måste återta en striktare position. Hur man upprätthåller rimliga gränser för reglerna vid ett ungdomshem är en svår uppgift, speciellt med en kontinuerlig intagning.

Gör man rätt så blir det enkelt, men det är inte lätt att få det enkelt. Det ny personal kan få uppleva – även jag när jag var ny – är att "Åh, va fan, det är okej om ni ... Det är klart att de kan få titta på den här extrafilmen. Vad spelar det för roll? Det gör väl inte så mycket? De har skött sig så bra." Men vad händer i förlängningen? Vad blir effekten? Det blir enorma effekter på små förmåner när man bryter mot strukturen. Missbrukarpersonligheten blir det enorma effekter av, helt fantastiska egentligen. Man lär sig efter ett tag. (Magnus)

Struktur skapar frihet. Anarki leder till ofrihet. Det är principen.

De här killarna är små i stora kostymer, och dessutom beroendepersonligheter. De flesta i alla fall. Behandla mig som en vuxen! Hur löser man en sådan känsla? Att behålla respekten för deras vuxna yttre trots att de betar sig som barn. Man får också höra motsatsen. Fan va bra att du har varit på mig! Fan att du har orkat tjata på mig och jobbat på mig! För det var det som hjälpte mig. Den feedbacken får man höra många gånger, framför allt efter det att någon har varit här. (Magnus)

Har man en strävan efter att ha en räcka i personalen – av personligheter – uppstår naturligtvis det problemet att de anställda kommer att se lite olika på hur regler ska tillämpas och hur stor prutmån det finns. Personalens olikhet – som alltså inte är så lätt att rå på – kan leda till att eleverna uppfattar regeltillämpningen som godtycklig. Men eleverna bör kanske få lära sig att skilja mellan godtycklighet och skillnader i personlighet. En hundraprocentig överensstämmelse i regeltillämpning skulle kräva en orimlig arbetsinsats. I den allmänna tillvaron förekommer sällan eller aldrig en sådan överensstämmelse. Även det kan och behöver eleverna lära sig, att olika chefer håller olika hårt på regler. Om de anpassar sig till det blir det problemet överkomligt.

Det finns naturligtvis oändligt många skäl till att, från elevens sida, ta upp en diskussion om att det föreligger en förmildrande omständighet vid konstaterade regelbrott.

Bara för att man är bra på att prata ska man inte kunna diskutera sig ur en konsekvens. (Jan)

Men det är elevernas erfarenhet att det ofta går att snacka sig ur en situation. Folk som kan prata åstadkommer nästan vad som helst.

Det hänger på oss att orka stå emot, orka slita, vara tydliga och fasta i vår övertygelse. (Jan)

Städa

När jag en av mina första dagar på Granhult intervjuar rådgivaren Christer reser han sig plötsligt och säger att han måste störta iväg på "storstädning". Det handlar om att städa en del av elevernas utrymmen samtidigt som man försöker instruera eleverna i städandets konst och nödvändighet. Det sker en gång per vecka. Städning på Granhult är en komplicerad historia, uppenbarligen med kvarlevor från en tidigare mer ideologisk period. Principen är att såväl personal som elever ska städa Granhult. Städhjälp utifrån anlitas endast omkring tio timmar per vecka. Ansvarig för att städningen blir gjord – på ett eller annat sätt – åligger Carina. Hon är husansvarig bland annat. Fåtalet inhyrda timmar har en ekonomisk aspekt men inte bara.

Killarna ser att vi också kan vara med och städa. Det är viktigt. Att vi inte bara säger att "Nu ska ni städa här!" och "Ni ska göra den här uppgiften!" Vi är ju med dem i och med storstäd och morgonstädet. (Carina)

Storstädning innebär att rådgivarna i första hand städar elevlokalerna, tillsammans med eleverna. Det handlar om att lära eleverna att städa men det är också ett tillfälle för rådgivare och elever att träffas i en praktisk uppgift. Städformiddag med personalen infaller på onsdag förmiddag när eleverna ska vara i skolan. Då städas övervakningen i huvudbyggnaden, dvs. kontor och sammanträdesrum.

Men ofta blir det så att någon ligger efter med något så att ... Vi har försökt med många lösningar på det där men det har inte funkade riktigt. (Carina)

De hör inte till det vanliga att de som jobbar på en arbetsplats plötsligt avbryter sina ordinarie uppgifter och gemensamt börjar städa. Men så är också Granhult inte vanlig utan snarare särskild. Den pedagogiska tanken är god, men om det inte fungerar? Någon tar till sist ansvaret, och det är inte sällan den kvinnliga personalen som gör det. Kanske kan den pedagogiska städningen begränsas till vad som befinner sig möjligt att faktiskt upprätthålla, för att inte principen i stället ska leda till en traditionell men omodern arbetsfördelning, dvs. att kvinnorna städar.

Det är inte riktigt bra. Då kan man tycka att: det viktigaste först. Och naturligtvis tycker jag det också. Det är killarna. Men det måste ändå vara i en trivsamt miljö, varmt och rent. Att det fanns fler på Granhult som tyckte att det var viktigt. (Ingmari)

Kanske ser vi även här ett arv, en kvarleva, från kollektivtiden. Då fick man kanske lov att acceptera en nivå – på till exempel städning – som alla kunde leva upp till utan att det blev ett konfliktämne.

Det är jättelokaler. Vi köper ändå tio städtimmar i veckan utifrån. Och det är inte bara städning. Vi försöker lösa det på bästa sätt. Vart jag vill komma är att det är både en institution och ett hem. (Ingmari)⁵⁵

Konsten att städa blir inte sällan till konsten att göra en gemensam bedömning av vad som kan godkännas.

Det som vi har absolut svårast med är städet. Elevernas egna städområden och rum. Att vi gör lika där. Vi gör ingen en tjänst genom att godkänna något som inte är klart. I regel försöker de flesta elever smita undan. Det tillhör missbrukarpersonligheten. Jag försöker ju smita undan hemma med. Men just att träna på ärlighet. Att träna på att göra något klart. Elever som har varit här längre hittar ett sätt. Det blir inte problem när jag sköter mina saker. De blir stolta för det. Och där måste vi hjälpa till. Att inte sätta en gräns, och att inte säga att det inte är okej, är inte att hjälpa någon utan det är att stjälpa någon. Jag tror att strukturen där kan vara att färre har hand om det, med en klar gränsdragning om vad som är okej eller inte. (Magnus)

Permission

Inga permissioner beviljas under behandlingens första fyra månader. Eleven måste ta antabus, i tre dagar, innan han far på permis. Dessförinnan ska läkaren avgöra om eleven tål antabus. Med antabus i kroppen är det inte att tänka på att ta det minsta alkohol. Hjärtat får en smäll.

Andra fredagen i februari går K på tre dagars permission. Han ser allvarlig ut. Lyckönskas av såväl elever som personal. K har 75 kr per dag, samt veckopengen på 350 kr, sammanlagt 575 kr. Han ska resa till Stockholm och träffa sina föräldrar. Någon frågar vad han ska göra för pengarna. Han räknar upp vad pengarna ska räcka till, och "kanske köpa en kabbe, nej det ska jag inte göra." Före sin permission har K alltså tagit antabus i tre dagar. På söndagskvällen är han välbehållen åter på Granhult. Alla faror övervunna.

Eleverna vill förstås gärna ha permis. Ett argument från deras sida – för tidiga ledigheter – är att de då ges tillfälle att göra misstag, dvs. ta återfall för att därigenom lättare förstå principen om maktlöshet.

Etiskt sett så är jag absolut emot det. Jag tror att man måste ut och pröva men så länge eleven är i den här vården – § 12-vård – skulle det inte kännas riktigt, för mig i alla fall, att skicka ut den elev som inte har rustat sig tillräckligt. Det är jätteviktigt. Att tänka som många behandlingshem gör funkar inte här. (Magnus)

Men.

Har man nu tagit ett återfall och kommer tillbaka, alltså är på banan igen, så är det en ovärderlig erfarenhet att använda i behandlingen. (Magnus)

Problemet är att den elev som får (tar) återfall under permission i nuvarande läge inte får återvända direkt till Granhult utan hänvisas till en låst institution, och att han därigenom riskerar att för gott försvinna ur Granhults synfält.

Att eleverna känner sig oreda när de kommer ut i verkligheten är inget märkligt. Permission utan ett skyddsnet motsvarande minst det som finns på Granhult är strängt taget en oförsvarlig provokation. Att skicka ut eleven på permission för att denne ska "lära sig" genom att ta ett återfall är likvärdigt med att tillåta droger i Granhult. Det är dessutom skillnad på att vara oreda för ett liv ute i samhället och att ännu inte ha förstått principen om maktlöshet. De flesta som lever ute i samhället har (ännu) inte förstått den principen. Men Granhult har andra möjligheter än permission.

Mer sociala aktiviteter! Ut i samhället! Gå med i fotoklubben, hockeyklubben, fotbollslaget. Komma ut och blandas med vanliga människor ute i samhället. Vi är ute på många aktiviteter, men oftast i grupp. Men att eleven enskilt får komma ut och delta i samhället. Men det är många praktiska problem som gör att vi har svårt att genomföra det. (Magnus)

6 Ideologin

Den övergripande ideologin på snart sagt alla behandlingsinstitutioner – det är i alla fall min erfarenhet – är att den egna modellen är överlägsen. Ingen har någonsin sagt till mig att där borta, på den institutionen, där har de en bättre verksamhet än vi har. Denna ideologiska bias är snarast oundviklig och kanske ett grundvillkor för all behandling av missbrukare, dvs. för en verksamhet som av nödvändighet har en begränsning i graden av misslyckande som kriterium på framgång. Det är dessutom naturligt att om man mot förmodan hittar något bra på en annan institution tar man det genast till sig och gör något ännu bättre.

Medvetenheten om denna bias finns och tar sig inte sällan överslätande uttryck av följande karaktär: "Det finns hyperlåsta avdelningar som gör ett mycket bra jobb, sedan finns det öppna som gör ett uselt jobb" eller "Det finns kommuner med utomordentlig öppenvård och det finns sådana där man på sin höjd går och pissar lite".

Kapitelrubriken är Ideologin. Det kan vara på sin plats att påpeka att för några decennier sedan talade man lika gärna eller hellre om Pedagogiken. Skillnaden är kanske inte så stor. Men pedagogik är kanske en ärligare varudeklaration. Den säger tydligare vad det måste handla om, nämligen att genom undervisning förändra människor, göra dem till något annat än de är innan.

Medlevarskapsflaggan halas

Vad innebär ett medlevarskap? Bergström ger en kort beskrivning.

Medlevarskapet innebär i korthet att de vuxna som arbetar på kollektivet samtidigt bor där. Det innebär att huset är ett hem för många människor i olika åldrar. I skrivande stund bor fem småbarn och sju vuxna i huset.

Medlevarskapet innebär att vi inte kräver något av ungdomarna som vi inte kräver av oss själva. Det innebär att vi tvingas få till stånd en normal umgängesform i huset eftersom vi skall bo där själva. Det innebär att vi kan se till att samma normer gäller dag- som kvällstid. Det är ofta vanligt på olika institutioner att normerna växlar, antingen beroende på att olika personalskift har olika normer eller för att det saknas personal på kvällstid och då tar knarkkulturen oftast över igen.

Medlevarskapet innebär att miljön blir *total*. Möjligheterna att smita ifrån pedagogikens effekter blir små. (Bergström 1982:103)

När Marie Björklund skrev sin intressanta rapport (1988) var man på Granhult alltså inne på medlevarskapstanken, även om institutionschefen i den vevan

eller bara något år efteråt for till USA och träffade folk inom 12-stegrörelsen. Åren 1991–1993 deltog amerikanen Jeff i Granhults interna utbildningar i det nya sättet att arbeta. Men medlemskapstiden? Vad är det som har dröjt sig kvar och som fortfarande färgar verksamheten?

Dels är det väl utseendemässigt, att man kommer in i ett hem. Det upplever jag fortfarande. Så blev det på kollektivtiden eftersom folk bodde där. Det vart trevligare så, man bryr sig mer, det hänger kvar. Ingmari är duktig på det, att hålla i den där trevliga atmosfären. Vi käkar ihop. Det gör man inte överallt, det är inte självklart. Det är stora kollektiva ytor. Det stora bordet var traditionellt för kollektiven. Det finns kvar. (Christer)

Ingmari kom i skarven mellan medlemskap och 12-steg och fann en öppen atmosfär av delaktighet som har dröjt sig kvar.

Allting är viktigt, det alla säger, och man lyssnar på alla, det tycker jag. Och alla ska kunna allt och vara delaktiga. Man ska gå över gränser. Man hoppar från det ena till det andra. Men det är viktigt att ha sin roll för annars hänger man lite grann i luften. Jag tänker på nattarbetarna, som kommer in och jobbar eftermiddag. Men det hänger ju på en själv också, hur man lägger upp dagen och tiden. Umgänget med killarna. Det handlar om att skapa relationer och ta sig tid. Det försöker jag komma ihåg. (Ingmari)

Granhult med sina tio platser är en stor avdelning. De flesta låsta avdelningar har maximalt fem platser. Den stora avdelningen är också ett arv från kollektivtiden. Och inriktningen på missbruksarbete finns kvar även om fokus blev ett annat vid övergången.

Detta är mitt livs viktigaste insikt. Jag är en beroende. (Nyström 2002:63)

Vi hade upptäckt att vi missade, vi sköt bredvid lite grann, när det gällde beroendet, hur vi tacklade beroendet, det centrala i missbruket. Det hade vi inte någonting om. Och när vi gjorde det här då fokuserade vi på det i stället, med grupper och allting. Jag tror kollektiven var den starkaste miljöterapeutiska behandling som någonsin har funnits som inte betonade miljöterapi för det var ett fult ord. Terapi överhuvudtaget var ganska fult förr, på kollektiven. Det skulle vara vanligt folk. (Christer)

Granhult skilde ut sig redan på kollektivtiden på en väsentlig punkt, nykterheten.

Här jobbade vi i alla fall från början med att det skulle vara nyktert. Granhult startade som en konflikt med Hasselas alkideologi. Det var ju annars alkoholträning. (Christer)

Det handlade om synen på alkohol hos behandlarna. Den synen är alltså ett problem för såväl preventiva som behandlande institutioner. Nu en erkänd svårighet var då uttryck för en känsla av allmakt, fjärran från maktlösheten.

På den tiden sa Hassela att vi tar allt liksom. "Vi behöver inte veta något om eleven." Det var grandios. Och vi var nog likadana i viss mån. Kunde och visste allt. En jävla entusiasm. Folk jobbade för en tallrik gröt på den tiden. Åtta veckor, tio veckor, dygnet runt. Så var det de första åren. (Christer)⁵⁶

Även eleverna jobbade alltså, betydligt mer än nu. Kanske får eleverna jobba för lite nu?

I stort sett så var det enda man gjorde att jobba. Allt var väl bra eftersom det gick som det gick. Visst har man tyckt när man tänkte tillbaka att: fy fan som de behandlade en egentligen. Men man måste också tänka på att hade de inte gjort så och så hade det nog inte gått så bra, som det gjort för mig. De måste helt enkelt vara hårda. Det de sa var riktigt. (F.d. elev citerad av Björklund 1988:24)

Hur radikalt kan en verksamhet förändra sitt innehåll och sitt synsätt, trots att det grundläggande syftet är detsamma? Man tar sig för pannan.

Då var vi sju personal och tolv elever, i dag är vi sjutton personal och tio elever. Fyra personal jobbade hela tiden. Tre lediga. Så var det upplagt. Ekonomiskt vart det dramatiskt billigare än nu. Ett kontor här uppe med en pärm. Man gick upp på fredagarna, stämplade och skrev räkningar. I dag är administrationen monumental om jämförd. Nu har jag tjugo pärmar, själv. (Christer)

Ett arrangemang under sommaren 2005 påminde om medlevarskapet. Det var inte ett försök att återuppliva tidigare ideal. Men det såg så ut.

Nej. Medlevarskapet valde vi bort när vi gick över till 12-stegsinriktat. Det finns för- och nackdelar. Framför allt sliter medlevarskapet hårt på personalen. Det är ofta en samling relativt unga människor. Och sedan när man börjar stadga sig i livet kan man inte jobba så. Så det har vi valt bort för det är inte bra. (Berith)

Sommarens experiment hade alltså andra orsaker?

Att vi gick tillbaka till det här i somras berodde på att vi hade dålig beläggning och att semesterperioden är dyr. Ett frivilligt avtal ersatte all ob (obekväm arbetstid), sovande jour och beredskap med ett schablon tillägg. Vi var snälla mot Granhult. Flera av oss såg en egen vinst i att få den här dygnsuppfattningen om Granhult. Åtta till halv fem säger inte alls lika mycket. Så vi bestämde oss. Men egentligen för att spara pengar. (Berith)

Verksamheten pågick på Granhult i princip enligt det vanliga schemat men med en begränsad uppsättning personal. Tre anställda jobbade "dygnet runt" i en vecka och var sedan helt lediga en vecka, då nästa tre ryckte in. Arrangemanget fungerade i sammanlagt fyra veckor.

Vårt lag tyckte att det var helt fantastiskt. Vi tyckte också att det var arbetsamt. Vi låg i precis hela tiden. Även när man är ute och gör mysiga saker, solar och badar så är man med hela tiden. Men jag har sagt att det var en av mina bästa perioder på Granhult. Just detta att man hade helheten, man såg så mycket annat av ungdomarna och vi levde så nära varandra. Vi startade varje morgon runt frukostbordet. Det här har vi att göra i dag killar. Hur ska vi dela upp det? (Berith)

Behandlingen skulle inte bli lidande.

Vi följde schemat. Eleverna har inte råd att tappa fyra veckors behandling för att vi har semester. Vi förenklade. Vi åt frukost, städade ur huset tillsammans och tog en fika, Magnus tog med sig killarna, gick ner i grupp, och eleverna gjorde sina arbetsuppgifter. Vi hade den sporen tillsammans att om vi lägger på ett extra kol så får vi tid över på eftermiddagen. Men vi hade alldeles för mycket trädgård. (Berith)

Semesterlösningen underlättades av att Granhult sommaren 2005 hade endast tre välfungerande elever.

Eleverna tyckte att det var bra att på morgnarna veta vilka som fanns på plats. De slapp det här att "du får gå till den och den" och att man inte visste om ens rådgivare skulle komma, och sådant som uppstår när vi går på schema. De hade en trygghet i det. Och vi hade grepp om allt. Det var inte det här att "jag vet inte, du får fråga Magnus". "Det har jag inte hört talas om, prata med Micke". Det som hände visste vi alla tre. (Berith)

Hade detta sommarexperiment några konsekvenser för den normala verksamhet som sedan tog vid?

De som kom tillbaka på hösten, LG till exempel, tyckte att man hade släppt på reglerna. Det blev jobbigt att ta tillbaks reglerna. Men det är det varje sommar, för lite semester måste pojkarna ha. Vi var noga med att vi hade semester när vi gjorde utflykterna. Vi ska göra en semestergrej och sedan är det klart. Att försöka tänja på regler och göra det som är roligast, det hör till. På hösten får man alltid strama åt. (Berith)

Trots fördelarna, inte minst för eleverna, är denna lösning inte möjlig för resten av året, även om det skulle röra om i uppsättningen.

Vi skulle få en större personalomsättning som vi ibland vill ha eftersom ingen av oss slutar. Vi är för många som har varit här för länge. (Berith)

Övergången till 12-stegsfilosofin hade sina orsaker i medlevarskapet. Det fungerade bra på många sätt men det slet ut personalen (Bergström & Claeson 1991:18) och man tyckte sig inte komma åt kärnan i missbruket.

Vi hamnade i det här utifrån erfarenheter från medlevarskapstiden. Kollektivpedagogiken höll på i tio års tid. Vi bodde och levde tillsammans med ungarna. Vi tyckte att vi gjorde ett bra jobb, till det yttre, på något sätt. Men vi lyckades ganska dåligt med att ta tag i det som händer på insidan. Vi hade inte tillräckliga kunskaper för att inse hur starkt missbruket är, hur det slår ut allt annat, hur dominerande det blir. Vi förstod det intellektuellt men vi hade inga metoder. Det var frustration många gånger, på kollektivtiden. De unga var välartade, det var snyggt och prydligt, de sociala färdigheterna var outstanding. De jobbade och slet. Det var arbete, arbete, arbete. Vi närde förhoppningen att med mycket arbete kommer med automatik en inre förändring. Om det ändå vore så enkelt! (LG)

Medlevarskapet innehöll – dock inte på Granhult – den tanken när det gäller alkohol att det handlade om att (även inom institutionens ram) lära sig dricka måttligt, som Svensson. Nuvarande fokus på missbruket kan kanske uttryckas i ett definitivt avståndstagande från den tesen. Eleverna måste för resten av livet avstå från såväl alkohol som narkotika.

Jag vet fortfarande inte någon – och jag har ändå varit med i 23 år nu – jag kan inte se någon som har gått tillbaka och fixat det här med alkoholen, alltså att dricka "normalt". (LG)

Att överge föreställningen om den beroendes möjlighet till ett framtida normalt drickande innebar något även för personalens eget förhållande till alkohol.

Det är en så stor del av våra egna liv. Den dagen man bestämmer sig för att jobba med missbruk måste man också klara ut var man själv står. Är det okej att till Kalle 16 år svara att ja, jag har druckit vin i lördags tillsammans med min man, och Kalle säger att va fan är du på mig för när du själv ... Då måste man vara klar i sin argumentering. Man måste klara ut alla de här frågeställningarna i personalgruppen. I vår personalgrupp har vi både alkoholister och narkomaner och icke beroende och vi måste ha de resonemangen hemmavid. När grabbarna kommer. Nu har det varit nyår LG. Hur var det, var det en jäkla stor fest med mycket brännvin? Grabbarna testar oss och vi måste ha klarat ut det här för oss själva. (LG)

Det nya

Mot slutet av kollektivtiden (sent 1980-tal) började man intressera sig mer för själva missbruket. Enbart kadaverdisciplin hjälpte inte mot drogerna.

Vi tyckte att vi missade lite grann. Vi började titta oss omkring. Vi var i USA. En kompis var där. Calle Fjellman hamnade på Hazelden. Och så kom det lite halvfrälst post från honom. Calle hade skådat ljuset där så vi åkte dit, jag och LG och Calle, något år efter. Vi tänkte plocka russin ur kakan. Vi var mest intresserade

av ett annat ställe egentligen som hette *Kids of burden*. Det var norrmännen som hade börjat med det där. Det var helt fantastiskt tyckte folk som vi kände som hade varit där. Vi kom dit och efter fem minuter gick vi ut och undrade vad det var för ett dårhus. Vi fattade inte varför folk tyckte det var så fantastiskt. Det var tvärtom. Det var ett farligt ställe skulle jag vilja säga. Så det vart Hazelden vi började titta på. (Christer)

Granhult försökte plocka russin ur kakan men tvingades så småningom anlita experter från det nya. Craig och Jeff blev vägledare i en successiv övergång.

Vi gjorde förändringen med elever i huset. Vi åkte upp på fjället där vi hade fjällmarscher. Grupper på förmiddagen och fjällgrejer på eftermiddagen. Det gamla kollektiva på eftermiddagen. Så det vart en successiv omstrukturering. Och det var bra. Andra stängde och en del startade aldrig igen. (Christer)

Granhults blandning – statligt § 12-hem med 12-stegsfilosofi mot bakgrund av medlevarskap – ger kanske institutionen en särskild frihet till fortsatt omvandling och utveckling. Dock vill ingen gå med på att man någonsin kommer att lämna 12-stegsmodellen. Andra metoder får bli komplement.

All behandling utvecklas. Jag tycker att kognitiv terapi är ett bra instrument för att jobba med folks negativa tankar, med ilska och med ångest kanske. Det är lite smörgåsbord att vara terapeut eller rådgivare i den här branschen. Det handlar om att plocka in, göra det som funkar, och ju mer erfaren man är och ju mer kunskaper man har desto mer kan man vara fantasifull när man gör en behandlingsplan. Vi testar det här. Om man jobbar tillsammans med eleverna för att komma framåt. Och för en människa funkar det jättebra att "Jag vill åka till moskén på fredagar". Och det får man anpassa sig till. (Christer)

På sin hemsida presenterar sig Granhult som ett behandlingsprogram "i öppen form" grundat i "tolvstegsbehandling med inslag av kognitiv beteendeterapi".

Alltså vi går inte ut och säger att vi jobbar kognitivt. Men ju mer vi har intresserat oss för kognitiv terapi och beteendeterapi och allt vad det heter, så ser vi ju att 12-stegssättet är otroligt kognitivt. Så man kan nästan säga att vi jobbar även kognitivt. Vi går inte ut och säger det. Men vi började med RKT-metoden – den är också från USA förstås – rationell känsloterapi, alltså att man försöker förändra tanken så att man hinner greppa tag i tanken innan man slår någon på käften. (Göran)

Mig veterligen förutsätter inte den kognitiva beteendeterapin någon medvetenhet om maktlöshet. Och möjligen kan Granhults glidning mot KBT komma att innebära en nedtoning av kravet på erkänd maktlöshet. För att passa tider och komma upp ur sängen på morgonen behövs kanske inte insikten om maktlöshet utan snarare disciplin. En alltför tydlig glidning mot KBT kan förstås tänkas undergräva behovet även av maktlöshet inför drogen, och

ersätta även det behovet med disciplin. Granhult förefaller fjärma sig även från sjukdomsbegreppet. "Vi talar inte så mycket om det", säger man. Och man talar inte om Gud, knappast ens om någon högre makt. Så vad svarar man på frågan "Vad jobbar du med på Granhult?"

Jag försöker nog förklara det enkelt och kort. Jag kan säga att jag jobbar på ett 12-stegshem. Få vet vad det är. Vad innebär det då? Då brukar jag säga att jag jobbar med ett par steg och det första handlar om att man har problem. Sedan nämner vi aldrig Gud. Det gör jag inte. Det är få människor som vet någonting om 12-steg. De enda som känner till det är såna som antingen själva har genomgått eller har någon anhörig som har genomgått. Och då är man å andra sidan väldigt insatt. (Michael)

Man tonar ner vissa saker och man tonar kanske upp KBT och en del tester. Det finns en tydlig rörelse mot att undvika det som pekar åt det andliga.

Andlighet. Jag är muslim och 12-steg kommer ju från Oxfordrörelsen. Men jag tror på det här, och det har inget med Gud att göra, om man säger så. Men andlighet finns det inte så mycket i västvärlden. (Ajdin)

Att acceptera att det skulle finnas en högre makt är inte helt lätt för många av västvärldens människor. En sådan anses av många strida mot den moderna människans föreställning och frihet, självakt och kontroll.

Högre makt är ett problem för många killar. Något som kan hjälpa dig, något som kan ge dig kraft. Ofta kan det vara familjen, om man har en familj. Det kan vara naturen. Det kan vara vad som helst. Det är svårt. Andlighet handlar inte bara om Gud. För mig är det Gud. Det är min uppfattning om det hela. Men hela västvärlden är mer för att det ska finnas fakta. Men statistik om andlighet? Hur ska man göra det? (Ajdin)

Något som ger mig kraft. Men familjen har kanske bidragit till att jag blivit missbrukare, på ett eller annat sätt. Och naturen är egentligen helt likgiltig för mänskliga problem. Har AA:s ändring i tredje steget – Gud sådan jag själv uppfattar honom – orsakat lika många problem som den har löst?

12-steg för ungdomar

AA:s tolv steg var ursprungligen ämnade för vuxna i en fas av tillfrisknande, dvs. för vuxna missbrukare som är medvetna om att de har ett problem och är inställda på (har accepterat) att de behöver hjälp för att övervinna sin svårighet och komma vidare. Granhult arbetar emellertid med ungdomar som åtminstone inledningsvis anser sig ha störst problem med polis och socialtjänst. Som behandlingsinstitution har alltså Granhult en flerfaldig uppgift. Först gäller det att få den unge att inse sin belägenhet, sitt problem och sitt behov av hjälp. Först därefter kan den unge förmås att börja vandra de tolv

stegen. Eller hur är det tänkt? I Granhults verksamhetsplan för 2006 konstateras att "behandlingsinsatser för unga missbrukare med 12-stegsbehandling som bas bör se annorlunda ut än traditionell 12-stegsbehandling för vuxna missbrukare".

Jag förstår hur du tänker. Och det skulle vara bra om alla vore övertygade om att nu vill jag bryta det här och nu vill jag ha hjälp och jag tycker att det här låter bra. Men så är det inte ens på vuxensidan. Den stora skillnaden är att när man kommer upp i en 30, 40, 50 års ålder då har man gått ner sig så otroligt djupt, både fysiskt och psykiskt. Vi har inte gått ner oss så mycket mer psykiskt som vuxna än grabbarna har gjort i den här åldern, men det fysiska är inte så trasigt på de här än, utan det kommer senare. Många tror att vuxna köper det här rakt av men så funkar det inte. (Göran)

Daniel Anderson (1988:21) refererar en undersökning enligt vilken det inte tycktes spela någon roll för utfallet om klienten fått vård frivilligt eller av tvång. Initialt manifesterad grad av motivation gav inget utslag på resultatet. Göran tillhör den kategori på Granhult som själv har genomgått behandling för missbruk, som vuxen.

När jag kom in i behandling hade vi – innan vi fick gå in i primärbehandlingen – ett uppsamlingsheat, två, tre veckor som vi gick i motivation. Då fick vi information om 12-stegsfilosofin, och sedan fick vi jobba lite med våra egna konsekvenser, träna lite på det, sitta i grupp. Men de flesta av oss missbrukare är skygga, vi har mycket skam och mycket skuld, och det är svårt att börja prata om det. Men det är det som är finessen med gruppen, att på AA- och NA-möten är det bara missbrukare. Det går åt en fem, tio möten innan du börjar lita på folk, börjar våga prata om dig själv. För det är det vi gör. Vi sitter aldrig och tillrättavisar någon. (Göran)

Göran leder in vårt samtal på mötena, det externa tillskott till Granhults behandling som framställs som nummer ett för att man verkligen ska lyckas när behandlingen på Granhult är slut. Men den som frivilligt går till ett AA- eller NA-möte har väl ändå kommit rätt långt i sin probleminsikt?

Ja. Eller blivit påtvingad eller medlurad av någon kompis som tycker att man borde. En nykomling blir väl omhändertagen. Vi gamlingar – som vi brukar säga – vi som har varit med några år, vi lägger all energi på just den personen på det mötet. Och då ändrar man mötet lite och koncentrerar sig på honom. Och vi berättar mycket om oss själva, framför allt när vi började gå på det här. För att få den här känslan av att det är okej att gå hit, och man behöver inte skämmas här. Fast så enkelt är det inte att släppa skammen. O nej! En del klarar inte av det, de kommer inte i fortsättningen. (Göran)

Ungdomarnas deltagande i AA/NA-möten är trots allt en mindre del av den totala behandlingen på Granhult.

Vi jobbar mycket med motivation. Vi säger att vi har en primärbehandling på 26 veckor men jag tillstår att med vissa elever får vi jobba med motivation i 26 veckor. Och en del kanske behöver motivation i bara ett par veckor. Fast vi använder inte ordet motivation, utan de går in i primärbehandling. Men egentligen är det motivation. Och det är mycket mer motivation på ungdomssidan än på vuxensidan, och det är längre behandlingstid på ungdomssidan än på vuxensidan. Den vuxna (frivilliga) vården kör kanske fyra veckor i dag. (Göran)

Att de unga på Granhult inte kommit dit frivilligt tyder på att de ännu inte insett sin belägenhet. Tiden på Granhult behöver primärt användas för att få dem att inse sitt svåra läge. Det förefaller som om Granhult – jämförd med de frivilliga vuxenbehandlingarna inom 12-stegsmodellen – har ett extra moment, ett uppdrag som ibland benämns motivationsbehandling.

Eleverna jobbar med de fem första stegen. Det är vad de hinner med. Rent praktiskt. Svårigheten är att få det att smälta in och accepteras. Och i 12-stepsprogrammet står det att det här är bara förslag. Du behöver inte köpa allt direkt. Lägg det åt sidan som du inte vill ha i dag, men förkasta inte. Står det. (Göran)

Det kan förstås hända att eleven förkastar det hela men ändå stannar kvar på Granhult, tiden ut.

Man säger: kan vi vara överens om att du har knarkat i alla fall, eller missbrukat, så pass att du har fått ett LVU, och att nu ska du vara här sex månader, kan vi vara överens om det? Och sedan får vi väl försöka göra det bästa möjliga. Så där får man bolla. Sedan kan du tänka dig all den korvstopning de ändå får. Det blåser inte bara rätt igenom. De kanske inte själva förstår hur mycket de lär sig under tiden här. Ofta kommer det senare. Det blir många aha-upplevelser senare i livet. Jag lovar. (Göran)

De ungas oförmåga att ännu se sitt drogande som ett problem – deras kroppar återhämtar sig på några få dagar, om de inte har tagit en överdos – bemöts alltså av Granhult bland annat med argumentet att de unga ändå har problem med polis och socialtjänst. Det är inget oävet argument.

Granhults personal är ofta kritiska till hur andra LVU-hem bedriver sin behandling. Andra hem tycks inte "se" att de unga har problem med sitt missbruk.

Vi alla som jobbar här tycker att det är svagt av personal på andra ställen att inte kunna se att här finns det faktiskt ett missbruk. (Göran)

Kan skillnaden – mellan Granhult och andra LVU-hem – vara den att medan de flesta hemmen försöker motivera de unga till drogfrihet – rimligen gör alla hem det – så nöjer sig inte Granhult med det utan arbetar samtidigt

med att försöka ge de unga redskap och vägar till ett drogfritt liv? Granhult ser inte sin uppgift begränsad till motivation utan vill ge en mer komplett behandling, som visserligen måste inledas med att få eleven motiverad till förändring men som inte stannar där utan anvisar en väg till hur ett drogfritt liv kan levas. Det finns tankar om att Granhults modell kanske skulle passa bättre för män som något passerat tonårstiden och kanske också hunnit lite längre i sitt missbruk.

Vi kanske måste vara kritiska och säga att den målgruppen vi riktar oss mot i dag kanske inte är rätt målgrupp. Vi kanske ska jobba med 20–25-åringar.⁵⁷ Vi kanske ska vara med de pojkarna, eller männen. Titta på om det här kan funka för dem. Målgruppen kanske inte är den rätta? Våga vara kritiska i allting. Är 12-stegsprogrammet bra i den form vi har det? Nej, jag tycker inte det. (Mikael)

I detsamma uppstår förstås en fråga. Vad finns då i stället, för tonåringarna? Om man nu vill ge även dem en väg ut? Går det att på något sätt modifiera nuvarande metod så att den blir ännu bättre även för nuvarande målgrupp? Den frågan ställs hela tiden på Granhult.

Granhultsmodellen

Det finns utan tvivel en Granhultsmodell för behandling av missbrukande ungdomar omhändertagna enligt LVU. Etiketten används första gången i verksamhetsplanen för 2004.

Med detta som bakgrund kan man i dag säga att Granhult utifrån 20 års samlade erfarenheter och kunskaper utvecklat en egen modell för unga missbrukare. 10 års kollektivpedagogik tillsammans med 10 års 12-stegsorienterad behandling har resulterat i en egen *Granhultsmodell*.

Frågan är förstås i vilken bemärkelse ordet modell är korrekt. Granhult är samtidigt både efterbild (model of) och förebild (model for) (Geertz 1973) men har egentligen inte ambitionen att vara något annat än original. Om Granhult är mer modell än andra LVU-hem beror det antagligen på dess historia och aktuella ideologi.

Craig Nakken sa: "Ni har skapat en Granhultsmodell". Och jag sa att så kan man inte göra. Det måste väl vara något renlärigt. Antingen är man det eller också är man det. "Nej", sa han, "jag förstår inte riktigt, visst är det så att ni har skapat något utifrån er historia, och ert synsätt och ert förhållningssätt till världen överhuvudtaget. Ni har skapat något som snarare är en Granhultsmodell." Och sedan skrev jag i verksamhetsplanen kring det här – när de frågade efter vetenskap – att vi har liksom skapat en Granhultsmodell. Det finns en rädsla som jag märker, även inom SiS och bland kollegor, för det här med andlighet och etiska aspekter. Men vad gör ni för något? Man vill göra det till något hokusfokus. Vi ser till att ungarna går upp på morgonen, vi lär dem att man ska bädda sängen. Gör ni det också? Ja,

det gör vi också. Allting hänger ihop. Och så försöker vi lära oss i personalen att man kan bemöta dessa grabbar inte bara med muskler utan att det finns faktiskt andra saker och ting som man kan bemöta de här grabbarna med. (LG)

Att integrera en ideologi i behandlingsverksamheten är att införa ett mått av illusion. Illusion betecknas ibland som avarten av vision, men sekvensen illusion≡vision≡verklighet är inget oävet projekt.

Det är gott ibland att få leva lite med illusioner. Jag tycker faktiskt det. (LG)

Bakom mycken hopplöshet i vårt samhälle kan ligga det förhållandet att man lider brist på ideologi. Man har ingen tro. Man har bara organisation och metod och vetenskapliga fakta. Det är kanske inte nog.

Det är en viktig del av 12-stegsfilosofin och av Granhults modell och ideologi att behandlingsverksamheten åtminstone delvis ska bedrivas av före detta missbrukare, "inte för många, men några". En anledning är att "det finns en igenkänning mellan missbrukare". Något hos en missbrukare annonserar till en annan missbrukare.⁵⁸ Ömsesidighet mellan personal – med eller utan missbruksbakgrund – och elever är en grundläggande princip på Granhult. Det finns planer på att utvidga den principen.

Det som närmast diskuteras är att ha en gemensam morgonsamling i matsalen där vars och ens personliga känslor och tankar inför dagen delas med övriga. I dag har personalen sin egen morgonrunda medan eleverna städar. Den godnattgrupp (ten-step) som avslutar dagen klockan 22 är ett exempel på ömsesidighet. Där deltar åtminstone en av de två närvarande anställda. Inget synes dock hindra att båda deltar i denna dagsavrundande ömsesidighet.

Idrott, utflykter osv. är också ömsesidighetsmanifestationer. Att elever och tillfrisknande anställda tillsammans skulle kunna fara på AA/NA-möte är en annan möjlig utveckling av ömsesidighetsprincipen. Sammanfattningsvis kan man om Granhultsmodellen kanske säga att om den är en modell i vardande – i högre utsträckning än SiS övriga LVU-modeller – beror det på att Granhult parallellt försöker forma och integrera en praktik och en ideologi.

Vad är beroende?

Beroendets betydelse var avgörande för Granhults övergång från medlemskap till 12-stegsfilosofi. Men talet om beroende kräver en definiering av vad som är beroende och vad som inte är beroende. Det resonemanget leder i sin tur till att Granhult i praktiken egentligen inte propagerar för total avhållsamhet från varken droger eller alkohol. Eller?

Det handlar inte bara om droger, utan vi pratar också mycket om risken för en missbrukare som har blivit beroende. Alltså när man har gått över gränsen och tappat kontrollen eller (upplever) maktlöshet inför drogen. När det liksom är

drogen som styr, hela mitt liv. För det blir så till sist. Allting koncentrerar sig fullständigt på pengar och drogen. Det här att sätta sin egen gräns, att nej nu röker jag inte mera hasch, för nu börjar jag att balla ur här, att man liksom klarar av att hålla distansen. För jag menar inte, och ingen med mig tror jag, att den som röker hasch måste vara narkoman. För att alla är nybörjare en gång, och du går inte över gränsen och blir beroende direkt, oftast, åtminstone inte på de här svagare drogerna. Man säger att crack och kokain där torskar man första, andra gången, säger de. Men just självdisciplinen då, att kunna säga nej tack nu är det bra, och så skruvar man på korken. Nu vill jag inte ha mer för då mår jag inte bra i morgon. Då handlar det om att ha kontroll, att ha självdisciplin, och jag har fortfarande makten, förnuftsmässigt, att säga stopp, även om jag kanske tänker att det skulle ha varit gott med en till, men nej. Då är de ju inte beroende. (Göran)

Granhult har representationsregler som emellertid antyder en linje av total avhållsamhet.

Vi har som policy att vi dricker inte alkohol när vi representerar Granhult. Och jag har varit på några såna där tillställningar (inom SiS) och den frågan man hela tiden får är: Vad menar du med det? Det är väl inga problem. Och så försöker man förklara hur vi ser på det här. (Michael)

Men det är viktigt att säga att vi inte har valt den policyn för att vi har nyktra missbrukare i personalgruppen. De får sköta sin nykterhet. Den hjälper inte jag till med. Däremot representerar jag Granhult och det jag jobbar med. Därför har jag valt att avstå. Men det är inte för att hjälpa mina tillfrisknande arbetskamrater. (Berith)

En medvetenhet om den allt överskuggande styrkan hos beroendet var en anledning till att Granhult övergav medlevarskapet och i stället satsade på 12-stegsmodellen. Beroendet anses ta över alla andra hänsyn. Samtidigt visar behandlingsapparaten att klienten efter en tids avgiftning – som eventuellt infaller i ett läge då missbrukaren börjar få nog av drogen, dvs. är fysiskt sjuk – mycket väl kan tillbringa åtskillig tid i behandling och då förbli helt drogfri. Kanske erkänner klienten med jämna mellanrum ett sug efter berusning men bibehåller likväl förmågan att klara sig utan drogen. Det förefaller som om Granhults starka betoning av beroendets karaktär – som varande något som är nästan omöjligt att bekämpa – faktiskt strider mot den egna erfarenheten av eleven/klienten i behandling. Nakken preciserar beroendet till något som är möjligt att generalisera till oss alla.

Så här lyder min definition av missbruk, en variant av en definition som har utvecklats inom det kemiska beroendets område: *Missbruk är en patologisk kärleks- och tillitsrelation till ett objekt eller en händelse.* (Nakken 1996:17)

Ett objekt eller en händelse är ett centralt uttryck hos Nakken som hos Harold Fallding motsvaras av ordet ornament. Vi människor kan bli förslavade genom en omåttlig tillgivenhet till våra ornament, ett fenomen som utgör

en huvudprincip i begreppet fetischism. Människan blir beroende av saker som hon själv opåkallat har åstadkommit, och hon förnedras kort sagt av sitt eget strunt. Alkoholen är, menar Fallding (1964), ett av dessa ornament (objekt).

I ett missbruk fjärrmar sig missbrukaren från den normala och socialt acceptabla funktionen hos objektet och etablerar en patologisk eller abnorm relation. Maten, spelandet eller drogen får en ny funktion: missbrukaren utvecklar en relation till ett objekt i hopp om att få sina behov tillfredsställda. Detta är missbrukets vassinne, ... (Nakken 1996:18)

Vad är behandling?

Det borde gå att skilja behandling från icke-behandling, i alla de aktiviteter som försiggår på ett behandlingshem. För personalen är ofta "allt" behandling men för eleven är det inte alltid så.⁵⁹ För eleven på Granhult är det gruppen som är behandling. Eleven tenderar att begränsa behandlingen och sin mottaglighet till vad som sker på gruppen. Det tycks innebära att han inte ser någon självklar koppling mellan vad han själv eller någon annan sagt på gruppen och hur han minuten senare uppträder eller uttalar sig i till exempel matsalen. Han har fullgjort sin behandling i gruppen, dvs. på ett för personalen tillfredsställande sätt redogjort för sin uppgift, och kanske fått applåder i matsalen efteråt, men när gruppen är slut är allt som förut. Kan det vara så, och hur övervinner man i så fall det? En så begränsad påverkan är inte syftet med Granhults arbete.

Mediaträning är en populär åtgärd – hos företag och myndigheter – för att hantera medier av olika slag. Sådan förekommer även inom SiS. Journalister är inte alltid att lita på men om man bortser från det handlar mediaträning onekligen om ett slags manipulation. Det handlar inte sällan om att dölja något som man befarar skulle kunna "missförstås". Det handlar om samma princip när eleverna lär sig att "ta" personalen, dvs. undanhålla sanningen (som skulle kunna missförstås) och undanhålla den verkliga eventuellt negativa bilden av läget. Eleverna kan kort sagt tänkas "behandlingsträna" varandra. I mediavärlden innebär en för långt driven mediaträning att atmosfären kan eskalera mot det negativa. Journalisterna ser sig "tvingade" att ta till allt grövre redskap för att kunna tränga bakom en förment falsk yta. En för båda parter olycklig eskalering lurar.

I fråga om personalens vidareutbildning – i behandlingsfrågor – föreligger ingen avgörande skillnad gentemot SiS övriga institutioner. Det innebär rimligen en successiv nedtoning av det som är specifikt för 12-stegsfilosofin.

Vi har haft folk på samma utbildning som Rällsögården, med ACI och med tester och ADDIS. Det finns en massa tester som jag är utbildad på. Det kan vara bra ibland. Jag gjorde några depressions- och ångesttester nu på en kille när han kom,

som tyckte sig vara deprimerad. Han hade inte ett spår av depression enligt testerna. Han hade en ganska hög ångest och negativa tankar. Jag har ett batteri av tester, och sedan möter jag en elev. Tjenare! Vi börjar från noll. (Christer)

Granhult är alltså ingalunda någon renlärig 12-stepsinstitution. Den enda regelrätta påfyllningen från det renläriga hållet är det årliga Nakkenseminariet.

Självklart finns det massor av inslag i vårt sätt att behandla de här pojkarna på som inte har någonting med 12-stepsmodellen att göra. Så är det. (Mikael)

De andra hemmen

Tre LVU-institutioner arbetar mer eller mindre enligt 12-stepsfilosofin. Det är Sirius, Nygård (avdelning på Sundbo) och Granhult. Ett visst utbyte av elever finns mellan dessa enheter och det finns tankar om ett närmare samarbete. Men institutioner får lätt sin egen kultur och föredrar ofta sin egen uppsättning av "12-stepsoperan". Det finns dock ett förtroende dessa institutioner emellan i att bedöma elevers lämplighet för överflyttning till Granhult. "Om Sirius har rekommenderat oss så kan vi vara säkra på att killen passar här" (Berith).

Det finns en tendens – hos behandlingshem av vad slag det vara må – att uppvärdera den egna behandlingsmodellen i förhållande till modellen på andra institutioner. Det gäller även Granhult. Ur Granhults synvinkel sysslar många LVU-hem inte med behandling överhuvudtaget, allra minst missbruksbehandling.

Det kan vara avgiftning. Man kallar det miljöterapi så fort de har en kratta i handen. Det har blivit så. Och låsta avdelningar; det kan vara att man har en behandling. Vi jobbar med ART, säger man, eller vi jobbar med teckenekonomi. Och så tittar man på en vecka. Hur ser behandlingen ut? Jo, de har en ART-grupp i veckan. Sedan spelar de pingis, styrketränar, kanske lagar mat. (Christer)

I bästa fall kanske du får en ANT-dag. Du kanske också på något ställe möjligtvis möts av något urinprov eller något annat. Jag tycker inte man får speciellt mycket utifrån hur jag ser på saker och ting. Man har inte kunskaper tillräckligt. (LG)

Granhult kan trots allt och naturligt nog ofta identifiera ett och annat 12-steg även hos LVU-hem utan den explicita tillhörigheten.

De kanske motiverar en människa till att försöka få insikt om sitt problem, och det är steg ett i 12-stepsfilosofin. Det tycker jag är steg ett i all behandling. (Christer)

SiS anordnar missbrukardagar som vänder sig till personal som jobbar på golvet.

Vi upptäckte snabbt ett behov bland behandlingsassistenterna ute på institutionerna av att lära sig mer om missbruk. Jag vet inte var proppen sitter. Det är fortfarande en okunskap i missbruksfrågor. (LG)

Inom ungdomsvården dröjer sig en ideologi kvar sedan ungdomsvårdsskolornas tid, menar institutionschefen.

Mycket inom ungdomsvården har varit att ta emot utåtagerande, kriminella, bråkiga, stökiga, de som slår, som syns och hörs. Kultur och tradition har inte gynnat en utveckling på missbruksområdet. Om man tänker på hur missbruket har satt sig i det svenska samhället alltså, från 1960- och 1970-talet och framåt så finns där en eftersläpning. (LG)

Eleven försvinner

Omkring en tredjedel (28–35%) av eleverna fullföljer hela behandlingen (sex månader), ibland med flera avbrott. Inte sällan orsakas uppehållen av konsekvenssystemet. Två regelbrott – droger och våld – renderar tillfällig utvisning från Granhult.

De som måste lämna Granhult skrivs ut och kommer inte alltid tillbaka – som avsikten är – för att fortsätta programmet. Det förefaller vara svårt att samtidigt realisera ett program som kräver en viss tid för att genomföras och i detta system inkludera påföljder för regelbrott som innebär att eleven plötsligt måste avlägsnas. Behandlingsprocessen är av allt att döma svår att helt genomföra även om eleven inte rymmer eller inte tvingas lämna Granhult på grund av regelbrott.

Kan det vara så – som i en tonårsfamilj – att personal respektive elever på Granhult uttrycker sig på ett sätt och i termer som inte helt och hållet motsvarar deras inre känsloläge och övertygelse? Att det även här finns en förhållning (Johansson 2005) som gör att samspelet inte blir helt oförställt. Endast ibland tillåts något skymta fram som är mer uppriktigt än mindre vackert. Den version jag har fått se är kanske oftast den vackra versionen, den som också idealt hålls upp även inför eleverna. Denna lugna yta hotar att brytas om eleven missköter sig. När regelbrottet är gravt skiljs eleven från Granhult vilket i sin tur innebär att Granhult egentligen inte behöver visa sina mindre vackra sidor.

Från elevernas sida visas på samma sätt en relativt vacker sida upp i det längsta, och framför allt så länge eleven anser sig göra en vinst. Men då och då skymtar även på den sidan en mindre vacker aspekt, i värsta fall i form av okontrollerad ilska, rymning eller missbruk inom institutionen. Hur ett mer uppriktigt möte ska kunna komma till stånd utan att det blir fråga om total konfrontation är kanske en avgörande fråga.

Kanske kan ändå en jämförelse göras mellan OA – systemet med penningavdrag för smärre förseelser – och den konsekvens som innebär att eleven

under en tid skiljs från Granhult. Båda varianterna innehåller den aspekten att såväl personal som elever köper sig fria från något annat, något som för båda parter är betydligt besvärligare än pengabot eller separation.

En utväg skulle kunna vara att i det längsta inte skilja eleven från Granhult utan genomgå bestrafningen på plats, i form av åtgärder som visar Granhults allvar utan att omintetgöra den behandlande relationen till eleven. Det finns ett moment i nuvarande ordning – utvisningen – som påminner om passageriten (Gennep 1960), nämligen den inledande del av passageriten som innebär individens (eller gruppens) skiljande från det gamla sammanhanget. Även i det här fallet (jämför Johansson 2000 om Hornö LVM-hem) är ritualen ofullständig framför allt ur Granhults synpunkt, genom att institutionen inte har kontroll, vare sig över transitionsfasen – bortavaron från Granhult – eller över återinträdet i Granhults behandlingsstruktur.

Beträffande nollningen – nolltolerans för droger inom Granhult⁶⁰ – kan uppmärksammas att Granhult under sin medlevarskapsperiod inte hade principen att skilja eleven från behandlingen. Nollning bör självklart vara en fortsatt fast princip men brott mot den bör inte medföra att man skiljs från Granhult genom att sparkas ut okontrollerat utan genom att man i stället genomgår en särskild procedur, en ritual om man så vill, dvs. ett särskilt förfarande där Granhult har kontroll över såväl separation, övergångsfas som återförening.

Beträffande den slutliga fasen av den övergripande ritualen (LVU) (Johansson 2000) – återinträdet i samhället efter i bästa fall framgångsrikt genomgången behandlingsprocess – känns det mer osäkert. Kanske är det en nödlösning om Granhult försöker hålla fast eleven under en obestämd tid även efter LVU-tidens slut. Den fasen bör i stället fullgöras av socialtjänsten eftersom det handlar om en obegränsad tid framåt. Statsbidragssystemet bör utformas så att kommunerna stimuleras till betydande insatser (bostad, praktik, kontroll, uppföljning osv.) för den unge efter genomgången LVU-process. Den stimulansen kan enklast uppnås genom att staten tar över kostnadsansvaret under den tid eleven lyder under LVU.

I vårbudgeten 2006 aviseras ett försök att genom statliga bidrag (40% av dygnskostnaden) förmå kommunerna att i högre grad nyttja platser på de särskilda ungdomshemmen. I gengäld kommer staten att kräva konkreta eftervårdsinsatser. På Granhult fruktar man emellertid (hösten 2006) att det statliga bidraget främst kommer att användas för att bekämpa gängkriminalitet, inte för att behandla missbruk.

De tolv stegen

I sammanträdesrummet på andra våningen i Granhult hänger *AA's Tolv Steg* i svensk originalversion.

1. Vi erkände att vi var maktlösa inför alkoholen, att vi förlorat kontrollen över våra liv.

2. Vi kom till insikt om att en kraft, starkare än vår egen, kunde hjälpa oss att återfå vårt förnuft.
3. Vi beslöt att lägga vår vilja och vårt liv i händerna på Gud, sådan vi själva uppfattade honom.
4. Vi företog en genomgripande och oförskräckt moralisk självrannsakan.
5. Vi erkände inför Gud, oss själva och en medmänniska alla våra fel och brister och innebörden av dem.
6. Vi var helt och hållet beredda att låta Gud avlägsna alla dessa karaktärsfel.
7. Vi bad ödmjukt Honom att avlägsna våra brister.
8. Vi gjorde upp en förteckning över alla de personer vi skadat och var beredda att gottgöra dem alla.
9. Vi gottgjorde alla dessa människor, så långt det var oss möjligt, utan att skada dem eller andra.
10. Vi fortsatte vår moraliska självrannsakan och erkände genast när vi hade fel.
11. Vi försökte genom bön och meditation fördjupa vår medvetna kontakt med Gud – sådan vi uppfattade honom – varvid vi endast bad om insikt om Hans vilja med oss och styrka att utföra den.
12. När vi som en följd av dessa steg själva hade haft ett inre uppvaknande försökte vi föra detta budskap vidare till andra alkoholister och tillämpa dessa principer i alla våra angelägenheter.

Några kommentarer kan vara rimliga.

- Den teoretiska (cybernetiska) grundvalen för människans – alla människors – grundläggande maktlöshet utreds och används inte i Granhults behandlingsarbete.
- Ordet moral förekommer två gånger i texten men är sällsynt i Granhults vokabulär.
- Ordet Gud förekommer fyra gånger i texten men finns inte i Granhults terminologi, inte ens med tillägget ”sådan vi uppfattar honom”.
- Vad det teoretiskt innebär att återfå sitt förnuft tas inte upp i Granhults behandlingsarbete.
- Det moraliskt färgade ordet karaktärsfel förekommer inte i behandlingen.
- Fenomen som bön och meditation används inte och omtalas inte i Granhults behandlingsarbete.⁶¹
- Att erkänna fel och brister är inte aktuellt på Granhult. Dock uppmanas eleven att berätta om sina brott.
- Att lägga vilja och liv i händerna på något större rekommenderas inte.

Trots ovanstående diskrepanser menar sig Granhult arbeta enligt 12-stegsfilosofin. Om man utgår från de konkreta formuleringarna i *AA's Tolv Steg* kan man kanske tycka att Granhult befinner sig ganska långt ifrån denna konkreta grund. Hur ska man se på det? Är 12-stegsoperans libretto inte längre aktuellt till sin konkreta innebörd utan blivit mer varumärke? I en föreläsning för en grupp elever från Fellingsbro folkhögskola presenterar Göran de tolv stegen i förenklad form och komprimerade till nio.

- Jag behöver hjälp.
- Det finns hjälp.
- Jag låter er hjälpa mig.⁶²
- Vem är jag?
- Jag är villig att förändra mig.
- Vilka slags relationer har jag?
- Jag ber om förlåtelse och fortsätter förändra mig.
- Jag litar mer och mer på en högre makt, får kontakt med mitt själv.
- Lever som jag lärt i programmet och hjälper andra in i det.

I Granhults elevhandbok finns ytterligare en version. De tolv stegen med en tolkning för ungdomar. Jag har gjort en tabell av versionerna. Ungdomstolkningen står till höger.

1.	Vi medgav att vi var maktlösa inför vårt beroende, att våra liv hade blivit ohanterliga.	<i>Vi erkände att när vi drack, knarkade eller agerade ut blev vårt liv ohanterligt.</i>
2.	Vi kom till tro om att en Kraft starkare än oss själva kunde hjälpa oss att återfå vårt förstånd.	<i>Vi kom till tro på att vi kunde förändras med hjälp utifrån och av andra.</i>
3.	Vi beslöt att lägga vår vilja och vårt liv i händerna på Gud sådan vi uppfattade Honom.	<i>Vi beslöt oss för att samarbeta med andra och lyssna på råd för att förändra vårt beteende.</i>
4.	Vi företog en genomgripande och oförskräckt moralisk självrannsakan.	<i>Vi gjorde en lista på beteenden som vi behövde ändra på och också på de styrkor vi har som kan hjälpa oss att göra förändringarna.</i>
5.	Vi erkände inför Gud, oss själva och en medmänniska alla våra fel och brister och innebörden av dem.	<i>Vi delade denna lista med en annan person.</i>
6.	Vi var helt och hållet beredda att låta Gud avlägsna dessa karaktärsfel.	<i>Vi var beredda att överge gamla beteenden, attityder och värderingar.</i>
7.	Vi bad ödmjukt Honom att avlägsna våra brister.	<i>Vi blev villiga att samarbeta med andra för att överge dessa beteenden, attityder och värderingar.</i>
8.	Vi gjorde upp en förteckning över alla de personer vi hade gjort illa och var beredda att gottgöra dem alla.	
9.	Vi gottgjorde alla dessa människor, så långt det var oss möjligt, utan att skada dem eller andra.	
10.	Vi fortsatte vår självrannsakan och erkände genast när vi hade fel.	<i>Vi fortsatte att ta ansvar och erkände genast när vi hade fel.</i>
11.	Vi försökte genom bön och meditation att fördjupa vår medvetna kontakt med Gud, sådan vi uppfattade Honom – varvid vi endast bad om insikt om Hans vilja med oss och styrka att utföra den.	<i>Vi försökte, med hjälp av andra, att bli en bättre person som inte använder droger – en person som vi kan vara stolt över och leva med.</i>

12.	När vi, som en följd av dessa steg, själva hade haft ett inre uppvaknande försökte vi föra detta budskap vidare till andra beroende och tillämpa dessa principer i alla dess angelägenheter.	<i>När vi hade förändrat vårt liv med hjälp av andra erbjöd vi vår hjälp till andra.</i>
-----	--	--

En förklaring till Granhults (skenbara?) våld på de 12 stegens formulering kan vara att man avsvär sig varje form av fundamentalism.

Många är fundamentalister. AA-fundamentalister. Så där kan man inte göra! Så där får man inte göra! Man måste göra så här! Antabus är fel för då är man inte nykter på riktigt. Jaha, säger jag. Vem har sagt det? Var står det? (Christer)

Rimligen finns dessa fundamentalister även i AA-rörelsens kärnverksamhet, mötena. Dit sänder Granhult sina elever med jämna mellanrum. I uppfattningen om AA/NA-möten som nummer ett för att eleven ska gå drogfri utanför behandlingen är alltså Granhult öppet för en mer fundamentalistisk möjlighet. På hemmaplan föredras emellertid en lättare version.⁶³

Man förväntar sig nästan att Granhult ska tillhandahålla en kontinuerlig internutbildning, om inte i 12-stegsfilosofin så i Granhultmodellens version.

Jag skulle vilja veta mer, fördjupa mig. Det var tal om att Christer skulle ha en intern utbildning för oss här – för vi jobbar ju lite speciellt – med 12-stegsfilosofi och ungdomar. Vi har vår egen lilla filosofi. Och den skulle man vilja veta mer om. Vi har inte riktigt kommit till skott men det är på tapeten titt som tätt. Christer hade ett utbildningstillfälle när Liljendal öppnade men det skulle behövas mer. För oss alla. (Carina)

Granhults deltagande i till exempel KIA och ADAD innebär ett kontinuerligt deltagande i allehanda centralt anordnade kurser och utbildningstillfällen. Om Granhult från början kom från ett udda håll och alltjämt hyser kvarlevor från sin tidigare historia innebär rimligen delaktigheten i ett ymnigt kursutbud att även Granhult efter hand blir mer strömlinjeformat.

På Granhult betonas ofta forskningens betydelse. "All forskning visar ..." är ett vanligt uttryck, såväl till elever som till studiebesök. Det kan gälla betydelsen av de anhörigas medverkan i behandlingen eller vikten av att låta behandlingen pågå länge. Den kunskap som – mer allmänt – förmedlas till såväl elever som studiebesök har ofta normativ karaktär i den meningen att man inte redovisar fakta och forskning såväl för som emot något, till exempel hur man kan se på sjukdomsbegreppets relevans i missbrukarvården. På det sättet är kunskapen ideologisk. Det finns förstås inte någon icke-ideologisk kunskap men det dilemma kan i viss mån kompenseras genom att man redovisar forskningsresultat av olika slag, med skilda motstridiga riktningar.

”Det vi jobbar med finns det egentligen ingen forskning på” säger Göran. Kanske menar han med det att det inte finns någon forskning som visar att just Granhults metod är effektiv.

Nakkenseminariet

I mitten av maj 2006 kommer Craig Nakken till Granhult för ännu ett traditionellt och välbekant arbetsseminarium om beroende. Årets session är det femtonde i ordningen. Institutionschefen fick kontakt med Nakken i början av 1990-talet i samband med Granhults omorientering – och det visade sig att amerikanen hade rötter i Ramsberg. Nakkenseminariet har blivit ett begrepp i behandlingssverige – främst dess 12-stegsorienterade del – och har hållits på Granhult sedan början av 1990-talet. Tre fjärdedelar av deltagarna vid 2006 års sammankomst har egna erfarenheter av beroende. I broschyren för 2006 års seminarium presenteras det bland annat så här:

Efter nästan 10 år som medlevarskapskollektiv orienterade sig Granhults behandlingshem i början av 90-talet mot ett 12-stegsbaserat synsätt. Just i detta skifte, under denna förändringsperiod, möttes Granhult och Craig Nakken som då alldeles nyligen utkommit med boken *The addictive personality*. Mötet ledde så småningom fram till arrangemanget med de årliga Nakkenseminarierna på Granhult.

Nakkenseminarierna på Granhult har under årens lopp utvecklats till att bli en återkommande mötesplats för socialarbetare med olika slags utbildningar, kunskaper, erfarenheter och ideologisk hemvist. Över 550 socialarbetare har deltagit i dessa seminarier och när vi nu bjuder in till årets seminarium så är det för 15:e året i följd.

Seminarieriet pågår i fyra dagar och ägnas i år de gemensamma faktorerna i olika former av beroenden. Sexberoende, internetberoende, spelberoende och matberoende är de viktigaste former som kommer att behandlas vid 2006 års Nakkenseminarium. Craig Nakken arbetar sedan 25 år som alkohol- och drogterapeut och familjeterapeut, och han har en lång klinisk erfarenhet av arbete med enskilda, familjer och grupper.

I den trånga korridoren på andra våningen i huvudbyggnaden hänger ett flertal fotomontage från tidigare Nakkenseminarier. Hur ska man se på Nakkens förhållande till Granhult? Inspiratör? Hoppingivare? Förnyare? Många på Granhult är överflödande positiva till denne Nakken. Ingen har sagt något kritiskt. Göran sa till exempel att Nakken är den mest ödmjuka person han träffat.

Vid 2006 års seminarium hade jag tillfälle att följa arbetet under ett lektionspass. Nakken imponerade som föreläsare. Förutom att vara väl förberedd visade han lyhördhet och god kontakt med sina åhörare. Undervisningen sker på engelska. Genom att större delen av seminariedeltagarna har egen missbruksbakgrund får ömsesidigheten mellan publik och föreläsare en särskild

dimension. Nakkens undervisning går inte enbart ut på att förmedla kunskap. Syftet är allvarligare än så. Här handlar det om att (återigen) bli en bättre behandlare genom att själv (återigen) bli en ny människa. Nakkenseminariet vore värt en egen studie. Kan jag hoppas på ett initiativ från SiS?

7 Analyser

Ett samlat intryck av Granhult är att man, metaforiskt uttryckt, dels behåller och vårdar en del kvarlevor från tidigare epoker, dels "bara" plockar en del russin ur den anrättning som kan anses vara 12-stegsinriktad behandling. Propåer om att man kanske är på väg att överge kärnan i 12-stegsfilosofin – en generell maktlöshet och ett beroende av en högre makt – avvisas bestämt. Det accepterar jag givetvis. Men låt oss betrakta en central sak. Vilken är den springande punkten?

Alltså jag tycker att när det gäller all behandling, oavsett det är sjukvård eller vad som helst. Jag går inte till ett sjukhus om jag inte har ont eller är sjuk. Jag har ett problem. Det är steg ett. (Christer)

Granhult förefaller reducera det första steget i AA-rörelsens tolv till klientens erkännande av att han har ett problem. Men det är kärnan i allt motivationsarbete inom såväl LVM- som LVU-vården, och alltså inget speciellt för 12-stegsfilosofin. När klienten väl förstår att han har ett problem är nästa steg att erbjuda hjälp. Den hjälpen står Granhult för genom sitt strukturerade behandlingsprogram. Men AA-rörelsens tre första steg är som bekant något annat.

1. Vi erkände att vi var maktlösa inför alkoholen, att vi förlorat kontrollen över våra liv.
2. Vi kom till insikt om att en kraft starkare än vår egen, kunde hjälpa oss att återfå vårt förnuft.
3. Vi beslöt att lägga vår vilja och vårt liv i händerna på Gud, sådan vi själva uppfattade honom.

Frågan om Gud – oavsett hur han/hon uppfattas – håller Granhult ifrån sig. De enträgna försöken att få eleverna att förstå värdet med AA- och NA-möten kan tolkas som ett försök att flytta över frågan om Gud till den gemenskapen, dvs. utanför Granhult.

Folk fastnar på det här med Gud, det här med att 12-stegsmodellen är någon slags hokusfokus. Och är man inte alkoholist då är man inte med riktigt. Jag har ju sett här också, de som har jobbat här som terapeuter och upptäcker gemenskapen i NA eller AA. Och sedan när man sitter i det och känner att, nämen va fan jag tillhör inte det här! Den gemenskap som finns där är häftig, men man är utanför den om man inte är med i den. Men då tänker de inte på att de har ju den gemenskapen i livet, i sina familjer och i sina kompiskretsar. Det här är människor som är utanför. (Christer)

Frågan om Gud – oavsett hur hon/han uppfattas – förblir oklar i Granhults ideologi. När jag ställer frågan möts jag inte sällan av konstaterandet att "andra" lätt uppfattar det som hokuspokus. Men hur ser Granhult självt på saken?

Alla ser inte det här med 12-steg som jag gör. Inte 12-stegsmänniskor heller. Men jag ser det som så att om man inte får en människa att inse att han har ett problem – det tycker jag är grunden – insikten för (en möjlig) behandling det är att med olika medel få en person att *se* sitt problem. Då börjar man fatta att man måste ta hjälp. Det är det som är 12-steg. Första steget är att jag behöver insikt om att jag har ett problem. Jag behöver hjälp. (Christer)

Det är något lurigt med att man på Granhult säger att det är ett sånt problem med Gud och högre makt samtidigt som man ändå talar relativt lite om det, om nu inte det sker i gruppen. Den problematiken – insikten, vanmakten och den högre kraften – uppfattar jag som central för såväl Granhult som för min analys. Och jag återkommer utförligt till saken i kapitel 8, vars syfte är att försöka visa att talet om hjälplöshet och högre makt kan formuleras i teoretiskt tillfredsställande termer. Men först några andra nog så viktiga motiv.

Bjorligruppen

Granhult var under 1980-talet en del av *Bjorligruppen*, intresseorganisation för de kollektiv och öppenvårdsenheter i Sverige och Norge som då arbetade med att "behandla och utbilda drogmissbrukare på en folkrörelsepedagogisk grund" (Dunell & Elnerud 1991:9). Bjorligruppens rötter fanns i Hasselakollektiven (slutet av 1970-talet). Hasselarörelsens idéer var slagkraftigt formulerade.

Ungdomar som drogade, var kriminella och socialt missanpassade skulle få en ny identitet. Genom hårt arbete, genom att passa tider, genom att se ordentliga ut, genom att ta del av arbetarnas kultur och sträva mot idealet "Medelsvensson" skulle ungdomarna anpassas till samhället. (Dunell & Elnerud 1991:9)

Bjorligruppen bildades 1985 vid en splittring av Hasselakollektivens samarbetsorgan. Söndringen orsakades av oenighet om den då nya LVU-lagen. Gruppen hävdade att den stod på den grund av "etiska och moraliska värderingar som har växt fram ur den svenska folkrörelsetraditionen". Det var kanske en något svepande karakterisering av en tämligen vag anknytning, och i början av 1990-talet var det dags för tillbakablick och omprövning.

Vi som arbetar inom Bjorligruppen har drivits av ett hett engagemang där honnörsorden har varit fostran, kamp, utbildning och medlemskap.

"Medlemskapet" har inneburit att vi delat både arbetet och fritiden med ungdomarna. Detta totalengagemang har haft sitt pris i form av hög personalomsättning, utbränning, svårighet att kombinera privatliv och familj etc.

Mot denna bakgrund har delar av den svenska kollektivrörelsen som är organiserad inom Bjorligruppen, under slutet av 1980-talet självkritiskt granskat sina verksamheter och delvis oberoende av varandra kommit i kontakt med den s k Minnesotafilosofin inom AA-rörelsen (anonyma alkoholister). (Dunell & Elnrud 1991:11)

Något tilltygad vände man sig alltså till AA-rörelsen och Minnesotafilosofin. Åtgärden förefaller indikera att Bjorligruppen egentligen saknade en egen gemensam grundsyn. I varje fall var grunden otillräcklig i det läge som uppstått. En förklaring kan väl vara att varken Hassela- eller Bjorlirörelsen lyckades bli folkrörelser i vanlig mening. Det blev nödvändigt att närma sig en mer internationellt etablerad verksamhet.

Samtidigt verkar man endast motvilligt ha accepterat Minnesotafilosofins olika delar. Man godtog efterhand och motvilligt sjukdomsbegreppet men höll i det längsta fast vid nödvändigheten av konkreta ställningstaganden för en mer restriktiv och offensiv alkohol- och drogpolitik. På Granhult minns man alltså Bjorlitiden.

Bjorligruppen. Vi träffades där en gång, på ett hotell, Bjorli, en plats i Norge, ett högfjällshotell. Det ser ut som San Quentin med loftgångar hela vägen. Vi hyrde hela stället med 300 pers. Kollektiv och elever. Och så hade vi dansband. Hela veckan. Det var tio, tolv behandlingshem. Alla Arkenprojekten också. Det var gigantiskt. Och det var skidåkning. Det låg isolerat, ett perfekt ställe. Och så hade vi utbildningar, personaldiskussioner, elevdiskussioner, skidåkning och umgicks. Det var vinterlägret. Sedan hade vi ett sommarläger. Det hade vi här en gång. Vi byggde en camping med tält, och hade ett band. 220 människor. Idrottsläger. Enorma insatser. Det var kul också. Men när vi gjorde en undersökning på alla kollektiven på slutet så var genomsnittstiden för dem som jobbade på kollektivet ett och ett halvt år. Och behandlingarna var som regel två år. Så det dränerade rätt mycket. Eleverna jobbade längre, eller var med längre, än personalen. Det kostade mycket för personalen. Det slet på folk. (Christer)

Lås eller regel

SiS ungdomsvård skiljer mellan låsta och öppna platser. Skillnaden kan framstå som mellan natt och dag. Antingen är man inlåst eller också kommer man och går, som man vill. Beteckningen låst respektive öppen är förstås inte uttömmande. Den låsta tillvaron är begränsad till en inledande period. Ett låst hem har även öppna platser. Granhults ungdomshem har enbart öppna platser. Vad innebär det?⁶⁴

Skillnaden mellan låst och öppen kan liknas vid skillnaden mellan lås och regel. Enligt ordboken är lås en "mekanisk tillslutningsanordning som normalt kan öppnas endast med speciella redskap, vanligen nyckel". Regel, å andra sidan, är en "typ av enklare låsanordning i form av en bom som skjuts för en dörr eller en lucka". Jämfört med ett lås kan regeln ses mer som en markering, möjlig att ignorera för den som så vill.

Rubriken lås eller regel kan förstås tolkas annorlunda. För den ungdom som finner sig vara inlåst är behovet av regler, i gängse mening, mindre än för den som befinner sig på ett öppet ungdomshem. Enligt ordboken är regel i den här bemärkelsen ett "sätt för (viss typ av) skeende att utspelas, som mer eller mindre oförändrat upprepas vilket gör skeendet i fråga möjligt att förutsäga, vanligen i form av en formulerad princip eller dylikt". Regler är således ett slags ordning och en form av struktur. De förutsätter för att efterlevas ett mått av moral.⁶⁵

På Granhult är det de vuxna som tar ansvaret för ordning, lugn och en god arbetsmiljö för såväl elever som anställda. Eleverna kommer från omständigheter – betydande delar av vårt samhälle – där förhållandena är annorlunda, dvs. där de vuxna inte tar ansvar för ordning och reda.

Den unge man på någon av Granhults öppna platser som har erfarenheter från en låst avdelning på ett annat hem kan tänkas säga att "Jag vill tillbaka till en låst avdelning!" Där fick han spela vilken musik han ville och han behövde inte ... det ena eller det andra, utan satt av sin tid utan att bli störd av en uppsjö regler.⁶⁶

Många av pojkarna skulle föredra att sitta inlåsta. Det är mycket enklare. Man behöver inte jobba så mycket med sig själv. Det tror jag är det främsta argumentet. Och man behöver inte tänka så mycket. Det är ganska enkelt och konkret att vara inlåst. Du har din cell och de kommer och öppnar och nu äter du, nu kissar du, nu sover du, nu går du upp. Här säger vi att du ska ta ansvar för att gå upp själv på morron. Går du inte upp får du en konsekvens. (Mikael)

Och det finns naturligtvis en logik i att den som omhändertagits med tvång (LVU) hålls inlåst tills han kommit på bättre tankar. Den LVU-avdelning som redan från början erbjuder den tvångsomhändertagne en öppen plats måste försöka "låsa in" den unge på ett annat sätt nämligen med regler. Problemet är att fysisk struktur (lås) på kort sikt har ett övertag över moralisk struktur (regler). Motivet för moralisk struktur är att den kan tänkas vinna på sikt. Det är därför den låsta vistelsen följs av en öppen sejour innan det är dags att återinträda i den verklighet som ingalunda är fri från vare sig lås eller regler.

Kan man komma fram till rätt antal regler vid ett olåst ungdomshem? Kanske som ett svar på Kristiansens (2005) kritik om för många regler säger institutionschefen vid ett tillfälle att "Jag tycker vi har för mycket regler!" Regler måste man ha men de kan alltså bli för många. De har en tendens att förmera sig och är benägna att bestå onödigt länge.

Bibelns tio budord är en föredömlig regelsamling även till antalet. Och de har förblivit oförändrade länge. En 12-stegsbehandling kanske skulle nöja sig med 12 regler, förutom budorden? Väl utformade och försedda med förklaringar skulle de räcka långt. Övriga regler kunde ges ett bäst-före-datum, vilket skulle innebära att de inte precis blir onyttiga en viss dag men att de därefter riskerar att bli allt otjänligare.

Missbrukarpersonligheten

Vad innebär tanken att missbrukande människor har en speciell personlighet?⁶⁷ Tanken har hursomhelst materialiserats i benämningar som missbrukarpersonlighet eller beroendepersonlighet. Granhult har till och med en särskild benämning en fiktiv figur – "Diffe" – som sitter på ens axel. Diffe är ens missbrukarpersonlighet. Vad blir annorlunda i behandlingen genom att man har en sådan utgångspunkt? Fungerar uppfattningen om en särskild missbrukarpersonlighet som en teori för verksamheten? Och har i så fall denna teori betydelse för den konkreta behandlingen? Det är kanske nödvändigt att utgå ifrån att teorin om en missbrukarpersonlighet är en tro, en ideologisk grund för verksamheten.

Kruxet förefaller vara att bara vissa personer anses ha en sådan missbrukarpersonlighet, nämligen de personer (unga i det här fallet) som missbrukar. Konstaterandet att en individ missbrukar indikerar att detta med viss sannolikhet är en person med missbrukarpersonlighet. Det är den avgränsningen som gör termen kontroversiell och provocerande. Det skulle vara en annan sak, och mer acceptabelt, om förespråkarna för denna teori vågade hävda att alla människor har en missbrukarpersonlighet.

Nakken skriver om hur en beroendepersonlighet fungerar. Sedan kan jag tycka ibland att så kan vi väl fungera lite till mans. Det är allmängiltigt. Och det har skrivits metervis med böcker hur man är om man till exempel är medberoende. Man har verkligen täckt in allting. Så om inte något stämmer på en då är man psykopat, helt klart. Då har man ingen som helst respekt för andra människor. (Siv)

Nakken är medveten om att tendensen finns hos oss alla.

Var och en av oss har denna förmåga att etablera missbruksliknande relationer med ett antal olika objekt eller händelser, ... (1996:15)

Resonemang om varför – trots allmängiltigheten – bara en del av oss kommer att klassificeras som missbrukare kan då lättare hängas upp på faktorer som orättvisa eller olyckliga sociala och allmänt samhällsliga utgångspunkter. Vi bär alla med oss benägenheten till missbruk – som en gemensam arvsynd – och omständigheterna, vilka inkluderar vår historiskt slumpmässiga genuppsättning, gör att en del av oss kan behöva särskilt stöd för att hålla arvsynden stången.

Problemet med termen missbrukarpersonlighet är att den kan vara stigmatiserande. Det är sannolikt inte lika stigmatiserande men lika korrekt att till exempel tala om en behandlarpersonlighet eller en forskarpersonlighet. Den senare intresserar sig kanske mer för teorin kring ett problem än för dess lösning. Eleverna är maktmänniskor säger man ibland på Granhult. Nakken talar ingående om missbrukarpersonlighetens karaktär. Båda beteckningarna kan uppfattas som negativa karakteriseringar.

Jag vill inte säga att eleverna är maktmänniskor. Däremot får vi vara observanta på att vi har en enorm makt som personal, på ett § 12-hem. Ibland ska jag använda den men jag måste vara medveten om när och hur. En elev har inte mycket att sätta emot mig. Jag skulle nog hellre kalla det en maktmätning. Att slå lite ur underläge. Och då måste jag upp, och så ska vi tampas här uppe. Vem av oss ska ge sig? Missbrukspersonligheten? I den ingår manipulationen, det egocentriska. Vi brukar säga att när de riktigt tuffa killarna kommer in och vi får skrapa lite på den här missbrukskostymen så hittar man ju den rätta killen därinne, med massor av kvaliteter. Det är attityder, ett sätt att överleva. Och världen är tuff. Så det är klart att man är en maktmänniska, att man är kung. Men det är en attityd. (Berith)

Missbrukarpersonligheten är förstås en teori, inte en sanning. Den provocerande effekten av teorin om att bara vissa människor har en missbrukarpersonlighet är att den delar upp oss i två tydligt avgränsade läger. Tillhör jag den ena eller den andra sorten? När visar det sig? Att fördela missbrukarpersonligheten på oss alla gör naturligtvis samtidigt att den som term blir mindre intressant för såväl forskning som behandling. Men det tänkvärda kvarstår kanske. Är vi missbrukare allihopa? Jag med? Och du med? Måste vi föra en gemensam kamp om vi ska klara oss?

Det finns en variant på detta tema, men med andra utvägar. Det är att betona den unika erfarenheten av att ha varit missbrukare, så som det definieras av samhället, dvs. ha varit en person som av samhället betraktas som utanförstående och i behov av behandling. Den erfarenheten är unik och borde kunna bedömas som en merit. Att ha lagt ett missbruk bakom sig och att ha övervunnit ett utanförskap är en unik erfarenhet som borde tillmätas betydelse och status. För att det ska bli möjligt krävs antagligen att missbruket och dess orsaker på något sätt knyts till samhällets struktur och funktion. Samhället producerar missbrukare. Det är inget konstigt med det men det får inte glömmas bort. Att ha lagt missbruket bakom sig är detsamma som att ha övervunnit samhället för att inte säga världen.

Förbättra

Kristiansens utvärdering (2005) av Liljendal – Granhults nedlagda avdelning för flickor – inleds med ett citat från institutionschefen. Citatet innehåller en synnerligen offensiv programförklaring.

... allt vi gör ska förbättra dem.

Deklarationen föregås i citatet av med den mer defensiva markeringen att miljön för flickorna inte får vara skadlig. Det är en viktig deklaring men offensiven är intressantare. Allt vi gör ska förbättra. Det är en målsättning som heter duga. Vad den betyder? Hur "förbättrar" man en människa?

Verbet förbättra syftar i sin transitiva form i regel på materiella ting. Något kan förbättras, som till exempel ens ekonomiska ställning, ett hus eller landets

kommunikationer. Ifråga om personer känner vi till verbet i dess reflexiva form. Vi har alla varje dag åtskilliga anledningar till att förbättra oss. Enligt Svenska Akademiens ordbok (1.f) finns åtminstone en betydelse som förefaller relevant för vårt ämne: att förbättra någon. Ordboken innehåller utvecklingen att förbättra någon med något. Exemplet hämtas från 1600- och 1700-talen och handlar om förlänandet av (högre) stånd eller värdighet genom utmärkelse-tecken eller ett privilegium.

Mitt resonemang förutsätter en åtskillnad mellan påverka och förbättra. Verbet påverka har knappast någon reflexiv form. Vi talar inte om att "påverka sig". Det handlar om att påverka någon annan eller något annat. SiS är inte obekant med påverkansprogram (Johansson 2005). Men ordet förbättra i sin transitiva form och riktat till en annan människa representerar en ovanlig möjlighet. Det skulle alltså kunna handla om status och värdighet. Båda har alltjämt värde i vårt samhälle, och båda har symbolisk karaktär och betydelse. De etableras genom ritualiserade förfaranden.

De av våra unga medmänniskor som har erfarenhet av missbruk och kriminalitet lider ofta brist på såväl status som värdighet, åtminstone i det reguljära förment icke-missbrukande och laglydiga samhället. Det kan vara en viktig uppgift för våra särskilda ungdomshem att intensifiera sina insatser i att förbättra ungdomarna genom att uppgradera deras status och värdighet. Som det nu är koncentreras behandlingsarbetet på att så att säga neutralisera ungdomarnas position i samhällsgemenskapen genom att försöka uppväga och eliminera deras drift mot missbruk och brott. I bästa fall hamnar de unga på noll, dvs. varken negativt eller positivt.

En behandling kan syfta till att påverka den unge men endast den unge själv kan förbättra sig. Den unges inre liv – motstridiga tankar och viljor – kan ingen yttre påverkan förbättra. Den möjlighet som återstår är kanske att dels försöka påverka och att dels arbeta på att förbättra den unges status och värdighet. Åtskilligt krävs för att möjliggöra en sådan förbättring.

Bland annat krävs en grundläggande om- och uppvärdering av den mänskliga erfarenhet som vinnas i missbruk och kriminalitet. En sådan förändring av förment negativ förtrogenhet kräver en samtidig förändring av synen på och analysen av orsaken till förekomsten av missbruk och kriminalitet. Men den diskussionen hör hemma i en annan rapport.

Det skadliga umgänget

Bertil Sundin påminner om filosofin bakom cellfängelset. Utgångspunkten var att brottslingen är en syndare som behöver komma på bättre tankar.

Placeras han i en cell där han befrias från det skadliga umgänget med andra fångar, kan han i sin ensamhet meditera kring sina synder. Med hjälp av själasörjare och lämplig litteratur kan han rekonstruera sitt liv och därigenom bli en bättre människa. (Sundin 1972:11)

I dag är motivet ett annat för eget rum på fängelset och upplopp har förekommit på grund av överbeläggning, dvs. fler än en fånge i samma cell. Problemet med skadligt umgänge kvarstår och inte bara på fängelserna. Cellsystemet innebar fördelar, åtminstone för institutionen som sådan.

För personalen innebar cellsystemet lugn och ordning, utan nämnvärda disciplinproblem, eftersom fångarna inte hade någon kontakt med varandra. (Sundin 1972:11)

Hur ska man då i vår förment humanitära tvångsvård komma tillrätta med det skadliga umgänget klienter emellan? Den möjlighet som rimligen återstår är ett intensivt umgänge mellan personal och elever/klienter, vilket sannolikt inte bara eliminerar till exempel drogsnack utan samtidigt och framför allt blir till sannolik behandling.

En viktig invändning i Kristiansens utvärdering av Liljendal är personalens frånvaro vid flickornas TV-tittande. Det kunde se ut som om personalen av något skäl ville "undvika flickorna" (2005:71). En förändring skedde efter Kristiansens första avrapportering men inte utan "mycket diskussion".⁶⁸ Det förefaller som om våra särskilda ungdomshem har den personella resursen att i stort sett eliminera ett skadligt umgänge eleverna emellan, helt enkelt genom att alltid vara närvarande där eleverna befinner sig.

Anledningen till att personalen kan tänka sig att alls vika från elevernas sida är kanske föreställningen om metodens möjlighet. Om man nu ägnat hela dagen åt att arbeta i enlighet med en bra metod ska väl det vara nog. Att det antagligen inte är nog blir uppenbart vid närmare eftertanke. En metod står sig alltid slätt i jämförelse med mänsklig samvaro. Kontinuerlig närvaro av personal är dessutom en effektiv och attraktiv ersättning till låsta dörrar och möjligen ett alternativ till urinprov.

Levin beskriver den goda kontakten mellan ungdomar och personal (1997:22). Den ska "så lite som möjligt" likna en relation mellan personal och elev, vilket förstås är svårt att tillgodose eftersom konstellationen ser ut just så – personal och elever. Och en sådan relation behöver inte sakna medmänsklighet.

Den kontakt som betyder något för den unge handlar om mycket enklare saker som tillit, medmänsklighet, ärlighet, äkthet, intresse och förmåga att hantera konflikter på ett konstruktivt sätt. (1997:22)

Levin skriver att sådana egenskaper naturligtvis kan utvecklas med utbildning och erfarenhet men menar samtidigt att de "i grunden är oberoende av utbildning, kön, ålder och erfarenhet". Men de abstraktioner Levin anför är ingalunda några "enkla saker". Det går kanske inte att å ena sidan kräva att det särskilda ungdomshemmet ska förbereda den unge att återvända till föräldrar och samhälle, och å den andra sidan insistera på en atmosfär på det särskilda ungdomshemmet som kräver att personalen är änglalik och ofelbar.

Det möjliga umgänget

Ett högfrekvent umgänge mellan personal och elever – i det särskilda ungdomshemmet – framstår som en attraktiv lösning på mer än ett problem. Men är det möjligt? De båda aktuella kategorierna – ungdomar i LVU-vård respektive anställd behandlingspersonal i regel utan egen missbrukarbakgrund – har kanske inte en tillräcklig mängd gemensamma intressen. Vilken karaktär får en samvaro som utsträcks till det mesta av elevernas vakna tid?

Frågan aktualiserar avvägningen mellan kvalitet och kvantitet. Är det viktigare att elever och personal träffas under begränsad tid för att genomföra väl avgränsade och noga planerade uppgifter än att de umgås under längre tid i en lågintensiv och mindre strukturerad sällskaplighet? Och är det rimligt att förvänta sig att en mera kontinuerlig samvaro alls är möjlig utan att den resulterar i konfrontationer och ovänlighet? Vad kan man begära av personalen, och av eleverna?

Man fastnar i en jargong och ett sätt att fungera där man tillåter varandra och därigenom sig själv att ha slapp tid. Disciplinen att jobba finns givetvis där, men det finns ändå en sorts jargong som tillåter. En personlig brist på disciplin som sprider sig som en anda i huset. Vissa kanske tar mer ansvar men det finns ingen som kollar någon annan – och det ska det inte finnas – men det finns ändå för lite sånt. Att man känner att shit! nu har jag suttit här i två timmar och inte gjort någonting. Om man är en sådan som kanske har en mer soft inställning till livet så känner man inga krav, för nivån är relativt låg. Att spendera dötid på dötid, att inte ta det där personliga ansvaret och göra det som behövs, eller vara med ungdomarna. (Erik, praktikant)

Eriks reflexion speglar svårigheten och osäkerheten. (Det kan finnas för lite av sådant som egentligen inte bör förekomma.) Förhållandet mellan behandlingspersonal och elever/klienter är en särskild sorts gemenskap, med inslag av såväl vänskap och bekantskap som fostran och kontroll.

Ett aktuellt spörsmål för ledningen är att personalens fackliga organisationer lyckats förhandla sig till relativt långa sammanhängande tjänstgöringstider med likaledes utdragna ledigheter som konsekvens. Det förhandlingsresultatet kan eventuellt vara en svårighet ur behandlingssynpunkt. Det är hursomhelst sannolikt att en förändrad strategi när det gäller gemensam tid mellan elever och personal kan bli en facklig fråga.

Det är möjligt att nuvarande ordning – med tider då eleverna är lämnade åt sig själva – föredras av dem själva. Även om de av och till kan höras klaga på "bristen på behandling" är det sannolikt bekvämare att umgås med andra elever än att konfronteras med personal. Men det skulle kunna bli ett kännemärke för olåsta avdelningar att inläsningen ersätts av en högre grad av konkret samvaro mellan elever och personal.

Levin (1997) är rätt kategorisk i sin dom över de särskilda ungdomshemmen, representerade av Råby, och uppmärksammar bland annat de "destruk-

tiva influenser” ungdomarna utsätts för på ”anstalten”. Men det är ändå anmärkningsvärt att dylika ödeläggande inflytelser inte tycks ha rätt på en viss kategori av ungdomar.

Det Råby har åstadkommit av positivt värde är dels att ha stoppat upp negativa processer för en mindre grupp ungdomar med tillgång till positiva resurser i hemmiljön, som annars kanske fortsatt i svårare former av kriminalitet. (Levin 1997:21)

Hur ska man förklara det? Har denna mindre grupp ungdomar lyckats undvika att utsättas för det dåliga inflytandet eller har de kunnat hantera det, dvs. negligera det (övervinna det)? Det skadliga umgänget klienter emellan på våra behandlingsinstitutioner bör naturligtvis så långt möjligt begränsas. Men det kan ske endast om tiden i stället fylls av ett godartat umgänge med personalen. Det negativa inflytandet elever emellan har kanske inte i sig så stor betydelse. Det avgörande är kanske å ena sidan att det finns ett verkligt positivt inflytande från personalen och å andra sidan att eleven/klienten – efter behandlingsvistelsen – med ny status och värdighet kan återinträda i det vanliga samhället och finna sitt gamla sammanhang – resurserna i hemmiljön – förändrat.

Att misslyckas

Det är inte ovanligt att forskare i undersökningar om tvångsvård av missbrukare kommer fram till att vården misslyckats. Konstaterandet orsakar eventuellt besvikelse hos finansiärer/beställare och allmänhet och kanske förstämning hos dem som arbetar inom sådan vård. Misslyckandet konstateras i regel när det undersökta utfallet jämförs med ett önskat utfall, dvs. ett imaginärt resultat. Personligen känner jag inte till någon studie av misslyckad vård som på ett övertygande sätt jämför misslyckandet med ett faktiskt existerande fall av lyckad vård. Med övertygande menar jag förekomsten av en nära nog identisk population av klienter – vad avser missbrukets allvar och personernas omständigheter – liksom av aktuell personalstruktur och resurser. Levin preciserar misslyckandets karaktär med följande beskrivning.

[A]tt placeringen i sig inte tycks åstadkomma ett sådant korrigerande ingrepp i de ungas liv att det får en bestående brottsavhållande verkan eller god fostrande inverkan som stärker de ungas möjligheter att leva ett gott liv. Tvärtom. (1997:23)

Levins ordval – korrigerera, ingripa, brottsavhålla, fostra – indikerar en behandlingssyn som sedan länge övergivits av lagstiftare och central administration. Inte ens våra fängelser tycks längre upprätthålla en sådan ambition. Ibland kan forskarvärldens kritik av missbrukarvården tolkas som en reprimand för alltför menlösa tag mot missbrukarna. Men en sådan kritik bör kanske förses

med konkreta anvisningar till vad som bör göras. Det bör dessutom riktas till lagstiftare och resursgivare.

Tvångsvårdens förmenta misslyckande jämförs med ett av oss alla önskat utfall, till exempel att eleverna/klienterna ska stanna kvar i vården, se den som meningsfull, finna sig i den behandling som erbjuds, fullfölja rehabiliteringen och förväntansfullt lämna institutionen för en framgångsrik fas av utslussning och eftervård.

Motivation eller hjälp

Ett vanligt ord i rådande behandlingsvokabulär – om missbruk och kriminalitet – är ordet motivation. Inte sällan är den beroende redan mycket motiverad men för fel saker. Motivationsarbete innebär att omdirigera klientens motivationsenergi, lotsa honom från något ur samhällets synvinkel negativt till något positivt. Men det finns en annan aspekt.

Det gäller att få klienten motiverad. Det är mindre vanligt att tala om klientens behov av hjälp. Ändå är det rimligen samma sak. Den motiverade klienten vill ha hjälp, den motiverade klienten ber om hjälp och är inställd på att hoppas på hjälp. Medan motivation är ett undflyende (verbalt) tillstånd – ena stunden motiverad den andra omotiverad – kan klientens begäran om hjälp ses som mer handfast, nästan fysisk. Medan hjälp och hopp står varandra nära och indikerar en relation till någon eller något utstår ordet motivation en enslig tillvaro och känns mer osäkert. Om klienten hoppas på hjälp, förväntar sig att få hjälp, kan det tänkas vara relativt lätt att väcka detta hopp till liv genom att entusiastiskt presentera en metod för att ge hjälp.

Heinemann antyder att fenomenet motivation kanske består av två led, båda avgörande för den unges möjlighet att övervinna världen. Arbetet med att motivera den unge att sluta knarka "måste börja med att själva missbruket avbryts genom ingripande utifrån".

Den efterföljande svåra smärt- och ångestperioden måste genomlidras med mänsklig hjälp och stöd tills tonåringen ser att hans skyddsreflexer åter börjar fungera. Först den dag han förvissat sig om att detta till en början så otänkbara verkligen är möjligt och ligger inom räckhåll kan man sätta sig ned och börja motivera honom att fortsätta sitt liv i all dess gråhet, glädje, besvikelse, skräck, segrar och nederlag – och till slut också en smula lycka. (Heinemann 1984:102)

Båda motivationerna måste lyckas om behandlingen ska vara framgångsrik, och det är inte säkert att den senare motivationen är lättast. Hjälp till att försöka konstruera en mening med elevens liv överlåter Granhult till viss del åt AA- och NA-grupperna.

Kvinnofrid

Granhults behandlingsideologi bygger delvis på tanken att beroendet av alkohol och/eller narkotika är om inte en sjukdom så ändå en "sjukdom". Det är en

strategi för att dämpa missbrukarens skam och skuld inför sitt missbruk och dess tidigare konsekvenser. Bland Granhults elever finns en tendens till förakt för det kvinnliga könet. Det föraktet visar sig i former som kan betecknas som tendens till mobbning. Mobbningen yttrar sig i ord men också i respektlösa handlingar som kan uppfattas som trakasserier. Förhoppningen är att hållningen inte är särskilt djupt förankrad utan mer av en slarvig och oreflekterad jargong. Men kvinnoförakt är definitivt inte någon sjukdom, inte ens en "sjukdom". Snarare är den moraliskt förkastlig och bör bemötas därefter.

Det är viktigt att det finns kvinnlig personal på Granhult. Den kvinnliga närvaron kan tas tillvara i behandlingen och den bör leda till en betoning av kravet på respekt för kvinnor. För att frågan rätt ska kunna hanteras och få sin befogade plats bör en särskild lektionsserie inrättas med inriktning på könsrollsfrågor och med särskild betoning av kravet på kvinnofrid. För denna undervisning bör lärare inhämtas utifrån. Och det finns motiv för en sådan insats. Att ensam frakta ett antal ovilliga manliga mötesbesökare är en utsatt uppgift, särskilt för kvinnor.

Det har inte känts bra att köra på NA-möte med fem killar i bussen, själv. Nej, då känner jag mig utlämnad. Det har varit jättejobbigt många gånger. De har varit fruktansvärda. Det har nästan varit så att jag har fått vända bussen ibland och åka hem. Nej, det har varit jobbigt. Oftast har man ju någon elev med sig, alltså som är på min sida, som tycker att de andra "Nämen lägg ner nu!" Ungefär. Men det är också en risk. Det har hänt att det blir konflikt mellan den eleven och de andra i gruppen. Jag har stridit mycket. Här är förståelsen inte så stor, från den manliga personalen. För det är inte samma situation i bussen när männen kör som när jag kör. Det är stor skillnad. (Carina)

Detta är en utslagsgivande fråga som av och till har diskuterats ingående, men uppenbarligen utan att problemen har lösts.

Då är det mer det att "Jamen det är såna killar vi jobbar med, och vad kan du ..."
För då blir jag så här att "Nej, jag vill inte köra på möte, det känns inte bra!" Men då måste jag utmana mej då, på något sätt, och vad kan jag hitta hos mig som kan göra att det funkar bättre i bussen? Så att jag känner mig tryggare i bussen med killarna på möte? För det ingår i min arbetsuppgift på något sätt. (Carina)

Västerås och Örebro är stora städer som man inte så lätt hittar i, särskilt inte i alla väder. Chauffören är kanske inte alltid säker på snabbaste vägen till möteslokalen. Eleverna vet i regel vägen men det är inte säkert att de är behjälpliga, för om de kommer för sent går de inte in. Jag undrar om Granhults manliga personal skulle låta sina fruar, sambor och fästmör köra till möte under de omständigheter Carina redovisar. Det är en arbetsmiljöfråga och det är en fråga om att organisera behandlingsarbetet på en sätt som inte äventyrar Granhults möjligheter att ha kvinnlig personal. Det finns alternativa lösningar, som att vara två personal och att i stället åka på lunchmöten. Om

nu mötena är så viktiga bör de två gånger per vecka kunna tillåtas byta tid med gruppterapin.

Konsekvens eller moral

Talet om konsekvenser synes vara en ersättning för ett tidigare tal om moral. Motivet för envar att inte droga och inte begå brott är numera – bortsett från hälsoaspekten – att undvika drogandets konsekvenser i form av att åka fast och straffas eller att på annat sätt avslöjas, få skämmas och ångra sig. Tal om risk för konsekvenser i stället för krav på moral är måhända en spegling av den moderna människans föreställning om sin förmåga att i varje situation – utifrån information, kunskap och riskanalys – faktiskt alltid välja rätt.

Faran med konsekvensanalys i stället för tal om moral är kanske att så länge till exempel eleven inte tycker sig se tillräckligt allvarliga konsekvenser ser han heller ingen anledning att förändra sitt beteende. Att han ändå medger sig "må dåligt" – av missbruk och brott – är ett tecken på att samvetet kanske trots allt reagerar, vilket enligt Granhults resonemang kan leda till att han ånyo drogar för att må bättre. Ordet moral är sällsynt på Granhult. Termen finns på några ställen i AA:s 12 steg (originalversionen) men i det praktiska ordarbetet förekommer det inte. På tal om orsaker till kemiskt beroende exkluderas trosvisst vissa faktorer.

Det finns nu ingen fullständig forskning, men man vet att orsaken inte är moralisk svaghet, dålig viljestyrka eller karaktärs-/personlighetsfel. (Steghäfte, Steg 1)

Desto vanligare är alltså ordet konsekvens. Det används i flera betydelser, men oftast som ett ord för det straff som utmätts för ett regelbrott. Varför talar man inte om moral?

Vad är etik? Vad är moral? Ordet moral använder vi inte i behandlingen. Ett ord vi däremot diskuterar är respekt. För mig har respekt en helt annan betydelse än den har för många av killarna när de kommer hit. Där har vi mycket diskussioner. Det är viktigare. Sedan jobbar vi mycket med moral. Men att vi uttalar ordet moral? Det tror jag är på verksamhetsplaneringen. Vad är moral? Vad är etik? Vad ska vi skicka med våra pojkar? Vi kommer ofta fram till lite olika syn på ordet moral. Moral tycker jag är att jag lever efter de lagar som finns, respekterar andra människor, lever ett värdigt liv. Till exempel tillåter vi inte några porrtidningar här. Det är en kränkning av kvinnan. Inga sådana bilder på väggen. Det tycker jag är moral. (Berith)

Men rätt och fel?

Där är vi ganska generösa. Jag har inte rätt och du har fel. Utan jaha, du ser så på den saken. Men följderna blir då, vad jag kan förstå, att om du lever så sårar du. Det är inte en framkomlig väg. Hur ska du kunna få ett jobb om du lever så där? Att man mera tittar på konsekvenserna än säger att det här är rätt och det

där är fel. Låt ungen själv, genom exempel, komma fram till att det kanske inte är så bra det här. (Berith)⁶⁹

Här använder Berith ordet konsekvens i en mera ordboksmässig mening, nämligen som "(logiskt) oundviklig följd (av viss handling)". De konsekvenser Granhult utmäter för regelbrott är inte oundvikliga i samma mening. Granhult resonerar sig således fram till vad som eventuellt är rätt och fel. Den strategin har sina begränsningar. Om eleven vidhåller att det till exempel är okej att långa narkotika till trettonåringar så kan rimligen inte Granhult säga att, okej det kanske är rätt för dig.

Nej! Det sista man kan säga är att det framför allt är olagligt. (Berith)

Man påminns om P. O. Enquists kommentar om att heligheten som företeelse inte är särskilt levande för dagens människor, i synnerhet inte hos de unga. "Människolivet är heligt men så tänker inte dagens ungdom. För dem är det olagligt att döda en människa, inte omöjligt för att människan är helig." (P. O. Enquist, Bokfönstret, P1, 12/9 2001) Moral talar man kanske inte så mycket om på Granhult, men den finns där ändå, i rikt mått.

Förändring måste få göra ont. I det är vi viktiga som personal. Att gå emot de här ungarna för att sedan kunna gå med dem. Gå emot för att sedan kunna gå med. Men det kräver att: "Det här är inte okej!" "Nu är det slut med det." Att kunna ta alla konflikter som blir när man går emot en människa. (LG)

Vara eller ha ett problem

Kan man formulera kärnan i minnesotamodellen och 12-stegsfilosofin?

Vad är minnesotabehandling? Det finns inte fastställt vad minnesotabehandling är. Vad vi har gjort här på Granhult är att vi har förpackat det som vi själva tycker och tänker är rimligt och vettigt, i Sverige, med den ekonomi och det sociala välfärdssamhälle vi har. Minnesotabehandling i USA är något helt annat. Korta behandlingsinsatser. Om jag jämför med hur vi jobbade tidigare. Det handlade om att försöka få ungarna att uppleva essensen av att Jag har ett problem, Jag är inte ett problem. Någon har bestämt att du är ett problem, alltså ska du förvisas till ett behandlingshem. I den andan tog vi emot ungdomarna. Och vi tar emot ungdomarna i ungefär samma anda i dag, för det ligger trots allt ett tvångsomhändertagande i botten. Andra har sett, tycker, att jag har ett problem eller att jag är ett problem. När de unga kommer hit ska vi försöka begripliggöra den problematik vi tycker att de har. Och i bästa fall att de, när de flyttar härifrån, kan säga att jag har ett problem och jag är villig att ta itu med det. Angreppssättet nu är med mer respekt för människan och människans eget ställningstagande och tyckande. Det måste bygga på den respekten. (LG)

Förhållningssättet blev lite annorlunda. Tydlig fostran byttes mot erbjudande, empati och respekt.

Jag tror vi alla förändrades. Vi förändrades som behandlingspersonal. Även om vi skulle vilja så kan vi inte tvinga ungarna till förändring. Alla dessa unga jag har träffat som jag i många avseenden tycker har haft både tragiska och hemska liv. Utanförliv. Men jag kan inte tvinga dem till förändring. Jag måste börja där människan *är* och försöka få henne att själv uppleva och tycka att hon har ett problem och är villig att ta itu med det. (LG)

Att eleven fortfarande kan *vara* ett problem visar sig i att han utvisas när han använt droger eller våld på Granhult. Motivet för utvisningen är att uteblivna rumsliga konsekvenser av regelbrottet skulle skada resten av elevgruppen, ungefär på samma sätt som den unge ursprungligen förvisats från samhället bland annat för att rädda samhällets övriga unga.

Samarbete med socialtjänsten

Elevens sejour på det särskilda ungdomshemmet representerar ett skede – ett undantagstillstånd och en separation från problematiska situationer – med avsikten att initiera en förändring. När elevens reformerade situation (på ungdomshemmet) stabiliserats återstår den viktigaste fasen av denna *rite de passage*, nämligen återinträdet i den samhälleliga strukturen, utträdet i den vanliga verkligheten. Någon tillfredsställande modell för denna reintegration – i den komplexa tillvaron utanför ungdomshemmet – har ännu inte konstruerats. Mycket talar för att en sådan modell måste innehålla konkreta uppoffringar från ungdomshemmets sida men framför allt från socialförvaltningen, den organisation som rimligen har huvudansvar för reintegrationen.

Det som, kanske utopiskt, vore önskvärt enligt min mening är en mer eller mindre långtgående och ytterst flexibel personalunion mellan LVU-hem och socialtjänst. Om den avtalade vistelsen till exempel är 26 veckor – spannet på Granhult – bör under minst en femtedel av den tiden, gärna mer och mot slutet, elevens socialsekreterare – eller annan särskilt utsedd person ifrån hemkommunen – finnas på plats på heltid i ungdomshemmet och där fungera som reguljär personal om än med speciella uppgifter.

När eleven senare lämnar ungdomshemmet finns det en person som känner honom väl och som är förtrogen med den passage han gått igenom, som följer med ut och hem till en reguljär existens. Ekonomiskt kan modellen lösas exempelvis genom att avgiften reduceras med socialtjänstpersonens lön och att ungdomshemmets personalstyrka reduceras i motsvarande mån. Tolv placeringar med kontinuerligt intag under ett år skulle generera tolv månaders gästspel från olika socialförvaltningar och alltså teoretiskt möjliggöra en reduktion av personalstyrkan med en person.

Hur realistisk är Granhults egen drömutsluss sedd ur ett ritualteoretiskt perspektiv? Kommer inte behandlingsinstitutioner alltid att vilja ha ytterligare en nivå, eller ytterligare tid på någon av nivåerna, innan man anser eleven mogen att lossa förtöjningarna helt? Och hur blir det med möjligheten att koncentrera sig på den intensiva behandlingsfasen – primären – om uppmärksamhet samtidigt måste riktas mot utslussningen? Alternativet är förstås att kommunerna äntligen tar sitt ansvar och betraktar det som sin uppgift att fullfölja elevens transformering genom att placera honom i ett socialt sammanhang med stabiliserande styrka.

Borde kanske en LVU- eller LVM-vistelse betraktas som tillräcklig? Där har den beroende förhoppningsvis fått veta vad man behöver veta. En gång behandlad för alltid behandlad kan man kanske travestera. Att ideligen behöva åka på behandling avslöjar något om denna behandling, kanske det att behandlingsinstitutionen – snarare än att tillföra ny kunskap och någon ny form av behandling – tillhandahåller en miljö som är så beskaffad att alkoholisten respektive narkomanen där kan hålla sig nykter och drogfri. En asyl således snarare än en behandling.

Urinprov och misstanke

Urinprov eller inte urinprov är ofta ett dilemma för missbrukarvården. Det är ofrånkomligt att en begäran om någons urinprov är ett tecken på en (möjlig) misstanke om någon form av (möjlig) lögn. Enligt instruktionerna från SiS (LVU) ska urinprov tas endast "vid misstanke". Institutionschefen på Granhult menar att det villkoret är rimligt på en låst avdelning. Men i en öppen verksamhet måste urinprov kunna tas med regelbunden slumpmässighet. "Vi kan försvara det och vi kompromissar inte med det." Bestämmelsen kringgås genom en formell överenskommelse med klienten.

Jag tycker inte det. Jag tycker att det *är* misstanke. Här är det öppet, ingen vill vara här, alltså det finns anledning att vara misstänksam varje minut. I den bemärkelsen och utan kontrollfunktioner, när man inte är här hela tiden, blir det naturligtvis svårare. Det blir mer droger. (Christer)

Ett problem med urinprov är att det kan invagga personalen i falsk säkerhet. Om urinprovet visar på drogfrihet tar man det resultatet för givet och klienten betraktas som drogfri. Men möjligheterna till manipulation är många, och urinprovets existens kan locka till påhittig bedräglighet. Och vara drogfri. Vad innebär det? Man får ibland känslan av att det ligger en slags implicit varaktighet i själva formuleringen, men i realiteten kan man vara drogfri ena minuten och droga nästa.

Man kan hävda ett samband mellan närheten till skäligen misstanke och den frekvens och närhet med vilken personalen umgås med eleverna. Ju större "avstånd" mellan personal och elever desto större behov av regelbundna

urinprov. Men om personalen känner sina elever väl, befinner sig i deras närhet under många av dygnets timmar och alltså vet hur de uppför sig och ser ut i rent tillstånd, borde personalen också med viss sannolikhet kunna varsebli om något är fel.

Urinprov testas på Granhult i en förenklad och preliminär form. Om det är positivt – visar att eleven använt narkotika – skickas provet vidare till Karolinska institutet i Stockholm för verifiering. Frågan om urinprov regleras i LVU § 17 a.

Den intagne är, om inte annat föranleds av medicinska eller liknande skäl, skyldig att efter uppmaning vid ankomsten till hemmet samt i samband med vistelse utanför hemmet lämna blod-, urin- eller utandningsprov för kontroll av om han eller hon är påverkad av narkotika, alkoholhaltiga drycker och andra berusningsmedel, sådana medel som avses i 1 § lagen (1991:1969) om förbud mot vissa dopningsmedel eller sådana medel som omfattas av lagen (1999:42) om förbud mot vissa hälsofarliga varor, om det kan misstänkas att den intagne är påverkad av något sådant medel. (Lag 2001:466)

Granhults öppenhet och dess otaliga utfärder till möten, bad, kiosk och annan rekreation uppfyller rimligen gott och väl lagens villkor om "vistelse utanför hemmet".

Utslussning och eftervård

Rubrikens termer saknar naturligt nog enhetliga definitioner. Olika institutioner skiljer sig åt även i avslutningen av vården. Nils Stenström har undersökt saken vid de särskilda ungdomshemmen.

Majoriteten bland institutionerna tycks dock anse att utslussningsfasen syftar till att hjälpa eleven att avsluta institutionsvistelsen, exempelvis genom att successivt och harmoniskt avsluta relationer på institutionen, samt på olika sätt förbereda eleven för en tillvaro utanför institutionen. Under denna fas är eleven fortfarande inskriven vid institutionen. Eftervårdens syfte anses vara att på olika sätt stödja eleven i dennes tillvaro utanför institutionen. Under denna fas är eleven utskriven från institutionen. I praktiken tycks dock många institutioner tillämpa en "successiv utskrivning" vilket innebär att eleven alltjämt är inskriven på institutionen under den första tiden i eftervård. (1998:1)

Utslussning och eftervård anses behöva vara anpassad till den enskilde eleven. Det är på gott och ont eftersom det medför risken att en och annan elev eller socialsekreterare lyckas hävda att särskilda insatser är obehövliga. Stenström finner att utslussning och eftervård i regel sköts av ordinarie behandlingspersonal. Få institutioner har särskilda resurser för denna viktiga del av sin insats. Det tyder på att man anser sin del av arbetet vara avslutad i och med att eleven lämnar institutionen.

Är termerna utslussning respektive eftervård överhuvudtaget rätt termer, är det rätt frågeställning? Utslussning skulle lika gärna kunna gälla den tid när eleven plockas bort från sitt destruktiva sammanhang för att under en tid placeras på institution. Och inslussning borde kanske vara namnet på den fas när eleven återigen ska introduceras och integreras i samhället, men nu i en annan status och i en annan funktion.

Inte alla institutioner skiljer mellan utslussning och eftervård (Stenström 1998). För dem som gör det är elevens formella status avgörande. Den elev som är inskriven vid institutionen genomgår behandling/utslussning. Termen eftervård används för den elev som nyligen varit inskriven. I praktiken är det vanligt att övergången, återinträdet i det vanliga samhället, sker kontinuerligt, utan alltför tvära kast. I praktiken är det också så att såväl utslussning som eftervård blir individuellt avpassad.

Majoriteten av institutionerna betonar att såväl utslussning som eftervård i mycket stor utsträckning är individuellt avpassad i förhållande till varje enskild ungdoms behov, vilket också anförs som förklaring till att stora variationer kan förekomma när det gäller såväl utslussningens som eftervårdens utformning. Institutionerna förefaller ändå vara tämligen överens om att utslussningsfasen syftar till att hjälpa eleven att avsluta institutionsvistelsen, exempelvis genom att successivt och harmoniskt avsluta relationer på institutionen, samt på olika sätt förbereda eleven för en tillvaro utanför institutionen. Eftervårdens syfte är att på olika sätt stödja eleven i dennes tillvaro utanför institutionen. (Stenström 1998)

Att hävda att eleven – direkt eller efter ett utslussningsboende av något slag – kommer att klara sig bättre om han byter hemort och försöker etablera sig på en helt ny ort är kanske inte hållbart i alla delar. De faktorer som spelar in i hur sakerna kommer att utveckla sig är alltför många och alltför komplexa för att en rimligt säker förutsägelse ska kunna göras. Det mest logiska är nog trots allt att kräva av hemkommunen att den ställer tillräckliga resurser till förfogande för adekvat sysselsättning, utbildning, stöd och kontroll under en avsevärd tid.

Granhults resonemang om framtiden handlar om att behandlingsprocessen fungerar väl. Det som inte är tillfredsställande är stegen framåt och stegen tillbaka. En kontrollerad utslussningsmöjlighet efter lyckligt genomförd primär behandling vore önskvärd, men också en kontrollerad utvisningsmöjlighet när primärbehandlingen måste avbrytas på grund av allvarligt regelbrott.

En motsägelse kan skönjas i nuvarande ordning. När någon bryter mot huvudregeln och åter tar droger – på Framsteget eller i liknande boenden – kommer eleven tillbaka till Granhult, inte till någon annan, låst, institution. I förhållande till utslussningen fungerar alltså (nu) Granhult självt som utvisningsort medan ett regelbrott på själva Granhult anses kräva utvisning till en annan låst plats.

Den inkonsekvensen tyder på att det inte är den regelbrytande eleven som är farlig utan det förhållandet att regelbrottet ägt rum på Granhult. Det är av allt att döma själva Granhult som blir "förorenat" och måste "renas" genom att eleven en tid förvisas till annan plats. Om den tolkningen är riktig öppnar den för möjligheter att på annat sätt lösa problemet, till exempel genom en särskilt reningsprocedur – med den syndande eleven kvar – för den plats (Granhult) där brottet begåtts.

Det är kanske förmätet att ge förslag till formen för en dylik procedur, men det torde vara viktigt att den tas på allvar, ett lika stort allvar som det ligger i att utvisa eleven. Förfarandet blir oundvikligen ritualliknande med tydliga fysiska inslag, som till exempel en noggrann extra städning av Granhults samtliga lokaler, genomförd under en dag av personal och elever tillsammans, och med en tydlig symbolisk varaktighet – minst en vecka – markerad exempelvis genom en gemensamt burens klädespersedel, varför inte en cape. Observera att alla på Granhult skulle bära capen, personal, elever och besökare, som ett tecken på omprövning och nystart, för alla.

Hålla vid liv

Institutionschefen håller ibland ett introducerande tal till nyanställd personal och berör då bland annat Granhults utveckling, historiskt och ideologiskt. Det talet bör enligt min mening utvecklas till en åtminstone veckovis hållen "plenarföreläsning" för såväl elever som personal. Denna veckovisa betraktelse bör innehålla – varje gång – en ny genomgång, formulering och aktualisering av de grundläggande principerna för Granhult – gemensamt inför personal och elever. Talet kan betraktas som en regelbunden upphämtning, en ständigt upprepad nivellering uppåt, påfyllning och förnyelse av kunskap och inställning.

Finessen med en regelbunden upprepning, ett upplivande av grundläggande principer, är att markera att de alltjämt gäller och kan formuleras på många olika sätt. Det regelbundna talet kan och bör innehålla nyheter och förskjutningar i de grundläggande betoningar som alltjämt gäller. Talet måste inte bara vara institutionschefens helt egna tankar utan bör snarare vara en bekräftelse och konkret formulering av de frågor som diskuterats under veckan, nu kopplade till grundläggande värderingar och förutsättningar.

Detta veckovisa tal kan mycket väl karakteriseras som institutionschefens allra viktigaste uppgift och han/hon bör lägga ned en betydande del av sin arbetstid på att utforma detta tal, och det bör finnas i skriftlig form för den med laga förfall. Nattpersonalen bör ges särskild ersättning för att komma till Granhult och delta. Talet ska inte kunna avbrytas för frågor, diskussion och invändning. Den delen av processen bör förläggas till ett annat tillfälle.

Att övervinna samhället

Jag tar mig friheten att upprepa ett resonemang (Johansson 2005). Det handlar om motiv för den totala förändringens möjlighet. Omtagningen föranleds av att den förefaller ligga i folkrörelsepedagogikens riktning. Enligt Sture Hansson innebär den bland annat "de förtrycktas sätt att leda, undervisa och uppfostra sig själva som ett nödvändigt led i kampen för bättre förhållanden" (1991:126). Det handlar om att övervinna samhället, om än inte av egen kraft.

Innebar då föreställningen om den totala förändringens möjlighet att man blundar för samhällets strukturella problem och fel? Risken finns att problemet så att säga söker sin hemvist i individen snarare än hos samhället. Det blir individens "fel" att han har problemet. Och samhället lämnas ifred med sin organisation och en lösning som genererar nya problematiker.

Att överväga den totala förändringens möjlighet förutsätter en bodelning i ansvaret för våra sociala problem. Föreställningen om att individens problem kommer att lösas som ett resultat av att samhället framgent bättre tar sitt ansvar för hur det är organiserat ersätts å ena sidan av en återgång till en mer ursprunglig uppgift för sociologin, nämligen att förse samhällets policyskapande organ med incitament för förändrad struktur och ordning (Carleheden 1998), och å den andra sidan av en återgång till en behandling som tar sikte på att rädda människan, erbjuda henne räddning, utan att först invänta samhällets förändring.⁷⁰

Det främsta motivet för en sådan bodelning är tidens flykt. Om individens liv och levande ska kunna räddas – trots samhällets misslyckande – måste individen så att säga övervinna samhället genom att befria sig från sina problem trots att samhället tills vidare reser snarare än raserar hinder. Medan påverkan kan tänkas medföra individens anpassning till ett existerande samhälle kan den totala förändringen tänkas innebära individens betvingning av detta samhälle.

Måste då denna seger över samhällets tillkortakommanden ske genom total förändring i stället för påverkan? Kanske inte. Men det kan handla om radikalitet och tillräcklig kontrast och om ett slags frigörelse från samhällets villkor. Och något talar för att metamorfosens möjlighet förutsätter ett slags bristning, en epistemologisk brytning (Bateson 1972).

Kanske handlar det om ytterligare en bodelning, eller snarare en möjlig konvergens, mellan å ena sidan påverkan som en utlöpare från demokrati, självbestämmande, frihet och individualitet, och en metamorfos där samma fundamentala principer i stället blir till ett nödvändigt utfall (McGehee 1982:43). Möjligheten föreligger att övervinna världen och på kuppen förändra den. Ett internt diskussionsmaterial (Christer) på Granhult avslutas med ett citat från ett barn som "missförstått det hela på rätt sätt. Han sa *Granhult Förvandlingshemmet*".

8 En teori

AA-rörelsens fundament är samtidigt – möjligen i minskande grad – Granhults ideologiska grund och utgångspunkt. Åtskilliga vetenskapliga arbeten har behandlat AA-rörelsen ur olika teoretiska synvinklar. Mest givande och intressant – enligt min mening – är Gregory Batesons artikel från 1971, *The Cybernetics of "Self", A Theory of Alcoholism*. Artikeln är omtryckt i *Steps to an ecology of mind* från 1972. En av Batesons slutsatser är att AA:s teologi nära sammanfaller med en cybernetisk⁷¹ epistemologi.⁷² I min rapport om LP-stiftelsen (1997) försökte jag redogöra för Batesons resonemang och det som här följer är en förkortning och bearbetning av det försöket.

Motivet till avsnittet – i en rapport om ett särskilt ungdomshem – är å ena sidan att Granhult som sagt gör gällande att man lägger stora delar av AA-rörelsens tankesystem till grund för verksamhet och ideologi. Ordet teologi i samband med AA/NA används inte av Granhult, inte ens inom citattecken. Å andra sidan tycker jag mig ha funnit att Granhults personal inte fullt ut tillämpar eller ens godtar AA-rörelsens fundament. Min tanke är att det beror på att även Granhults personal – inte bara eleverna – har vissa svårigheter med termer som Gud såsom vi uppfattar honom, andlighet, maktlöshet och beroende av en högre makt.

Jag skönjer en inte obetydlig lättnad när man – som nu – tycker sig finna relevanta överensstämmelser mellan den kognitiva beteendeterapin och 12-stegsfilosofin. Flera av mina informanter har redovisat hur de inte sällan tvingas ta 12-stegsideologin i försvar mot anklagelser om inslag av "hokus-pokus", klander som främst refererar till talet om andlighet, Gud och högre makt. Min känsla kan vara fel men är – sammanfattningsvis – att Granhults personal inte helt anser sig kunna försvara AA:s teologi utan successivt tonar ner de inslag som av utomstående emellanåt får etiketten hokuspokus.

Mitt syfte är att försöka visa att AA:s fundament, framför allt de första stegen, står på en teoretiskt försvarbar grund. Det finns vetenskapligt stöd för AA:s grundläggande principer. Problemet tycks vara att AA/NA använder ord och språk som traditionellt inte anses vara vetenskap eller ens teori. Den som störs av AA/NA:s teologiska språkdräkt får lov att göra sig besväret att för egen del klä tankesystemet i en verbal utstyrsel som vederbörande kan godtas. Det är inte nöjaktigt att förkasta AA/NA:s fundament bara därför att man inte tolererar dess språkliga gestalt.

Granhults behandlingshem har på allvar gett sig i kast med att försöka praktisera AA/NA:s ideologiska grunder i ett ungdomligt sammanhang. Det är min – kanske misstagna – tolkning att Granhults personal efter hand

funnit vissa av ingredienserna språkligt mindre acceptabla i modern missbrukarbehandling. Min oro gäller att en selektiv tillämpning kan försvaga behandlingskraften i 12-stegsfilosofin.

Författarna till en C-uppsats om Granhults organisation kommer till slutsatsen att institutionen "är i behov av en tydligare teoretisk grund" (Petersson & Ströberg 2004). Så kan det kanske uttryckas. Min tanke är att den teoretiska grunden finns men att tveksamheten inför vissa språkliga uttryck hos detta teoretiska fundament leder till en onödig uttunning av dess potentialitet.

För att exemplifiera och något föregripa en viktig poäng menar jag att ordet Gud – vars användande tycks medföra ett problem – mycket väl kan anses användas som metafor för det totala komplicerade cybernetiska system som sist och slutligen bestämmer mänsklig tillvaro, enskilt och kollektivt.

Bateson talar om andliga erfarenheter och om individens anslutning till Anonyma alkoholister som ett exempel på en för oss alla nödvändig övergång från en felaktig till en systemiskt korrekt epistemologi. Han hävdar att uppdelningen mellan kropp och själ är ett fördärv inte minst för alkoholisten som tenderar att sätta sitt jag i motsats till sitt begär ("Diffe"), för att därefter utkämpa en hopplös kamp mot sig själv. Att själen och kroppen hör ihop och måste sträva åt samma håll är ett underliggande synsätt även för Granhults ungdomshem.

Ett försök att förstå Granhults primära angreppspunkt – förnekandet av missbruk och beroende – leder till det problemområde som brukar kallas kropp/själproblemet, i sig ett stort filosofiskt forskningsfält med återverkningar på hela det socialvetenskapliga projektet. Problemet har lett till olika försök att lösa frågan om hur kropp och medvetande hör ihop och till olika försök att finna en gemensam vetenskaplig begreppsapparat för naturvetenskap och människovetenskap. Ur mitt begränsade perspektiv står cybernetiken och systemteorin för det mest intressanta försöket att lösa kropp/själproblemet. Systemteorin försöker sig till och med på att göra människans immateriella existens teoretiskt tänkbar (Sayre 1976). Och andlighet är inte främmande för den principen.

Begränsningen

Vårt medvetande måste alltid, skriver Bateson (1972:136), av "uppenbara mekaniska skäl" vara begränsat till en tämligen obetydlig del av vår totala mentala process. Bateson ber oss betrakta den omöjlighet som ligger i att konstruera en TV-apparat som på bildskärmen återger allt det som försiggår i apparatens beståndsdelar, inklusive de delar som skulle möjliggöra denna totala rapportering.

Ska vi ha någon nytta av vårt medvetande måste vi hushålla med det. Man inser lätt att den moderna tidens teknologiska framryckning inte motsvaras av någon jämförlig vidgning av vårt medvetande, trots det troligen korrekta

påståendet att vi lever i ett kunskapssamhälle utan tidigare motstycke. Vårt personliga medvetandes andel av det mänskliga systemets totala mentala process minskar med bedövande hastighet. Betrakta som ett exempel expansionen av elektroniskt framställd information relaterad till den enskilda människans tillgängliga tid för att informera sig!

Det individuella mentala systemet ekonomiserar genom att förpassa så mycket som möjligt av vanehandlande och perception till det omedvetna. Den medvetna organismen behöver inte veta hur den varseblir, bara vad den varseblir. Att den största delen av vår mentala process förpassats till det omedvetna betyder förstås inte att den inte är allestädes närvarande.

...vårt liv är sådant att dess omedvetna komponenter ständigt är närvarande i alla sina multipla former. Av detta följer att vi, i våra relationer, kontinuerligt utbyter budskap om detta omedvetna material, och det blir också viktigt att utbyta metabudskap genom vilka vi berättar för varandra vilken ordning och art av omedvetande (eller medvetande) som är kopplad till våra budskap. (Bateson 1972:137)

Ett budskap som är medvetet och avsiktligt kan således vara bedrägligt. Jag kan säga att jag gillar någon utan att egentligen mena det. Jag kan säga att jag hatar allt vad droger heter men i själva verket mena motsatsen. Men Bateson betonar att tal om relationer vanligen åtföljs av "en massa halvmedvetna kinetiska och autonoma signaler som tillhandahåller en mer tillförlitlig kommentar till det verbala budskapet" (1972:137). Det omedvetna kan alltså antas vara mera tillförlitligt än det medvetna. I den mån det finns en diskrepans emellan vårt medvetna och vårt omedvetna så bör vi alltså kunna lita mer på vårt omedvetna.

Det är en annan sak om vår yttre belägenhet tillåter oss att låta det omedvetna bestämma vårt handlande. Att det omedvetna är mer tillförlitligt än det medvetna innebär kanske inget annat än att någon yttre omständighet förmår det medvetna att inte hålla sig till "sanningen". Denna sanning är rimligen en individuell sanning, ingen allmängiltig sådan. Irène Matthis, professor i psykoanalys och verksam psykoanalytiker, har påpekat att vårt förhållningssätt till det omedvetna kan vara friskt eller sjukt. Det omedvetna i sig är däremot varken sjukt eller friskt. Vårt medvetna – själen – kan förhålla sig felaktigt till vårt omedvetna och av det kan kroppen bli lidande.

Här någonstans kan vi kanske börja söka efter omvändelsens hemlighet, eller genombrottet i förnekelsens mur, i Granhults tänkbara vokabulär. Det kan eventuellt handla om att åstadkomma en bättre överensstämmelse mellan det medvetna och det omedvetna. En av eleverna, M, förnekade ivrigt att hans drogande innehåller några som helst personliga risker. Han visste vad han gjorde och han visste hur drogerna påverkade honom. Han hade kontroll helt enkelt. Tillfrågad om han skulle kunna locka in sin yngre syster i detta ofarliga drogande svarade han ett bestämt nej. Svaret kan tänkas visa på en omedveten

(undanträngd) kunskap om risk även för egen del. Med sitt medvetna förnuft upprätthöll M i det längsta sin föreställning om personlig kontroll.

Teoretiskt är det möjligt att åstadkomma överensstämmelse – harmoni om man så vill – mellan vårt medvetna och vårt omedvetna. En dylik samstämmighet kan givetvis inte objektivt och direkt konstateras. Minns TV-apparaten! Det kan bara antas indirekt, ses som ett utslag av hur det totala mentala systemet fungerar. En lycklig människa kan förmodas ha en bättre överensstämmelse mellan medvetet och omedvetet än en olycklig. Kanske handlar det om att på något sätt försöka integrera vårt medvetna med vårt omedvetna. Bateson är inne på den frågan efter att ha utgått från termen nåd, ett ord som är centralt i Bibeln och i det kristna omvändelsebudskapet. Att bli frälst är att undfå nåden. Därmed är ordet nåd fördömt i reguljär socialvetenskaplig terminologi.

Nåden

Bateson (1972:128) utgår från ett uttalande av Aldous Huxley som innebär att mänsklighetens centrala problem är strävan efter nåd (grace). Huxleys utgångspunkt var att djurens kommunikation och beteende har en naivitet och en enkelhet som har gått förlorad för människan. Människans beteende är korrumpert av bedrägeri, inte minst självbedrägeri, av uppsåt och av självmedvetenhet. Människan har förlorat nåden men djuren har den fortfarande kvar vilket för Huxley betydde att Gud snarare liknade djuren än människan. Gud är ju per definition oförmögen till bedrägeri och ur stånd till inre förvirrelse.

Nådens problem är menar Bateson i grunden ett integrationsproblem. Det som ska integreras är de olika delarna hos det mentala systemet, i synnerhet den mångfald nivåer av vilket den ena extremen kallas medvetenhet och den andra det omedvetna. Förutsättningen för att undfå nåden är att "hjärtats reson" integreras med "förnuftets reson" (1972:129).

Ordet minne används ofta för att beteckna förmågan att reproducera det man har lärt sig (Ashby 1954:117). När någon säger sig vara glömsk handlar det om förmågan att komma ihåg sådant som ska göras eller återges. Denna förmåga till återgivning är menar Ross Ashby något av en biprodukt till hjärnans aktivitet. Viktigare om än mindre uppenbart är den typ av minne som visar sig i att ett visst förändrat beteende förblir i sin förändrade form. Den som en gång lärt sig cykla glömmet det inte brukar vi säga. Så länge vår nya förmåga finns kvar visar vi att vårt minne fungerar trots att vi kanske inte längre kommer ihåg hur det kändes att cykla första gången eller för den delen minns hur det var att inte kunna cykla. Vårt viktigaste minne visar sig i handling snarare än i utantilläsning. Vår förmåga upprätthålls av ett omedvetet minne (Ashby 1954:117).⁷³ William James ger oss följande besked angående våra vanor (minnen), i en systemteoretiskt relevant formulering.

Hela vårt liv, så långt det tagit en bestämd form, är endast en samling vanor – praktiska vanor, känslövanor, intellektuella vanor – systematiskt ordnade att bereda oss välgång eller undergång och bärande oss oemotståndligt mot vårt öde, vad nu än detta må bli. (James 1916:56)

När vi tänker att vårt liv skulle ha kunnat bli annorlunda underskattar vi kanske kraften i vårt systemiska bestämmande. Vi tror gärna att vi frivilligt valt våra vanor.

På 1600-talet utvecklade Descartes sin dualism mellan kropp och själ. En kropp är ett tredimensionellt ting utan förmåga att tänka. En själ är ett tänkande ting som saknar utsträckning och läge i rummet. De båda möts i tallkottkörteln. I då rådande teologiska klimat var Descartes uppdelning ändamålsenlig. Själ och medvetande kunde lämnas till teologin, metafysiken och det övernaturliga medan kropp och materia överläts till vetenskap och naturlagar. Naturvetenskapen slapp därmed vidare anklagelser om hädelse (Money 1956). En uppdelning i religion och vetenskap må ha varit nödvändig och naturvetenskapens framsteg lät inte vänta på sig.

Under 1800-talet tycktes det vara dags att låta naturvetenskapens metoder och teorier avslöja det som filosofin hade misslyckats med att lösa, nämligen medvetandets hemligheter. Sigmund Freud gjorde stora ansträngningar att formulera sina psykopatologiska teorier i neurofysiologiska termer. Men han misslyckades, menar John Money (1956:213), och när han till sist publicerade sig i frågan var det i form av en icke-materialistisk teori om medvetandet. Vid 1900-talets början var kropp och själ lika åtskilda som de alltid hade varit i vetenskapens termer.

Föreställningen om att kropp och själ hör ihop, att de interagerar och hjälps åt torde vara allmänt accepterad. Vetenskapens ansträngningar går ut på att förstå hur de hänger ihop. Den bakomliggande tanken är kanske att det rör sig om två i princip självständiga parter. Problemet är att förstå hur dessa självständiga enheter är kopplade till varandra.

Man kan tänka sig att uppdelningen – själens skiljande från kroppen – underlättades av det skrivna ordet. I varje fall blev det lättare än tidigare när man varit hänvisad till oral tradition. Själens aktivitet kunde plötsligt ges en självständighet, en separat existens, skild från den kropp som enbart användes som redskap vid textens produktion. Själens skiljande från kroppen – manifesterad i det skrivna ordet – har haft ofattbara konsekvenser för människans existens. Själarnas kamp har med pennans hjälp kunnat utkämpas utan hänsyn till människornas skröpliga kroppar.

Vilken relevans har då detta för en studie av Granhult? För det första uppfattar jag Granhults behandlingsprogram som ett helhetsstrategiskt tänkande, en behandling av både kropp och själ, samtidigt. Granhult gör anspråk på att ta hand om hela den unga människan. Med det menar man ett fysiskt, socialt

och andligt omhändertagande, även om andligheten är nedtonad. Men den andliga dimensionen finns tydligt i Minnesotamodellen. Därutöver är det ont om andlighet i svensk missbrukarvård.

Kraven är stora på den personal som vill arbeta i 12-stegsfilosofins anda. Förutsättningen för att de ska klara jobbet är, menar jag, att de själva deltar i samma process som de anbefaller sina elever. I dag tillämpas den principen i begränsad utsträckning genom ambitionen att en viss andel av personalen själva ska ha en bakgrund som missbrukare. Det viktigaste i den processen är insikten om maktlöshet och acceptandet av att faktiskt vara i händerna på en högre makt. Annorlunda uttryckt krävs av såväl elever som personal en form av underkastelse. Det duger inte att behandlingsprocessen, eventuellt medels allehanda metoder, enbart riktar sig till klienten. Om eleven ska ta personalen på allvar krävs mer än så.

Detta skiljer idealt Granhults anställda från personalen i reguljär missbrukarvård. Skillnaden ligger kanske inte i synlig prestation. Det är möjligt att behandlingspersonal i reguljär vård sliter mer än Granhults folk gör. Olikheten ligger på ett annat plan. Det handlar om hängivenhet, helhet, insikt, acceptans, och om en strävan att åter förena själ och kropp.

LP-stiftelsen – till skillnad från Granhult – tillämpar en black-box-metod. Det betyder att man av erfarenhet vet – från Bibelns dagar och framåt – att "Gud hjälper och förvandlar". Den kunskapen och erfarenheten räcker för LP-stiftelsens del som grund för rehabiliteringsarbetet. Vad som händer i den svarta lådan är inte så intressant för LP-stiftelsen. Det är Guds hemlighet. Det innebär i sin tur att den enskilde individen i stort sett lämnas ifred att lösa sina egna problem i egen takt men med Guds hjälp. Behandlingen består av stöd och uppmuntran i denna process.

För Granhult är det annorlunda. Här accepteras ingen svart låda, inget hokusfokus. Av det skälet känner man sig ibland obekväm med AA:s teologiska språk och sneglar av och till mot mer vetenskapliga praktiker som kognitiv beteendeterapi och tester. Det här avsnittet i min rapport om Granhult syftar till att så långt möjligt försöka formulera en sekulär – och därmed acceptabel och om man så vill vetenskaplig – förklaring till AA:s rehabiliteringsprincip.

Hjärtats förnuft

Bateson pekar på en skillnad mellan anglosaxare och fransmän vad gäller hjärtats – det omedvetnas – reson. Medan de förra inklusive Freud tänker på det omedvetna såsom tämligen oorganiserade krafter eller ingivelser är saken ganska annorlunda för de senare. För Pascal karakteriserades hjärtats reson av en logik och en beräkning som var minst lika precis och komplex som förnuftets reson. Hjärtat förfogar över exakta algoritmer⁷⁴ (Bateson 1972:138–9). Men det omedvetnas algoritmer är organiserade på ett helt annat sätt än språkets algoritmer. Eftersom en stor del av medvetet tänkande är strukturerat i enlighet med språkets logik så är, menar Bateson, det omedvetnas algoritmer

dubbelt svåråtkomliga. Notera Batesons sammanställning nedan av religion och förgiftning (missbruk), en parallell som han vidareutvecklar i sin artikel om alkoholism (1972:309–337).

Det är inte bara det att det medvetna mentala systemet har dålig tillgång till det här materialet utan även det faktum att när tillgång uppnås, till exempel i drömmar, konst, poesi, religion, förgiftning, och liknande, föreligger fortfarande ett formidabelt översättningsproblem (1972:139).

Det som pågår i det omedvetna kallas med en freudiansk term primärprocessen. Typiskt för primärprocessen är att den saknar negation, tempus, modus och att den är metaforisk. Även innehållet i primärprocessens diskurs skiljer sig från medvetandets och språkets diskurs. Saker och personer i primärprocessen identifieras inte, och diskursen fokuserar i stället på de relationer som hävdas råda mellan dem. Detta är skriver Bateson bara ett annat sätt att säga att diskursen i primärprocessen är metaforisk.

En medveten metafor behåller den relation oförändrad som den illustrerar medan den byter ut det den handlar om mot andra ting eller personer (Bateson 1972:140). I en liknelse markeras metaforen genom att ord som "som om" skjuts in. I primärprocessen förekommer däremot inga markörer som talar om för medvetandet att budskapet består av metaforiskt stoff. Bateson påpekar att de relationer som fokuseras i primärprocessen i själva verket utgörs av relationen mellan jaget och andra personer eller mellan jaget och miljön.

Denna karakterisering av primärprocessen har konsekvenser för sättet att se på känslor. Känslor och emotioner är det yttre, kroppsliga, tecknet på resultatet av "exakta och komplexa algoritmer" i det omedvetna. Innehållet i det som vi kallar känslor – kärlek, hat, fruktan, fientlighet – utgörs således av relationer mellan jaget och andra och mellan jaget och miljön. Det är olyckligt, menar Bateson (1972:140), att dessa abstraktioner – som syftar på relationsmönster – har fått särskilda namn (reifierats) och hanteras på sätt som utgår från att känslor i huvudsak karakteriseras genom kvantitet snarare än genom exakta mönster (patterns). Detta är, skriver Bateson, ett av psykologins sanslösa bidrag till en förvrängd epistemologi.

Primärprocessen visar sig uppvisa just de karakteristika som är typiska för kommunikationssystem mellan organismer som måste förlita sig på metaforisk kommunikation. Denna begränsning är typisk för konstnären, för drömmaren och för det förmänskliga däggdjuret. I den ikoniska (metaforiska) kommunikationen finns inget tempus, ingen enkel negation, inget modus. Frånvaron av den enkla negationen är särskilt intressant eftersom den ofta tvingar organismer "att säga motsatsen till vad de menar för att få fram meddelandet att de menar motsatsen till vad de säger" (Bateson 1972:140–1, kursivering i originalet).

Det animala samtalet gäller relationen mellan jaget och andra eller mellan jaget och miljön. I ingetdera fallen är det nödvändigt att identifiera dem som

samtalet gäller. Djur A talar inte med djur B om sitt förhållande till djur C. Berörda parter är närvarande i samtalet, ett samtal som är ikoniskt i det att det består av "delhandlingar ('avsiktsrörelser') som talar om hela den handling som avses" (1972:141).

Även när katten ber dig om mjölk kan hon inte nämna det objekt som hon vill ha (om det inte är förnimbart närvarande). Hon säger "Mamma, mamma", och du förväntas gissa utifrån denna beroendefulla åkallan att det är mjölk hon vill ha. (Bateson 1972:141)

Allt detta tyder på att primärprocessens tänkande – och förmedlingen av detta tänkande till andra – i evolutionär mening är mer ursprungligt och grundläggande än de mer medvetna operationerna hos språket. Detta har betydelse för hela det mentala systemets ekonomi och dynamiska struktur. Samuel Butler var kanske, skriver Bateson, den förste att påpeka att det som vi kan bäst är det som vi är minst medvetna om. Vanebildningsprocessen utgörs av att kunskapen sjunker ned till mindre medvetna och mera arkaiska nivåer. Det omedvetna innehåller således inte bara det plågsamma som medvetandet föredrar att inte se utan också mycket som är så bekant att vi inte behöver inspektera det. Vanan är därmed ett ekonomiserande av det medvetna tänkandet. Vi kan göra saker utan att behöva tänka på att vi gör dem.

Även om insjunkandet är ekonomiserande sker det till oåtkomlighetens pris. Problemet är enligt Bateson att den nivå till vilken saker och ting sänkts (sjunker) karakteriseras av ikoniska algoritmer och metaforer. Det blir helt enkelt svårt för organismen att undersöka den matris (det ursprung) från vilken hans medvetna konklusioner kommer.

Bateson konstaterar att den totala medvetenheten är en omöjlighet. Alla organismer måste nöja sig med ganska lite medvetenhet. Vilken funktion medvetenheten än må ha är medvetenhetens ekonomi av största betydelse. "Ingen organism har råd att vara medveten om saker och ting som den kan hantera på omedvetna nivåer" (1972:143). Det är vanebildandets ekonomi. Medvetandet är alltså av nödvändighet selektivt och ofullständigt, vilket innebär att medvetandets innehåll i bästa fall bara är en liten del av den totala sanningen om jaget. Men om denna lilla del är utvald på något systematiskt sätt så är det med säkerhet så, menar Bateson (1972:144), att de partiella sanningarna om medvetandet totalt sett kommer att utgöra en förvrängning av sanningen om någon större helhet.

Det allvarliga är – ur Batesons systemteoretiska synvinkel – att det mentala systemets kretslopp skärs av (1972:145). Om som vi tror det totala mentala systemet är ett integrerat nätverk, och om medvetandets innehåll bara är ett stickprov av olika delar och lokaliteter i detta nätverk så är den medvetna synen på nätverket som en helhet oundvikligen en kolossal förnekelse av integrationen hos den helheten.

Vad det ensamma medvetandet (utan hjälp från konst, drömmar och liknande) aldrig kan till fullo inse är det mentalas *systemiska* natur (Bateson 1972:145).

Hos Anonyma alkoholister finns medvetenheten om denna komplicerade situation och om behovet av hjälp.

Vi vet att vi har råkat illa ut och behöver hjälp. Alla behöver hjälp att tillfriskna från sjukdomar och det gör vi också. Men vår vanliga doktor kan inte bota oss eftersom vår sjukdom är mental, kroppslig och andlig. Vi behöver speciell hjälp. (Steghäfte, Steg 2)

Den poäng Bateson försöker slå fast är följande. Den målmedvetna rationaliteten enbart – den som avstår från hjälp från sådana fenomen som konst, religion, dröm och liknande – är av nödvändighet patogen, dvs. sjukdomsframkallande och destruktiv mot livet. Dess giftighet hänger ihop med den omständigheten att liv beror på sammankopplade kretslopp av eventualiteter. Medvetandet däremot kan bara se sådana korta delar av dessa kretslopp som den mänskliga avsikten kan dirigera.

Bateson konstaterar att det ohjälpta medvetandet (unaided consciousness) alltid måste tendera mot hat. Skälet är, menar han (1972:146), att genom att medvetandet bara ser småbitar av kretsloppen blir individen oupphörligen överraskad och nödvändigtvis förbannad, när hans förslagna men fåfänga strävan – att av egen kraft övervinna sitt beroende – ideligen slår tillbaka, utan förklaring och utan nåd.

Kanske är vi genom denna undergångsstämning tillbaka hos Huxley och tillbaka i vårt behov av nåd. Nådens problem är enligt Bateson behovet av integration, mellan förnuft och hjärta, mellan vårt ohjälpta medvetande och de fenomen som förmedlar vishet. Konstens uppgift i vårt samhälle – och religionens – är att bibehålla visheten vilket innebär en kontinuerlig korrigerande av en alltför målmedveten syn på livet, och en oavbruten strävan efter att göra den synen mer systemisk.

Det är inte särskilt svårt att uppfatta Batesons resonemang som ett andligt budskap. Och det är samma resonemang som Bateson tar upp i sin klassiska artikel om alkoholismen och jagets cybernetik. Konstaterandet att det ohjälpta medvetandet tenderar mot hat är mer än nog tillämpligt på många av de klienter och elever som finns på SiS institutioner.

Det har hittills inte hjälpt missbrukaren att han fullföljt diverse behandlingsprogram och stöttats av anhöriga och vänner. Allt har slagit tillbaka och situationen har förvärrats. Tendensen mot hat är ingen främmande upplevelse för den missbrukare som "slår i botten". Behandlingsarbetet på Granhult går ut på att få eleven att förstå det egna medvetandets begränsningar – maktlösheten – och det egna medvetandets oförmåga att åstadkomma den egna rehabiliteringen genom en egen medveten, avsiktlig, planering.

LP-stiftelsen (Johansson 1997) åtar sig inte uppgiften att planera gästens rehabilitering genom något eget fiffigt uttänkt rehabiliteringsprogram. En "planerad" behandling är paradoxal i den meningen att om man kan planera en rehabilitering vet man redan var felet sitter – men det vet man inte. Hade man vetat det skulle man redan ha åtgärdat saken. LP-stiftelsen försöker få sin gäst att först och främst inse att "egen kraft ej hjälpa kan", och att det individuella medvetandet är alltför begränsat och ofullständigt för att kunna fungera som ledstjärna och drivkraft i livet i allmänhet och i rehabilitering i synnerhet. Granhult eftersträvar visserligen att bryta igenom elevens förnekande av att han alls har ett problem, men när det är gjort väntar Granhults primärbehandling som förment tillhandahåller diverse redskap som eleven på ett medvetet sätt kan använda för att hålla sig drogfri.

LP-stiftelsen betonar människans exklusivitet genom att inte kräva av gästen att denne bevisar sitt värde genom att prestera något, till exempel att följa ett formellt utarbetat behandlingsprogram. Stiftelsen erbjuder i stället en kraft och en vishet med vars oundgängliga hjälp gästen själv kan återupprätta sin integritet. Det är väl känt att denna kraft i den kristna doktrinen är gudomlig och övernaturlig. Den medvetna organismen kräver – inför det gudomliga – i allmänhet inte att få veta hur den varseblir. Den nöjer sig med att veta vad den varseblir.

Bateson beskriver hur det omedvetnas logik och uträkning är minst lika exakt och komplex som det medvetnas men att dess algoritmer är helt annorlunda organiserade och att översättningsproblemet är formidabelt. Det bör å andra sidan inte vara svårare för det medvetna att acceptera ett resonemang om en lyckosam integration mellan primär och sekundär process (Granhult) än det bevisligen är för gästerna på LP-stiftelsen att acceptera ett Guds ingripande. Båda är egentligen lika obegripliga, även om det förre kan betecknas som sekulärt och vetenskapligt och det senare som hokusfokus. Man behöver inte i något av fallen strida om hur det går till om man är överens om att det fungerar. Avsikten med mitt resonemang är alltså att försöka presentera en tolkning av händelseförloppet – i 12-stegsfilosofin respektive LP-stiftelsen – som så långt möjligt förenar den vetenskapliga och den teologiska förklaringsmodellen.

Det är möjligt att religionen på ett eller annat sätt hjälper individen att ta ökad hänsyn till sitt totala mentala system och möjliggör en ökad integration mellan medvetande och hjärta, mellan kropp och själ. Även AA:s tolv steg är en icke rationell förklaringsmodell. Av den anledningen ges den alltså då och då epitetet hokusfokus. Men att vi alltigenom skulle kunna arbeta med rationella förklaringsmodeller – om vi vill uppnå resultat – är en illusion.

Ett budskap

I artikeln *Style, Grace, and Information in Primitive Art*, citerar Bateson (1972:137) Isadora Duncan:

Om jag kunde tala om för dig vad det betydde så skulle det inte tjäna någonting till att dansa det.

Uttalandet är tvetydigt. Bateson ger först en tolkning utifrån ganska "vulgära antaganden". "Det skulle då inte vara någon vits med att dansa den /innebörden/, eftersom jag kunde berätta den för dig i ord, snabbare och med mindre tvetydighet." Den tolkningen utgår från den tokiga föreställningen att det vore bra om vi kunde vara medvetna om allt det som vi nu är omedvetna om. Det "tokiga" i den föreställningen är att den avslöjar oförståelse, och kanske icke-acceptans, av det omedvetnas komplexitet. Men Bateson föredrar en annan tolkning.

Om dansen vore den sortens budskap som lika gärna kan kommuniceras i ord vore det ingen poäng i dansandet. Men dansen är inte den sortens budskap. Tvärtom hör dansen till den sortens budskap som skulle förfalskas om det skulle kommuniceras i ord. Anledningen är att användandet av ord (som inte är poesi) vill göra gällande att detta är ett helt och hållet medvetet och avsiktligt budskap. Detta är osant när det gäller dans som konst. ⁷⁵ Vad Isadora Duncan och andra konstnärer försöker säga är följande. Detta är en särskild sorts delvis omedvetet budskap. Låt oss ägna oss åt denna särskilda sort av delvis omedveten kommunikation. Eller. Detta är ett budskap om samspelet mellan medvetet och omedvetet.

Jag vill förstås komma fram till att även missbruk kan vara ett slags budskap (information) om ett otillfredsställande samspel mellan individens medvetna och omedvetna och att det torde vara helt meningslöst att försöka eliminera missbruket genom att försöka ersätta det budskapet med ord, genom att på ett rationellt sätt försöka analysera (bort) missbruksproblemet. Det gäller i stället att ersätta det ena budskapet med ett annat budskap. LP-stiftelsen talar om "Jesus i stället för flaskan". Granhult talar om "nummer ett", nämligen gemenskapen i AA/NA-möten. Mitt bruk av ordet budskap kan kanske missleda tanken genom att associera till det verbala. Information å andra sidan klingar tekniskt och lättbegripligt. Jag tänker mig något mer svårfångat, som ett obehag som vi helst vill eliminera. Detta sagt behåller jag ordet budskap.

De budskap som handlar om samspelet mellan medvetet och omedvetet kan se olika ut, och det har inte alltid varit självklart, om det är det ens nu, att exempelvis ett hängivet kristet liv – ur samhällets synvinkel – alltid är att föredra framför till exempel ett någorlunda kontrollerat alkoholmissbruk. Det förefaller också vara så att vissa former av budskap visar sig vara systemiskt felaktiga, eller åtminstone olämpliga. Bateson talar om korrekt respektive inkorrekt epistemologi.

Kanske finns det en benägenhet eller en tid för vissa sorters budskap, beroende på yttre och större omständigheter. Och det är svårt att byta budskap även om det man lagt sig till med visar sig vara felaktigt eller leda till negativa systemiska konsekvenser. Svårigheten hör samman med personligheten i övrigt och med samhällsklimatet, det vill säga vilket budskap (paradigm) som dominerar. I dag dominerar, till exempel, ett vetenskapligt evidensbaserat paradigm.

Vad innebär det om man definierar alkoholism som kommunikation i stället för sjukdom? Hur går det till att byta budskap och varför måste man ibland göra det? Kan alkoholism avdramatiseras genom att den definieras som budskap? Kan alternativa terapier utvecklas på en sådan grundval? Kan budskapsteorin ges en rimlig utformning?

Enligt Bateson föreligger en parallell mellan att supa till och att bli med i Anonyma alkoholister. Båda är sätt att övergå från en felaktig till en korrekt epistemologi. Det bör därigenom finnas strukturella likheter hos AA och hos supandet, betraktade som budskap eller om man så vill ritualer.

Om det är så att det medvetna och det omedvetna hos oss "ligger i fejd", "kränker varandras gränser", "tar krigsbyten" är det i och för sig inte särskilt konstigt att en människa kan få en frälsningsupplevelse eller erfara en annan form av genombrott. Upplevelsen kan kanske kännas abrupt, oväntad, och som något som kommer utifrån, från Gud eller en annan högre makt. Om människans medvetande uppfattas som något som står i strid med det omedvetna är det tänkbart att när det omedvetna så att säga avgår med segern kan vårt medvetande uppleva detta som något som drabbar oss utifrån.

Vårt undermedvetna kan en längre tid ha berett sig på förändring, mognat fram till ett maktövertagande. I så fall är det inte särskilt märkvärdigt att förändringen ibland kan komma som en blixtnär maktövertagandet sker och när medvetandet ger upp kontrollen.

Huruvida den epistemologiska bristningen sker långsamt och mjukt eller plötsligt kan vara en fråga om personlighet, om behovet av kontroll över det omedvetna. Om det kontrollbehovet är starkt så lär uppvaknandet, genombrottet, omvändelsen dröja men å andra sidan bli desto mer manifest när den kommer. Men om kontrollbehovet är litet kanske inte väckelse ens är nödvändig. Den människan lever ett liv i "salig osäkerhet" ständigt beredd på "inbrott" från sitt omedvetna.⁷⁶

Den vägledning som AA:s tolv steg erbjuder är en anvisning för individen att ge upp medvetandets kontroll över det omedvetna. Alkoholists nyktra liv är det medvetet kontrollerade livet, det liv som det enligt Bateson är något fel på eftersom den nyktra alkoholisten löser sitt problem genom att förgifta sig med sprit hellre än att på något annat sätt ge upp kontrollen över sitt omedvetna. Att supa sig full eller på något annat sätt droga sig är ett medvetet sätt att öppna vägarna till det omedvetna, ett medvetet

sätt att ge upp kontrollen över det omedvetna. Den terapi Granhult (12-stegsfilosofin) erbjuder är ett alternativt sätt att låta kontrollen över det omedvetna fara.

Influenser från det egna omedvetna kan sägas motsvara det som AA omnämner som Gud sådan vi själva uppfattade honom, och den hjälp som människan söker och får i och av sitt eget omedvetna – givetvis inspirerad och utlöst av goda behandlingsprogram – kan av Anonyma alkoholister presenteras som orsakad av en kraft starkare än vår egen. En externalisering av det egna omedvetna är i så fall en viktig sak eftersom människan har svårt att få kontakt med och lita på sitt omedvetna. Att våga säga att Gud hjälper mig kan ge en större tillförsikt än att tro sig ha egna omedvetna och visliga tillgångar. För det syftet kan det vara nödvändigt – för den skeptiske – att faktiskt uppfatta Gud snarare än att uppfatta honom.

För den som lyssnar till den intellektuelles utläggningar om livets komplicerade villkor kan det framstå som ett mysterium hur de icke-intellektuella alls klarar att leva. Förvåningen blir inte mindre av att de icke så verbala eller analytiska till och med tycks kunna leva ett många gånger lyckligare liv än den som ständigt analyserar allt, det vill säga ständigt försöker behålla kontrollen.

Den verbalt begåvade rehabilitenten har inte någon särskild fördel av denna gåva i sin behandling. Att kunna formulera sig väl och effektivt är en förmåga som främst riktar sig till omgivningen. Den språkligt talangfulle kan vinna egna fördelar genom sin överlägsenhet men bara gentemot andra. Mot sig själv lönar det sig föga att vara vältalig.

Förklaringen kan åtminstone delvis ligga i att vårt livs lycka eller olycka i endast ringa mån beror på vad vi faktiskt är medvetna om. Det mesta av vårt liv produceras med hjälp av algoritmer som vi är tämligen omedvetna om, och genom krafter som ingår i vårt mentala system men som inte finns innanför vårt skinn.

Den som begär att kunna vara helt medveten om vad som händer och den som vill ha full kontroll över tillvaron är illa ute eftersom det inte är möjligt. John Lennon lär ha sagt att "Du förstår, intellektuella kan inte *känna* någonting, så man måste förklara allting för dem."⁷⁷ Det finns en kvardröjande motsättning mellan vårt medvetna och vårt omedvetna där det senare framstår som mindre vetenskapligt även om intuition ibland på nåder tillåts figurera i tidiga skeden av den vetenskapliga processen. Bateson förordar ingalunda ensidighet åt något håll. Vårt medvetande framstår som ohjälpt och patogent om det enbart förlitar sig på rationellt tänkande, men den omedvetna delen av vårt totala mentala system är troligen lika ohjälpt utan ett samarbete med vårt medvetna tänkande.

Andlighet

Anonyma alkoholister betonar att deras behandlingsprogram är andligt men inte religiöst (Whitley 1977:839). På Granhult vill man inte gärna använda ens ordet andlighet. Ett syfte för AA är att undvika inrangering i ett religiöst sekteristiskt fack, ett annat syfte är att underlätta för den som tidigare förgäves sökt hjälp i kyrkliga sammanhang. Konsekvensen är att AA i sitt tredje steg överläter åt den enskilde att själv precisera vem eller vad som är Gud.

Om Gud är placerad i det andligas kontext snarare än i det religiösa så är Han, kan det tyckas, mer tillgänglig eftersom man då inte måste närma sig Honom genom de vanliga religiösa kanalerna. (Whitley 1977:839)

Tomrummet efter alkohol och droger fylls med en andlig utveckling som inte nödvändigtvis måste vara religiöst färgad. (Bergström 2004:270)

Den enskilde ska kunna nyttja andlig kraft utan att behöva acceptera hela den teologi som följer med en religion. Men Anonyma alkoholister har utan tvivel utvecklat en egen teologi och egna sakrament och har därmed några av religionens kännetecken. Den viktiga frågan är om och i så fall hur andlighet kan spela en roll utanför det religiösa.

Andliga upplevelser behöver formuleras. Den som har varit med om en andlig erfarenhet vill gärna tala om saken och känner det nödvändigt att övertyga andra om det positiva i upplevelsen. Det andliga rönet behöver dessutom gemenskap, uppbyggelse, omsorg, förnyelse. Det är rimligen i den processen som en religion kan födas och etableras.

Hur ser den andlighet ut som inte är religiös? Den rena andligheten skulle behöva förhålla sig till "systemet" utan mellanhänder, oförmedlat.⁷⁸ En sådan direkt relation är antagligen inte möjlig av det skälet att systemet – det system som innefattar allas våra liv – inte går att förhålla sig till eftersom det inte går att precisera. Vår enda möjlighet är att förhålla oss till något som enbart representerar systemet, som symboliserar det.

Man kan se AA:s tredje steg – om Gud som jag uppfattar honom – som ett försök att symbolisera Systemet utan att teologisera det. För AA-medlemmen är det acceptabelt att låta "vad som helst" representera Gud (Systemet) så länge det inte är det egna jaget. Kanske menar AA att varje liten del av den totala helheten – det må vara en bit natur eller en grupp människor – i sig utgör ett system som är alltför komplicerat för att någonsin helt kunna klarläggas. Därmed kan denna lilla del mycket väl representera det totala Systemet (eller Gud), något som också är omöjligt att klarlägga.⁷⁹

Att själv välja sin Gud är egentligen något mycket sofistikerat. Endast den som känner sig trygg i till exempel sitt kristna gudsförhållande kan efterhand tänkas inse – utan att tappa fästet för tron – att han sannolikt är praktiskt taget ensam om just sin gudsbild. I en liten skrift av Friedrich Heiler finns ett citat

ur en av *upanishaderna* som i sina yngsta delar är från 1200 före Kristus. Det handlar om uppbyggelselitteratur för brahmanska eremiter. Citatet lyder:

Blott den, som Gud utväljer, är istånd att fatta honom. (Heiler 1919:7)

AA:s tredje steg har ett liknande innehåll.

Vi beslöt att lägga vår vilja och vårt liv i händerna på Gud, sådan vi själva uppfattade honom.

Denna panteistiskt färgade gudsuppfattning kan vara svår att tillgodogöra sig i vår kultur som är genomsyrad av föreställningen om de kristnas Gud som relativt väldefinierad. Citatet ur *upanishaderna* erbjuder i sin svenska språkdräkt två olika och, tycker jag, likvärdiga tolkningar. Antingen är det människan som väljer Gud – den Gud hon förmår fatta – eller tvärtom. Vi fattar Gud bara om han/hon behagar utvälja oss. Den mest positiva av dessa tolkningar motsvarar AA:s tredje steg. Det viktiga är hursomhelst att det är människan som (upp)fattar Gud. Frågan om skillnaden mellan subjekt och objekt visar sig här möjligen vara onödig att besvara.

Även den kristnes Gud är en gud sådan den kristne tänker sig honom. Ingen vet hur en annan människa tänker sig Gud. Det kristna budskapet åstadkommer viss överensstämmelse hos de troendes gudsbild men en granskning skulle avslöja ett spektrum av olika gudsuppfattningar. Om människan är del av en större helhet ser denna helhet med nödvändighet olika ut beroende på *var* i helheten och *var* i sitt livslopp människan befinner sig. Att en gudsbild därmed varierar är följdriktigt. Anonyma alkoholister tydliggör bristen på kulturell konsensus och betonar social konsensus, gemenskap.

LP-stiftelsen å sin sida söker bevara föreställningen om religiös konsensus, och det är möjligt att det har betydelse för hur väl den sociala konsensusen fungerar, hur pass kraftgenererande gemenskapen är. Det är också möjligt att bönen – en avgörande faktor i religiöst liv som tydligast markerar underkastelsen – blir mindre effektiv om individerna *vet* att de ber till makter som ser olika ut. Bön bland kristna sker till en överhet som förutsätts vara densamma för alla.

Andlig erfarenhet är i Batesons formulering "en ofrivillig förändring i djup omedveten epistemologi" (1972:331). En ofrivillig förändring kan förefalla märklig i behandlingssammanhang. Men om man betänker Batesons bild av spelet mellan det medvetna och det omedvetna är ofrivilliga förändringar inget hokusfokus. Vad innebär det då att ha en andlig upplevelse, att få en andlig erfarenhet? Följande resonemang är ett försök att preliminärt ringa in svaret utan att omedelbart ta till det religiösa språket. Utgångspunkten är att andligheten erfars som en upplevelse som må vara hastig och överväldigande

eller successiv och hanterlig. Med upplevelse menar jag något som engagerar känslorna (det omedvetna), något oförutsett, något som vi inte omedelbart förstår och kan beskriva men som vi erfar och upplever vara betydelsefullt, riktigt och sant.

Vari består då en andlig upplevelse? Bateson talar om den erfarenhet och den idé som finns sammanfattad i AA-rörelsens första steg, nämligen alkoholists insikt om sin maktlöshet i förhållande till alkoholen.

Att besegras av flaskan och att veta det är den första "andliga upplevelsen". Myten om självmakt är därvid bruten genom att en större makt har visat sig. (1972:313)

Nyckeln till den andliga upplevelsen är alltså att myten om självmakt bryts när en större makt visar sig. Fenomenet är välbekant för vardagsmänniskan. Ödet och slumpen möter vi dagligen och känner oss drabbade eller gynnade av. Bateson tar själv exemplet vattenplaning. Bilkörning på nordiskt hala vägar gör oss väl medvetna om att den egna makten är begränsad och att vi är i händerna på ett system vars komplexitet överträffar såväl vårt eget som Vägverkets förstånd.

Det är kanske ofrånkomligt – åtminstone i ett sekulariserat och förment rationellt samhälle – att myten om jagets kontroll ständigt återuppstår. Andliga upplevelser må vara omvälvande men de tenderar att förblekna. Ritualer som syftar till andlig medvetenhet präglas därför av ständig upprepning, ofta utan större variation. Den högre makten har å sin sida en tendens att endast sparsamt och ofta med fördröjning om än bestämt göra sig påmind.

Att ha en andlig upplevelse innebär att erfara att det finns en makt som är större än jaget. Att råka ut för vattenplaning eller blixthalka är en obehaglig upplevelse som i bästa fall enbart resulterar i påminnelsen om att denna större makt (detta system) finns. Man undkommer med blotta förskräckelsen. Att bli varse en högre makt har också en positiv sida; upptäckten att "jag" är en del av detta större system. Mitt brott mot systemets regler kan straffa sig – olyckan kan vara framme – men systemet markerar därmed också att jag ingår i detta stora. Det förefaller som om människan kan bli lycklig av just den upptäckten.⁸⁰

Att till varje pris bevara känslan av självmakt och självkontroll kan bli en börda och är per definition en ensam kamp. Men att förstå att man ingår i ett sammanhang som är större än jaget kan befria. Självbördan faller av och jaget reduceras men inlemmas i det större system som gjort sig påmind. De finns samtidigt som väljer att utmana systemet och i det längsta upprätthåller myten om möjlig självkontroll.

Utgångspunkten för Bateson är att alkoholists nyktra tillstånd karakteriseras av en förödande variant av den cartesianska dualismen – uppdelningen mellan kropp och själ – i det här fallet mellan den medvetna viljan, eller jaget, och resten av personligheten. Bateson talar om de ytterst abstrakta filosofiska

principer som styr vår perception och våra handlingar, principer som vi antingen är helt omedvetna om eller är okunniga om att de är just filosofiska. En vanlig felbeteckning för sådana principer är "känslor", skriver Bateson. Känslor är inblandade i den andliga upplevelsen.

Felbeteckningen uppkommer genom den anglosaxiska epistemologiska tendensen att till kroppen hänföra alla de mentala fenomen som är perifera för medvetandet. Illusionen uppstår av att dessa filosofiska principer ofta är kopplade till kroppsliga förnimmelser, som inälvreaktioner. Vi har alla hört dunkelheter om att kroppen vet mer än själen eller att man kan lura själen, men inte kroppen. Konstaterandena tillstår att vårt medvetande kontrollerar bara en liten del av vårt vetande och handlande.

När alkoholisten börjar lida av sin alkoholism på ett eller annat sätt – när det inte längre är bara roligt – säger han att jag *kan* låta bli att dricka. Det är ett fatalt yttrande eftersom han för att bevisa sitt påstående måste ta risken att ta en drink. När återfallet är ett faktum placeras misslyckandet utanför jaget. Den alkoholistiska stoltheten krymper successivt jagbegreppet genom att placera det som händer utanför jagets räckvidd.

Alkoholists stolthet – hans upprepade "jag *kan* låta bli att dricka" trots ständiga misslyckanden – förutsätter och åstadkommer en fiktiv motpart, en inbillad annan, till vilken alkoholisten har ett symmetriskt förhållande. Nakken kallar denna motpart "missbrukaren" eller "missbrukarpersonligheten" och på Granhult kallas han "Diffe". En symmetrisk relation i Batesons språkbruk innebär att beteendena hos A och B betraktas av A och B som likadana och kopplade till varandra så att mer av ett givet beteende hos A stimulerar till mer av samma beteende hos B. Kapprustning mellan stater är arketyper för en symmetrisk relation.

Den sociala begivenheten på kapprustning är inte fundamentalt annorlunda än individuellt beroende av droger. Det sunda förnuftet tvingar alltid missbrukaren att skaffa ännu en sil. Och så vidare. (Bateson 1979:174)

Alternativet är komplementaritet där beteendena hos A och B är olika men passar ihop, som till exempel voyeuren passar exhibitionisten och som den omhändertagande passar den beroende. Relationen mellan alkoholisten och hans fiktiva motpart är symmetrisk och klart schismogen. Den eskalerar kort sagt. Det som händer när alkoholisten till sist engagerar sig hos Anonyma alkoholister, eller kanske blir frälst hos LP-stiftelsen, kan beskrivas som ett dramatiskt skifte från en symmetrisk relation till en nästan rent komplementär syn på förhållandet till andra människor, till universum, Systemet och till Gud sådan han uppfattas.

Denna komplementära kapitulation – en andlig erfarenhet av hög potens – inträffar också när alkoholisten ger upp kampen med den imaginära andre

och åter berusar sig. Även då förändras epistemologin, skriver Bateson. Nakken formulerar det på ett mer begränsat sätt.

Alkoholisten upplever en sinnesförändring när han/hon tar sig ett glas på baren i grannskapet. (Nakken 1996:12)

Den nyktra alkoholists ängslan, förbittring och panik försvinner, när han tar ett glas, som genom ett trollslag. Självkontrollen rinner bort och behovet av att jämföra sig med andra reduceras. Värmen sprider sig i kroppen, han känner sig vänligt stämd och blir åter en del av mänskligheten.

Men eskaleringen fortsätter. Till sist slår alkoholisten i botten och såväl AA som LP-stiftelsen tenderar att förklara sina misslyckanden genom att säga att den som trots deras erbjudanden återvänder till spriten ännu inte helt har slagit i botten. Att slå i botten är att upptäcka ytterligare ett system som i alkoholists fall är större än alkoholen. Bateson talar här om en *positive feedback loop*. Utvecklingen skenar mot ett alltmer tilltagande obehag fram mot den tröskel som för många ligger på andra sidan döden (det tredje stadiet enligt Nakken).

Trots allt visar berättelserna hos Anonyma alkoholister (Cain 1991) att längst nere på förtvivlans botten förhindrar stoltheten självmordet. Den slutliga nådastöten behöver inte utdelas av jaget. I det läget föreligger förutsättningarna för en förändring. AA:s första steg – att erkänna sig besegrad av alkoholen – är en andlig upplevelse. Myten om självakt är bruten av en makt som är större än jaget. Här blir kopplingen till cybernetiken och systemteorin tydlig. Bill Wilson, en av AA:s grundare, har redogjort för sin upplevelse den 11 december 1934, en erfarenhet som han senare brukade kalla sin *Hot Flash*.

Min depression blev allt djupare och till sist kändes det som om jag befann mig i helvetet. Jag försökte fortfarande göra mig lustig över den befängda idén om en Makt starkare än jag själv, men slutligen, för en kort stund, rämnade de sista resterna av min stolta envishet. Med ens rann det bara ur mig, "Om det finns en Gud, låt Honom uppenbara sig! Jag är beredd att göra vad som helst, vad som helst!"

Plötsligt lystes rummet upp av ett starkt, vitt sken. Jag rycktes med av en extas som inte går att med ord beskriva. Jag upplevde det som om jag befann mig på ett berg och att det blåste en vind, inte av luft utan av ande. Och sedan slogs jag av insikten om att jag var en fri man. Långsamt började extasen avta. Jag låg på sängen, men var under en kort stund i en annan värld, en ny värld av insikt. Överallt omkring mig och inom mig härskade en underbar känsla av Närvarande och jag tänkte för mig själv: "Detta är alltså den Gud man predikar om!" En stor frid sänkte sig över mig och jag tänkte, "Det spelar ingen roll hur saker och ting ter sig, det är ändå bra. I Guds värld är allt bra". (Pittman 1992:145–146)

Enligt Bateson och cybernetiken är jaget – som vi vanligen talar om det – bara en liten del av ett mycket större trial-and-error-system som sköter tänkandet, handlandet och beslutandet. Det systemet inkluderar för varje givet ögonblick och för varje givet beslut alla de informationskanaler som är relevanta. Jaget

är en falsk reifiering – ett förtingligande – av en felaktigt avgränsad del av detta enorma fält av sammankopplade processer.

Ett system

Ordet system använder vi ofta men definierar sällan. Det har givetvis flera betydelser. Ibland används ordet snarast som en approximering av det som på något sätt hänger ihop. Trossystem representerar till exempel ett sammanhängande sätt att se på verkligheten, släktskapssystem är benämningen på ett traditionellt sätt att klassificera konsangviner och affinaler. Vårt politiska system handlar om demokrati, politiska partier, val och rösträtt. Den antropolog som kan skryta med att ha ett system för sina fältanteckningar har kanske kommit på ett bra sätt för kategorisering och åtkomlighet. Jag använder här ordet system i en mer bestämd mening, nämligen som beteckning på en samling specificerade variabler,

i vilken en förändring i värde eller tillstånd hos någon av dem kommer att resultera i en förändring i värde eller tillstånd hos minst en av de andra. (Rappaport 1971:59)

Komponenterna i ett system kan vara hämtade från såväl den kulturella, den biologiska eller den oorganiska sfären. Ashby (1956) har försökt att vara lite mera precis och praktisk. Vår första impuls är, skriver han, att peka på något, till exempel en pendel, och säga systemet är den där saken där. Den metoden har emellertid en allvarlig nackdel, eftersom

varje materiellt objekt innehåller inget mindre än en oändlig mängd av variabler och därmed av möjliga system. (1956:39)

Den verkliga pendeln har inte bara längd och position utan även massa, temperatur, elektrisk ledningsförmåga, kristallin struktur, kemiska föroreningar, viss radioaktivitet, hastighet, reflekteringsförmåga, en hinna av fukt, bakteriell förorening, optisk absorptionsförmåga, elasticitet, form, specifik vikt etcetera. Tanken att vi skulle kunna studera alla dessa faktorer är orealistisk. Några sådana försök görs inte heller.

Vad som är nödvändigt är att plocka ut och studera de fakta som är relevanta för något huvudintresse som redan är givet. (1956:39)

Vår uppgift är att finna den uppsättning av faktorer som är relevanta för det problem vi intresserar oss för. Dessa faktorer ska dessutom vara möjliga att ta hänsyn till. Den metod som Ashby rekommenderar för att identifiera ett system är

att lista de variabler som ska tas med i beräkningen. Systemet betyder nu inte ett ting utan en lista med variabler. (1956:39)

Det är forskarens uppgift att variera denna lista av variabler tills han finner en uppsättning som ger systemet en tillfredsställande enhet. Att systemet uppnått en sådan tillräcklig enhet visar sig i att det har feedbackstruktur, vilket betyder att det kan behandla information. Individen plus den omgivning som individen interagerar med är också ett system i denna tekniska mening. Ashby talar om materiella system men principen gäller vad jag förstår även för kulturella system, som till exempel Granhults behandlingshem.

Vår enda välgrundade kunskap – att ett system i sin helhet är alltför komplicerat för att studeras – borde kanske få forskaren att helt avstå. Men Ashbys precisering är befriande. Det är legitimt att försöka finna de faktorer som har stor betydelse och att därvid ta hjälp av de grundläggande egenskaper som systemteorin tillmäter varje system.

Jag kan för lite för att på något sätt ifrågasätta den teori Bateson med flera presenterar. I stället har jag använt det lilla jag tror mig förstå för att bättre begripa mina observationer. Bateson talar om en nödvändig kniptångsmanöver mellan observation och fundamental teori. De båda har var sin utgångspunkt och var sitt slag av auktoritet. Det gäller att få observation och teori att mötas och passa ihop (Bateson 1972:xxii). Svårast att förstå och acceptera är kanske de utvidgade gränserna för det individuella mentala systemet:

Systemteorins grundregel är att om man vill förstå något fenomen eller någon företeelse måste man beakta det fenomenet inom kontexten för alla de *fullbordade* kretslopp som är relevanta för det. Betoningen ligger på betraktandet av det fullbordade kommunikationskretsloppet och implicit i teorin är förväntningen att alla enheter som innehåller fullbordade kretslopp kommer att uppvisa mentala karakteristika. Det mentala är med andra ord immanent i kretsloppet. Vi är vana vid att tänka på det mentala som på något sätt är innefattat inom "skinnet" på en organism men kretsloppet är *inte* innefattat inom "skinnet". (Bateson 1971:244)

För den kristne är det naturligt att se Gud som en del av den individuella organismen eller att se den individuella organismen som en integrerad del av Gud och av Guds rike. Även föreställningen om fullbordade kretslopp är en naturlig tanke hos den kristne. Att lida vad ens gärningar är värda är i det närmaste ett bibliskt citat. Generellt och varskoende gäller att "den lön, som synden giver, är döden" (Rom 2:23). Det finns en kongenialitet – en själsfrändskap – mellan ett kristet och ett systemteoretiskt synsätt och alltså även mellan AA:s synsätt och systemteorin. Denna överensstämmelse gör det naturligt att se systemteorin som en fundamental teori för 12-stegsfilosofin i förhållande till vilken enklare resonemang kan föras.

Människans kropp ingår således som en del i en större självkorrigerande enhet som bearbetar information eller som med Batesons ord "tänker", "agerar", och "beslutar" (1972:309 ff). Denna självkorrigerande enhet är ett system vars gränser alltså inte sammanfaller med gränserna för människans

kropp. Det sammanfaller inte heller med människans jag eller med hennes medvetande.

Den information som bearbetas i detta system – detta kretslopp – kan definieras som "en skillnad som gör en skillnad". En sådan skillnad som förflyttar sig i kretsloppet och därvid undergår en successiv transformering kallar Bateson för en elementär idé. Idéerna är immanenta i ett nätverk av kausala banor längs vilka transformer av skillnad leds. Systemets idéer är i samtliga fall minst binära i sin struktur. De är inte "impulser" utan "information".

Detta nätverk av orsaksbanor är inte begränsat till människans medvetande utan inkluderar banorna även hos all omedveten själsvärksamhet, både autonom och förträngd, både neurogen och hormonell. Nätverket begränsas inte heller av människans hud utan inkluderar alla externa banor längs vilka information kan färdas, via ljud, ljus, känsel, det vill säga via människans sinnen. Nätverket inkluderar därmed den information våra sinnen får när vi använder dem.

Det viktigaste med allt detta är kanske att man börjar förstå varför människans medvetande har en så begränsad makt i sammanhanget. Systemet är helt enkelt alltför komplicerat för att medvetandet ska ha något omedelbart inflytande över det, vilket naturligtvis inte betyder att medvetandet är helt maktlöst. Resonemanget tydliggör också varför "kroppen vet mer än själen" där själen får stå för medvetandet och kroppen för det omedvetna som har en större kunskap om systemet.

Utan att direkt använda några systemteoretiska begrepp, förutom feedback, är Granhult i sin behandlingprocess väl medveten om att den information som gästerna får måste få ta sin tid att verka. Den sinnesändring som probleminsikten idealt åstadkommer måste få chansen att förflytta sig i det mentala kretsloppet och successivt i bästa fall åstadkomma sin effekt inom det individuella systemets olika sfärer. Ingen koncentrerad, programmatisk behandling i världen kan skynda på det individuella, naturliga omloppet utan att det får negativa konsekvenser.

Väl medvetna om maktlösheten inför systemets totalitet är det oss alltså legitimt att försöka finna de viktigaste och mest avgörande faktorerna, till exempel i det system som en ung människa omhändertagen enligt LVU utgör. Sådan är min bild av arbetet på Granhult. Att hålla den fundamentala teorin levande och samtidigt göra sitt yttersta för att förstå och förändra det som är möjligt att förstå och förändra.

Byta epistemologi

AA-medlemmens kontroll över alkoholen är paradoxal, skriver Stig Larsson och Ann Helleday (1993:10). Kontrollen uppnås när man inser att man är maktlös. På samma sätt uppnås självkänslan genom att man medger sig vara sjuk, alkoholiserad, beroende. Paradoxen består i att det som ser ut som kapitulation visar sig vara en seger. Men Bateson menar att AA:s första steg

filosofiskt sett inte är en kapitulation utan ett byte av epistemologi. Kanske kan man säga att det handlar om en seger över en felaktig epistemologi snarare än en kapitulation. Paradoxen är lika tydlig i de bibelord som motsvarar AA:s första steg.

Ty den som vill bevara sitt liv, han ska mista det; men den som mister sitt liv för min skull, han skall finna det. (Matt 16:25)

Den som står efter att vinna sitt liv, han skall mista det; men den som mister det, han skall rädda det. (Luk 17:33)

Det förefaller som om AA:s hemlighet ligger i denna skenbara paradox, segern över en oriktig epistemologi. Problemet är kanske att vi för att förstå denna hemlighet måste acceptera Batesons medvetandebegrepp, nämligen att vårt medvetande endast är en liten del av det system som varje enskild människa utgör.

Låt oss anta att Bateson har analyserat rätt och att det således är möjligt att en del av vårt system – vårt undermedvetna – kan befinna sig i konflikt med vårt medvetande. Systemet som helhet mår illa och drivs allt längre mot sönderslitning. Till sist kollapsar vårt system. Vårt medvetande ger upp sitt motstånd mot vårt undermedvetna, vilket torde kunna upplevas som om vi låter en högre makt ta över rulljanssen. Plötsligt börjar kanske saker och ting stämma, systemet gör sig gällande, får utrymme, tar skruv.

Problemet är att den andliga upplevelsen egentligen inte gör det lättare för individen att i fortsättningen ta ständig hänsyn till sitt totala system. Det förefaller som om människan måste ta en omväg till sitt totala system, en omväg som går över en tredje makt, en högre makt, en gud av något slag, en övernaturlighet, föreställningen om något större.

Vad är det som så envist vidmakthåller människans inkorreakta epistemologi? Vi är troligen inte födda med denna defekt utan tillägnar oss den under vårt sociala och kulturella liv, kanske genom att vi konstruerar våra upplevelser. Motståndet är genomgående starkt hos människan mot att överge en felaktig epistemologi, att släppa taget och överge myten om en möjlig självkontroll.

Det förefaller som om alkoholisten – i vår kultur – måste slå i botten för att förutsättningen ska finnas för en mera genomgripande förändring. Det är ett pessimistiskt budskap som egentligen motsägs av till exempel fenomenet spontanläkning. Och man kan troligen slå i botten – upptäcka sin prekära belägenhet – på många olika nivåer av hotande beroende och missbruk.

Varför måste det då gå så långt för vissa missbrukare? Varför måste en del balansera på dödens brant innan de tar sitt förnuft tillfånga? Den frågan är svår att besvara. Individens personlighet har betydelse. Det kemiska beroen-

det är tillräckligt starkt för att i det längsta övermanna varje annan protest. Missbrukarens omgivning spelar sin roll.

Vår kristna religion laborerar – eller gjorde åtminstone tidigare – med begreppet synd som en orsaksförklaring till människans problem. Den främsta av synder – den som innefattar alla andra synder – är att hävda sin oavhängighet i förhållande till Gud. Likheten är stor med Batesons formulering om behovet av att gå från en felaktig till en korrekt epistemologi, ett behov som till exempel gäller den alkoholist vars "jag" av egen kraft kämpar med sitt "begär" efter sprit. Bateson använder begreppet arvsynd som en möjlig metafor för människans "benägenhet att göra vissa sorters epistemologiska fel" (Bateson och Bateson 1988:158).

Arthur James Russel citerar de Tre Trubadurer från Oxfordrörelsen som besöker honom en eftermiddag. Man talar om att Gud har en plan för varje människas liv.

"Gud har inte bara en plan för varje liv", sa en av de tre, "men när vi spolierar den planen genom synd, så är Gud alltid redo med en annan". (Russel 1933:27)

Detta är inte bara ett trösterikt evangelium för den som tycker sig ha förstört sitt liv – må vara genom dryckenskap eller ett alltför moraliskt leverne – det är också ett konstaterande med djup cybernetisk innebörd. "Guds" ständigt reviderade plan för människan är en latent grundförutsättning även för Granhults behandling. Det är aldrig kört. När konsekvensen är genomliden är eleven åter välkommen i gemenskapen. Och efter varje misslyckande står – även i Granhults retorik – en högre makt redo med en ny modifierad (behandlings)plan för människans framtid. Något annat är otänkbart. Men ingen kan förvänta sig att "Gud" i detalj skulle avslöja sitt projekt. Planen visar sig först i retrospektion.

Beroende och självmakt

Att hävda självmakt och oberoende är alltså, enligt kristen doktrin, den största synden. Bateson menar att det är uttrycket för en felaktig och potentiellt ödesdiger epistemologi. Västerlandets sekularisering har gått hand i hand med en strävan hos individ och samhälle att bli alltmer oberoende, att stå stark och fri gentemot osäkra krafter som Naturen, Slumpen, Konjunkturen.

Strävan efter oberoende har i många fall och på många håll gett människan en behaglig och skenbart säker tillvaro. Man kan se hur människans frigörelse från allehanda beroenden går hand i hand med en sturskhet som ger allt mindre utrymme för ett beroende av någon som helst högre makt, åtminstone så länge föreställningen om kontroll kan upprätthållas.

Uttryck som att när fan blir gammal blir han religiös speglar att den åldrande människan av många anledningar blir alltmer varse att ett större system

gör sig gällande i den egna kroppen och i det egna livsloppet. Ju äldre man blir desto mer handfast blir erfarenheten att människan har litet att säga till om. Ung och frisk kan man få för sig att man har kontroll. Livets systemiska omständigheter har då ännu inte hunnit göra sig gällande.

I vårt samhälle är få problem så ohanterliga att människan åtminstone på kort sikt kan tänkas behöva "Guds hjälp". Missbruk är en sådan sak liksom en del sjukdomar och döden. Men vår strävan är tydlig. Vetenskapen har åtagit sig att lösa sjukdomens problem för att alltmer uppskjuta döden. Det är en allmän uppfattning. Och det är bara en tids- och resursfråga innan det ska vara klart.

Miljörörelsen försöker övertyga oss om att Västerlandets "Projekt beroende" på sikt är en illusion. Naturen hotar att slå tillbaka mot vårt övermod. Det miljörörelsen pekar på är inte ett beroende av en Gud, sådan vi eventuellt föreställer oss honom, utan av Systemet. I mitt resonemang är Gud dock en möjlig metafor för Systemet, ett tankeredskap och en förenkling som ändå bibehåller Systemets grundläggande principer och förutsättningar om makt och beroende.

Det handlar om ett maktbyte och det handlar om ett byte av beroende. Det är beroendet av alkohol och droger som ska brytas och bytas mot ett systemberoende. Det bytet är inte helt lättsmält för offentlig socialvård. Många socialsekreterare bekymrar sig – när det gäller LP-stiftelsen – över att ett beroende byts mot ett annat. Skillnaden mellan beroendena är förstås bråddjup och inte ett byte av beroende utan en övergång från en felaktig till en korrekt epistemologi. Därmed är det också frågan om en övergång från ofrihet till frihet.⁸¹

En slutsats av det här teoriavsnittet är kanske nödvändigheten av att skilja mellan missbruk och beroende. Det är problematiskt och fel att vara beroende av att missbruka "ett objekt eller en händelse" (Nakken 1996), men det är epistemologiskt korrekt att leva ett beroende liv i medvetenhet om bristande självakt (Bateson 1972).

Avslutning

Granhults behandlingshem ser ut att leva en paradox. Å ena sidan principen om maktlöshet, främst i förhållande till drogen. Jag försöker hävda att den maktlösheten inte bara gäller i förhållande till droger utan till livet i allmänhet och inte bara för eleverna utan för oss alla, inklusive Granhults personal. Å andra sidan kan man konstatera att på Granhult försöker elever och personal var för sig och tillsammans – och ibland i skenbar konflikt – varje dag gemensamt övervinna världen. Deras respektive kamp ter sig olika och kan tidvis se ut som en inbördes motsättning. Men kampen är i grunden en och densamma och målet blir efter hand gemensamt. Att med maktlöshet som utgångspunkt övervinna världen. Det låter som en paradox. I ett teoriavsnitt har jag gett min version av hur det hela kan tänkas gå till när paradoxen löses upp.

Kristiansen ställer den centrala frågan. "Går det att inom ramen för ett särskilt ungdomshem bedriva behandling som är positivt utvecklande för de intagna ungdomarna?" (2005:8) Svaret är ingalunda givet. Om beskedet vore ett tveklöst ja skulle våra ungdomars svårigheter inte längre behöva vara ett samtalsämne. Ifall svaret vore ett säkert ja skulle någon behöva ställas till svars för att hittills ha undanhållit för rikets välfärd och framtid viktig information. Sanningen är kanske snarare att vi har utformat ett samhälle som – för en del av våra ungdomar – inte är uppenbart positivt utvecklande. Att det skulle kunna rättas till enbart genom ett fåtal särskilda ungdomshem är kanske att begära för mycket.

Några följdfrågor infinner sig. "Inom ramen för." Vad betyder det? En fråga är vilken ram som sätts av LVU respektive SiS. Troligen ger båda dessa instanser avsevärda möjligheter till kreativa ansträngningar och förnyelser från de särskilda ungdomshemmens sida. Man kan antagligen utgå ifrån att det inte är lagen eller andra formella bestämmelser som sätter gränserna för hemmens möjligheter att bedriva en positivt utvecklande behandling. Ramen är inte problemet.

Granhult är ett exempel på talesättet att gå från klarhet till klarhet. "1991 halade vi medlevarskapsflaggan och gick in i något okänt" (institutionschefen). Det då okända och lockande var 12-stegsfilosofin. I dag förefaller Granhult stå vid ännu ett vägskäl. "Varför kommer vi inte framåt i dag?" frågar institutionschefen retoriskt. Är 12-stegsvägen kanske kommen till ett slut? Har den filosofin blivit en återvändsgränd? Knappast. 12-stegsfilosofin står alltså stark, även på Granhult. Men som utomstående och fåkunnig betraktare av hemmets verksamhet och ideologi har jag på känn att Granhult – kanske efter en tids pejling – kommer att ta ut en ny och än precisare kurs.

Det är svårt att tänka i andra banor om man har levt med att 12-steg är en sanning. Då är det svårt att börja fundera på det som en teori och kanske börja tänka i andra banor. (Siv)

Såväl medlevarskap som 12-stegsideologi har karaktär av andliga sanningar. De har vunnit sina främsta segrar genom att upplevas som verkligheter och de har gjort det möjligt för personal att känna ett engagemang för metoden, vilket är en förutsättning för framgångsrik vård (Frank & Frank 1991). Problem kan uppstå om man av någon anledning omprövar delar av denna "sanning".

Att övervinna världen. Vad betyder det i en demokrati? Kanske att demokratin inte heller är fullkomlig utan att även den har sina offer. Att övervinna världen är att försvara demokratin genom att rädda dess offer. Kristiansen (2005) skriver med hänvisning till Levin (1997) att samhällets tvångsvård av ungdomar "i många fall gjort mer skada än nytta" för ungdomarna. Ett så ödesdigert utfall är förstås möjligt men är ändå en kontrafaktisk iakttagelse. Vad skulle alternativet ha varit? Vården misslyckas ofta men vi vet inte vad som skulle ha hänt om samhället hade blundat och låtit udda vara jämt. Ett konstaterande att ungdomsvården gjort mer skada än nytta förutsätter ett ignorerat men sannolikt bättre och realistiskt faktiskt existerande alternativ.

I inledningen till Kristiansens utvärdering av Liljendal (2005:7) säger institutionschefen om verksamheten att "Det ska inte vara förvaring". Innebörden är att verksamheten inte ska vara passiv, inte magasinera. En närmare titt på ordet förvaring kan emellertid ge intressanta alternativa tankar. Det visar sig att orden förvara och förvarna ursprungligen kan ha varit ett och detsamma. LVU-vården som en förvarning låter mer offensivt. En maning till förvaring kunde för ett par hundra år sedan ha varit en maning att ta sig till vara, till aktsamhet och försiktighet. En förvaring kunde också innebära ett skydd, ett preservativ och ett bevarande och vidmakthållande, en hälsans förvaring och ett bibehållande i friskt tillstånd. Att den unge under LVU-tiden ska finnas i god förvaring är alltså ingen dålig målsättning.

Jag har (2005) frågat mig om socialtjänsten är betjänt av att se och ha att göra med en människa som är avklädd sin mänsklighet? Svaret blev naturligtvis att det snarare är så att socialtjänsten måste se till att klienten först av allt kläds på så mycket mänsklighet som möjligt. Först därefter har socialtjänsten en värdig motpart, en hel (helig) människa som kan förändra (sig) och som eventuellt även kan förhålla sig även till metoder och insatser. Anledningen till frågan var att transparens blivit ett honnörsord. Forskningens främsta uppgift är att genomlysas, att göra problem, tillvaro och människa genomskinliga, avklädda. Det må vara forskningens uppdrag men missbrukarvårdens uppdrag är ett annat, nämligen att göra klienten helt och hållet till människa, med status och värdighet.

Granhults personal har det som ett mantra, att man sår frön. Det tycks mig vara en gest av ödmjuk anspråkslöshet som inte helt svarar mot en inre övertygelse. De anställda vet att de har en avancerad och bra verksamhet som rimligen ger resultat. Men framgång är svår att påvisa i denna bransch, och blygsamhet är en dygd.

Så har vi i alla fall sått några frön som eleven kan ta med sig och ha nytta av därute. Sedan har de varit på ett antal andra behandlingar, och sedan lever de ett nyktert och bra liv. Jag tycker det är oväsentligt att fundera på var de blev nyktra. På vår behandling eller nästa? (Berith)

Jag vet egentligen inte vad det handlar om, men det känns som att man sår ett frö, någonsans. Att de verkligen har det kvar. (Åke)

Behandlingen vi bedriver handlar om att så frön, och på frågan om fröet hamnar i god jord så tycker jag att absolut. (Magnus)

Man får alltid tänka att allt du säger och allt du gör kanske sår ett frö. Att fortsätta att arbeta med på lite sikt. Du har bidragit till ett bättre liv för någon. (Siv)

Följande lista med förslag från min sida ska tas för vad de är, tankar om möjligheter från en som har ytterst begränsade kunskaper om Granhults verklighet. Inom parentes finns i förekommande fall rubriken på det avsnitt där förslaget beskrivs lite närmare.

- Ett veckovis tal borde hållas av institutionschefen – till elever och personal – om Granhults grundläggande principer och förutsättningar, för upphämtning, nivellering, påfyllning och förnyelse, av kunskap och inställning. (Hålla vid liv)
- En av Granhults specialiteter – en kategori av tillfrisknande i personalgruppen – bör utnyttjas för att delvis lösa ett dilemma med elevernas obligatoriska deltagande i AA/NA-möten. Med representanter ur denna kategori närvarande skulle mötenas behandlingsvärde kunna öka så pass att ett möte per vecka eller ett var fjortonde dag kunde räcka. (Mötena)
- Granhults nuvarande konsekvenser – för allvarliga regelbrott – medför ett vanskligt avbräck i behandlingen. Jag föreslår att elevens rumsliga förvisning ersätts av en omsorgsfullt utarbetad och alla – elever och personal – innefattande procedur av sorg, rening och omstart. (Utslussning och eftervård)
- Kortspelsförbudet är en akilleshäls i Granhults regelsystem. Jag föreslår att kortspel i stället – eventuellt med professionell hjälp – görs till ett exempel på möjligheten att ändra en förmodad skumraskkultur till en mönsterkultur. (Spela kort)
- Till sist en uppmaning riktad till SiS ledning. Ta ansvar för mångfalden i SiS behandlingsutbud genom att på ett aktivt sätt – visavi beställarna – garantera alla institutioner en rimlig beläggning!

I ansökan om bidrag till projektet förutskickades ett försök att besvara frågan om tvångsvård och 12-stegsorientering är en möjlig kombination. Frågan

genomsyrar kanske inte framställningen men underlaget föreligger nu för en ansats till besked. Den enklaste vägen till ett svar kan vara att ställa (mot)frågan varför just tvångsvården skulle vara omöjlig att kombinera med 12-stegsfilosofin. Är inte det en fråga om hur arbetet organiseras? Den alltjämt vanligaste formen av 12-stepsprogram erbjuds vuxna missbrukare under en relativt kort behandlingstid (grundbehandling 26–30 dagar). En så kort tid kräver inställning och en koncentration på uppgiften som förutsätter frivillighet. Men den grundläggande principen, insikten om maktlöshet och behovet av hjälp, har inget bäst-före-datum. Det är en kunskap som ständigt måste förnyas och aktualiseras, oavsett när och hur den första gången uppnåddes.

Syftet med teorikapitlet ovan (nr 8) är att försöka övertyga läsaren om att 12-stegsrörelsen, liksom till exempel LP-stiftelsen, vilar på en fundamental teori, nämligen systemteorin. I vårt fall har vi följt resonemanget hos en av cybernetikens teoretiker, Gregory Bateson, som konstaterar (1972) att grunden för AA-rörelsens ideologi är nödvändigheten för oss alla av en övergång från en felaktig till en korrekt epistemologi.

Den fundamentala teorin lämnar inget utrymme för alternativ. Det innebär att principen om individens maktlöshet i förhållande till sitt totala mentala system och därmed behovet av medvetenhetens underdånighet i förhållande till, och beroende av, detta totala system gäller oss alla. Därmed är teorin också en fundamental teori – om än inte erkänd som sådan – för all (behandlings)verksamhet.

Den i dag vanligaste behandlingsformen – tvångsinriktad eller frivilliginriktad – erkänner inte någon fundamental teori för sin verksamhet. Föreställningen om en möjlig evidens när det gäller effektiviteten hos ett fåtal konstruerade behandlingsmetoder förmodas ersätta behovet av en fundamental teori. Evidensbaserade (artificiella) behandlingsmetoder anses vara en fullgod ersättning för en för alla fundamental teori för det mänskliga villkoret.

Det finns mot denna bakgrund skäl att ställa frågan om någon missbrukarvård alls kan bedrivas utan att kombineras med den fundamentala teori som ligger till grund för bland annat 12-stegsideologin. Min personliga arbetshypotes är att 12-stegsideologins fundamentala förutsättning är en grund för allt behandlingsarbete. I de flesta av våra behandlingsformer är den fundamentala teorin outtalad, underförstådd och dold och därmed inte utnyttjad till sin fulla kapacitet. I stället för att skylta med en grundläggande mänsklig förutsättning – maktlöshet inför tillvarons systemiska villkor – skyltar man med metoder som ger sken av att vara effektiva, kontrollerbara, hanterliga. Granhult har valt en annan väg, skyltar med sin fundamentala teori och förlämnar artificiella metoder ett sekundärt inflytande.

Att hylla sin fundamentala teori – sin grundläggande förutsättning – och ge konstruerade metoder lägre rang har en viktig konsekvens. Genom att

behandlingsens grundteori också är grundteori för behandlingspersonalen uppdagas en elementär likställdhet mellan personal och elever/klienter. Mycket talar för att en sådan elementär jämställdhet – kanske en förutsättning för mer konkreta manifestationer av ömsesidighet mellan personal och elever – ställer särskilda krav på såväl anställda som ungdomar.

NOTER

1. Ur egna erfarenheter skriver Peter Paul Heinemann om samma tema.

Om ungdomar redan av strukturskäl är föga efterfrågade av vår samhällsgemenskap så är skenvuxna och omogna missbrukare direkt oönskade. Vi är på väg att låta ett sådant skikt av icke önskvärda, utslagna och förlorade ungdomar bilda samhällets slitsula. Man måste kanske ha förlorat ett barn för att förstå vad detta innebär för oss alla. (1984:9–10)

2. Kanske var det även ett utslag av denna princip att nuvarande generaldirektören, vid ett kort besök på Granhult under sin "eriksgata" i augusti 2006, lär ha beskrivit personalen som "ett dystert gäng". En generaldirektör bör förstås veta bättre.

3. Om Ramsberg har Edvard Matz skrivit en vacker bok – *Ramsberg. Människor och miljöer i en Bergslagssocken*. I ett avsnitt presenteras dåvarande Granhultskollektivet – *Nystart i gammal bruksgård. Granhultskollektivet – narkomanvård med fasta normer* (s. 225–229). Kapitlet avslutas så här:

Granhult, den anrika och vackra bruksgården med sin höstgula träpanel och sina rena linjer har, förefaller det, fått en vettig användning. Här fördes en gång ett stort och gästfritt hus. Det var då dansen gick kring Gliens långa sjö. Kollektivet hälsar grannar och sockenbor välkomna att titta in. Här är ingenting hemligt. Det krävs öppna dörrar, om onda dofter ska kunna vädras ut. (Matz 1989:229)

4. Liljendal invigdes den 14 maj 2001 i närvaro av dåvarande generaldirektören Sture Korpi, Edvard Matz och Craig Nakken. I pressmeddelandet sägs att Liljendal "ingår i en satsning inom SiS med syfte att öka antalet platser som är specialiserade för ungdomar med missbruksproblematik".

5. Hyran för Granhult är en skräckhistoria om man får tro Christer. Nu tomma Liljendal kostar SiS 80.000 kr per månad (i kallhyra) i ytterligare X antal år.

Man betalar i hyra vad det kostar att köpa det hela, fyra gånger om året. Vad det kostar att köpa hela stället! Man skulle kunna leva gott, tre familjer, bara på att hyra ut det. Det räknade jag på en gång. Men det får man inte.

6. Beläggningssiffrorna (pojkavdelningen) för Granhult under de senaste fem åren ser ut så här (ur verksamhetsplanen för 2006).

2001	77 %
2002	77 %
2003	62 %
2004	64 %
2005	54 %

7. En go-between (Goffman 1959) kan tänkas ha en lite friare roll som grundar sig i hennes/hans unika erfarenhet av två världar. Ett språkrör å andra sidan har i regel sin hemvist i det egna lägret, sin lojalitet med den egna gruppen och syftet är att fram-

föra ett budskap så att omgivningen förstår och påverkas. En go-between kan tänkas respektera båda kulturerna, båda grupperna, där dubbel respekt är en förutsättning för rollen. En go-between är accepterad i båda lägren, och har bådats förtroende, i ungefär samma (eventuellt begränsade) utsträckning. Hon "förstår" båda lägren även om hennes uppgift i det långa loppet – som i missbrukarvård – är att korrigera den ena gruppen eller åtminstone dess livsstil.

8. Hola folkhögskola är en av de skolor som erbjuder utbildning till behandlingsassistent med inriktning på 12-stegsprincipen. En ettårig distanskurs på halvtid med obligatoriska träffar på Hola (Prästmon, Kramfors kommun) under tre dagar en gång per månad.

9. Dock fanns det redan då (i medlevarskapet) tankar på att medan "en femtonåring i början av ett missbruk" kunde bli hjälpt genom arbete och bostad så var läget anorlunda för "en avancerad nittonårig heroinist".

[I] nittonåringens fall är missbruket överordnat och hejdas inte av socialkurativa insatser av typ arbete och bostad. (Bergström 1982:139)

10. I pressmeddelandet från invigningen av Liljendal (14/5 2001) sägs att "Sammanlagt 52 procent av de ungdomar som behandlas på SiS särskilda ungdomshem bedöms ha ett stort behandlingsbehov för sitt missbruk".

11. Att uppföljningen av ADAD skulle övergå till telefonintervjuer med hjälp av inhyrd personal är, meddelar SiS huvudkontor (Tove Pettersson), "ett missförstånd".

12. Påståendet styrks av Nakkens uppräknade av successivt startande "anonyma" sammanslutningar, för spelare, hetsätare, sexmissbrukare, snattare, slösare och andra (Nakken 1996:13). Min tanke i ett avslutande teoriavsnitt är att vi alla kan inrangeras i den kategori vars ultimata villkor är maktlöshet.

13. Om jag har förstått saken rätt har Sirius en låst avdelning som tillämpar 12-stegsfilosofin. Trots det har man policyn att eleven efter två (?) månader ska vidare, till något annat. 12-stegsmodellen är alltså inte tillräcklig om den tillämpas på en låst avdelning? När en elev kommer från Sirius 12-stegs låsta avdelning till Granhult så får han lov att börja om från början.

14. Under 1980-talets sista år uppgick vårddagskostnaden på Granhult till 718 kr. (Björklund 1988)

15. Jag ser det inte som min uppgift att diskutera om Granhult skulle vinna på att privatiseras eller återgå i landstingets eller regionförbundets regi. Jag konstaterar bara att tanken finns, hos ledning och anställda, att Granhults särart kanske inte i längden kommer att passa i ett allt homogenerare SiS.

16. Granhultskollektivets pedagogiska grundbegrepp kan sammanfattas i rubriker.

- Medlevarskap
- Auktoritet
- Ordning och faser i utvecklingen
- Arbete och gemensamma mål
- Tvång, frivillighet och frihet
- Kärlek, omsorg och förebilder

- Stil, ton och tradition
- Perspektiv
- Gruppen
- Demokrati

(Björklund 1988:12)

17. På medlemskapstiden var man bestämt emot kontinuerlig intagning.

Vi tar alltså inte in ungdomar kontinuerligt under året. Detta skulle vara förödande för uppbygget av den stämning, stil, ton och hållning som tidigare beskrivits. Ständigt nya intryck från knarkarkvarter och nya drogromantiska samtal skulle bli följden om vi tog in nya ungdomar under hela året. (Bergström 1982:114)

18. Med kemiskt beroende menar man inget annat än att de droger man är beroende av är "kemiska medel" (Steghäfte, Steg 1). Innebörden av kemiska medel är oklar. Våra livsmedel är kemiska medel i den betydelsen att de kan sönderdelas enligt den kemiska vetenskapens principer. Formuleringen kemiskt beroende skulle lika gärna kunna betyda att individens genetiska konstitution är särskilt känslig för att bli beroende av vissa kemiska preparat. Anderson preciserar kemiskt beroende till att "beteckna ett skadligt beroende av droger som förändrar sinnesstämningen" (1988:23).

19. Liljendal hade på sin tid ett lite mer elaborerat pengaavdrag för vägran att gå på AA-möte. Om man kom ut efter pausen så blev det 50 kr i avdrag och 100 kr ifall man inte alls ville delta. Formuleringen "gå på" kan ge anledning till funderingar om karaktären av en sådan aktivitet. På Granhult "går" man på möte, man "går" på schema, men någon sa också att "tidigare hade alla gått på medlemskap". Handlar det om att acceptera något snarare än brinna för det?

20. Förkortningen OA gäller bland annat även för det engelska namnet på organisationen *Overeaters Anonymous* som startade i Kalifornien på 1960-talet. "Organisationen har ingen religiös anknytning men syftar till en inre förändring med andliga dimensioner". (Anna-Lena Haverdahl, SvD 8/3 2006.)

21. Under orienteringen för E säger Michael att "det är OS nu" och tänker kanske säga att de olympiska spelen kan tänkas medföra att det ruckas lite på tiderna. OS? avbryter E. OA vet jag, men OS? Michael skrattar gott och säger att "Vi har så djävla mycket förkortningar".

22. En ännu (?) oprövad variant av böter skulle kunna vara att låta bötessumman flyta in i en för eleverna gemensam pott att användas för finansiering av någon form av "semester". I samma pott skulle (måttliga) medel kunna få flyta in även från (av personalen kontrollerade) förluster/vinster i backgammon eller kortspel.

23. Jag ber läsaren uppmärksamma att det bland Granhults personal finns en Michael och en Mikael. Mitt val att inte använda deras smeknamn orsakar läsaren detta besvär.

24. I avsnittet om anhörigprogrammet är citaten särskilt många av det skälet att inget anhörigprogram inträffade under min korta fältperiod på Granhult.

25. Om krimprogrammet på Rällsögården och dess problematik har jag skrivit i rapporten Påverkan eller total förändring? Utgiven av SiS 2005.

26. Att eleverna i många fall har lätt för att berätta om sina mindre brott ges följande tolkningsmöjlighet av Tove Pettersson, SiS.

[A]tt det (delvis) kan vara kopplat till konstruktion av maskulinitet. Det kan vara en resurs för att göra maskulinitet att ha begått brott men inte att vara drogberoende, vilket gör att det kan vara en "bonus" att tala om sin brottlighet men inte att tala om sitt drogberoende." (Tove Pettersson, skriftlig kommentar)

27. Omprövningen kom snabbt. Den 20 april 2006 bestämde man sig för att det blir konsekvens efter att ha uteblivit från skolan.

28. Obligatoriet AA/NA-möten framstår som aningen oklart eftersom Granhults ledning antyder att man manar ovilliga elever att i alla fall "pröva". Det är ibland en knepig princip. Det är till exempel just det vi begär av våra ungdomar när det gäller alkohol, narkotika och brott. Pröva aldrig! Du kan bli fast! Principen innehåller dessutom den tanken att det kan visa sig att AA-möten inte är något för eleven X, och att X därmed, efter att ha prövat, måste kunna befrias från obligatoriet. Den möjligheten antyds på Granhult men något exempel på en elev som sluppit har jag inte fått.

29. Granhult är inte ensamt om denna typ av verksamhet. Åbygården (Skåne) till exempel driver utbildning för att klara "Förarintyg på sjön". (Fritzén 2001:34)

30. Bergström & Claeson (1991:24) antyder ett samband mellan "förståelse för återfall" och sjukdomsbegreppet inom Anonyma alkoholister. Ett återfall i alkohol eller droger kan jämföras med "slarvet" med insulin hos en diabetiker.

31. Enligt sin hemsida erbjuder Framsteget "förlängd 12-stegsbehandling/utsluss för vuxna män som genomgår eller genomgått primärbehandling enligt 12-stegsmodellen, så att de får möjlighet att leva ett alkohol-/drogfritt och värdigt liv". Under rubriken "Antagningskrav" står det "Genomgången primär tolvstegsbehandling och en önskan att leva nykter med hjälp av AA/NA", vilket innebär att Framsteget inte – som Granhult gör – tar på sig uppgiften att motivera klienten genom att försöka bryta igenom förnekandet.

32. På kollektivtiden fanns det en utsluss i Göteborg. Till den "gamlingsverksamheten" flyttade ungdomarna under termin 4 och 5. "Under tiden i Göteborg finns särskild personal avdelad i vuxengruppen som ser till och stöttar ungdomarna i arbete, skolan och fritid. Dessa vuxna lär eleverna känna redan under första året på Granhult." (Björklund 1988:28)

33. Den populära PPA, periodplanerad arbetstid, tycks närmast ha inverterat den relation som gällde under medlevarskapstiden, "8/2", med åtta veckors arbete ("dygnet runt") och två veckors ledighet. Med PPA i ryggen eftersträvar den anställde i dag så långa sammanhängande ledigheter som möjligt.

34. SiS totalt har en hög sjukfrånvaro jämfört med de flesta andra statliga myndigheter. År 2004 hade SiS en total sjukfrånvaro på 9,6 procent. I verksamhetsplanen för 2006 har SiS målet att "väsentligt minska de höga sjuktal som finns i organisationen". (Ur SiStone nr 2 2006, s. 14–15.).

35. Enligt verksamhetsplanen (för 2002) såg fördelningen annorlunda ut så sent som 2001.

Två gruppterapisessioner i veckan, skolundervisning, praktiskt arbete såsom upp-
rustning av personalrum, gym och vardagsrum, fortlöpande skötsel av fordonen,
gräsklippning och snöröjning samt biodling har varit inslagen i behandlingen
tillsammans med fysiska aktiviteter och deltagande i självhjälpgrupper. (s. 2)

36. Kravet från eleverna att personalen helst ska ha en egen avklarad missbrukar-
bakgrund för att rätt kunna arbeta på Granhult är måhända ett uttryck för en alltmer
utbredd specialisttrend. Man bör i dag egentligen inte säga något alls om vin med
mindre man är utbildad "vinkännare", och inte uttala sig om choklad om man inte
specialiserat sig på hur olika sorter tillverkas och varifrån bönorna kommer. Priset
tas kanske av den "kulturskribent på Expressen som på fullt allvar hävdade att den
som inte vuxit upp i Rosengård ej heller har rätt att uttala sig om fotbollsspelaren
Zlatan Ibrahimovic" (Jan Majlard i SvD 1/6 2006, s. 20).

37. Språket förleder oss ibland till absurda konstruktioner. "Egna missbrukare" är
möjligen bildat på formuleringen "egna företagare". Båda är bisarra men trots det
förstår vi. Kanske är det dags för ytterligare en språklig besynnerlighet i branschen:
"Egna missbruksföretagare".

38. Inledningen till en presentation av denna femårsuppföljning nedtonas emellertid
möjligheten att härleda en långsiktig förändring till tidigare behandlingstillfällen.

39. Det förtjänar kanske att upprepas att anonymiteten inom AA-rörelsen främst
motiveras med risken att bli exploaterad i massmedia och att därigenom frestas "bli
någon", vilket skulle kunna betyda att man börjar uppvärdera sig själv i förhållande
till AA och till den hjälp man fått. Anonymiteten behandlas i nr 11 och 12 av *De Tolv
Traditionerna*, där nr 12 har följande lydelse.

Anonymiteten är den andliga grundvalen för våra traditioner och påminner oss
ständigt om att ställa princip framför person. (Ur Pittman 1992:200)

40. Adjins argument att ingen kille har tagit skada av att gå på möte påminner om
min ungdoms frireligiösa uppfostran där många tonåringar utkämpade ordstrider
med sina föräldrar om huruvida det var nödvändigt att ständigt "gå på möte". Ett
argument från föräldrarnas sida var att "det har aldrig skadat någon att gå på möte".
Hos några fungerade det att på olika sätt "tvingas" till möten men hos många blev
resultatet ett livslångt agg emot all frireligiositet. Tanken bakom det positiva i att vara
närvarande vid ritualer trots att man är skeptisk till ritualens budskap är enligt min
mening en viktig sak, men kanske är det trots allt ännu viktigare att den motsträviga
närvaron så långt möjligt ges en åtminstone imaginär frivillighet.

41. Strax innan avresan till Västerås och NA-möte frågade eleven L Erik – ung prakti-
kant med eget förflutet som missbrukare – om han går på NA-möten. "Nej", svarade
Erik, "jag går kanske en gång om året. Jag gick en period. Men det är bra att gå på
möten!" "Varför går du inte då, om det är så bra!" skrek L efter honom (inte argt
men högt och ljudligt). Kanske är det ett dilemma. På Granhult finns några före detta
missbrukare, det ingår i Granhults filosofi, och hur ofta de går på möten har kanske
betydelse för elevernas attityd.

42. Följande är saxat ur "Sponsorskap, reviderad", en publikation på nätet.

[S]ponsorskap är helt enkelt en beroende som hjälper en annan. ... En sponsors roll är inte att vara juridisk rådgivare, banktjänsteman, förälder, äktenskapsrådgivare eller socialarbetare. Inte heller är en sponsor en terapeut som erbjuder något slags professionella råd. En sponsor är helt enkelt en annan beroende i tillfrisknande som är villig att dela med sig av sin väg genom de tolv stegen. ... I vårt program tror vi på att vi bara kan behålla det vi har genom att ge bort det: genom att använda oss av våra sponsorer, hjälper vi faktiskt dem att förbli drogfria och tillfriskna. ... I sökandet efter en sponsor letar de flesta efter någon som de känner att de kan lära sig att lita på, någon som verkar medkännande och som är aktiv i programmet. De flesta medlemmar, särskilt de som är nya i NA, anser det viktigt att hitta en sponsor med längre drogfri tid än de själva.

43. Boken heter *Din är dagen* (Today's Gift). I svensk översättning. Proprius förlag, Stockholm 1991.

44. THC är förkortning för Tetrahydrocannabinol eller dronabinol (syntetisk THC), den huvudsakliga psykoaktiva substansen i cannabisplantan. "THC has analgesic effects even at low doses that do not cause a 'high', and cannabis was once commonly used to treat pain. Other effects include: relaxation, euphoria, altered space-time perception, alteration of visual, auditory, and olfactory senses, disorientation, fatigue and appetite stimulation. It also has anti-emetic properties." (wikipedia)

45. Tryntag? Det är när man kommer åt dem, mer känslomässigt, eller när de öppnar sig, dels omedvetet, men när de då kanske medvetet släpper. Just att få grepp om dem. En del är väldigt hala, otroliga på att manipulera. Det går inte att komma åt känslopaketen. De är otroligt avancerade i den här åldern. Det kan man inte tro, men många är det. (Göran)

46. På kollektivtiden var det hårda tag. "Den som inte kommit upp till klockan 07.15 får vara utan frukost." (Björklund 1988:24)

47. Personalen kan ibland rapportera "bra drogsnack". Det innebär att eleverna inte glorifierar drogandet utan talar om dess negativa konsekvenser och om drogernas bedräglighet. Det är förstås inte tänkbart att någon ur personalen skulle rapportera "dåligt drogsnack" av längre varaktighet. Där sådant uppsnappas ska det avbrytas och kritiseras. Bra drogsnack kan förstås också vara (spelat och) ett led i elevernas "behandlarhantering".

48. Bergström & Claeson har följande formulering beträffande sjukdom i AA.

Kärnan i denna modell är att man ser missbruket som en kronisk, progressiv, dödlig men behandlingsbar sjukdom och att vägen ut ur missbruket går via ett andligt uppvaknande. (1991:19)

Det anmärkningsvärda i den formuleringen är att en förment somatisk sjukdom förutsätts kunna bli botad med andliga medel. Den principen har i andra sammanhang beteckningen helbrägdagörelse, något som Granhult troligen skulle hänföra till kategorin hokuspokus. Under kapitelrubriken "Om mentala sjukdomsbegrepp" föreslår Lennart Nordenfelt följande lösning.

En möjlighet till lösning skulle vara att hävda att också frossaren, sexualatleten och den girige i extremfall är att betrakta som mentalt sjuka. Varje tvångsmässigt

beteende är, kan man hävda, tecken på sjukdom om det *invalidiserar* sin agent, dvs. om det hindrar agenten att utföra andra livsviktiga eller på andra sätt betydelsefulla handlingar. (Nordenfelt 1979:63)

Nordenfelt tillägger att tvångsmässigheten i det läget inte längre behövs som sjukdomskriterium. "Det räcker med ett invalidiseringskriterium."

49. Granhults personal talar oftast om gruppen, inte om gruppterapin. Kanske är denna ambivalens en kvarleva från medlevartiden då gruppen hade en annan innebörd än nu. Då handlade det om gruppsolidaritet.

Genom att redan de första dagarna upprätta detta *gruppträck* där vi klassar knarksnack, rymningsprat m m som osolidariskt mot andra, så upphäver vi de *individuella* vädjandena till missbrukaren om att han måste förstå, vara hygglig, inse sitt bästa och allt det som hundratals människor tidigare använt som argument för att få honom att ändra på sig: vi lämnar det individuella och kräver gruppsolidaritet. I början upprätthålls solidariteten oftast av att vi vuxna är närvarande. Skulle vi lämna gruppen på kvällstid och gå ifrån kollektivet skulle snart tjuvmoralen återvända. Gruppträcket gör dock att knarkpratet minskar. Ofta håller någon av ungdomarna med om att det blir jobbigt med pratet om rymningar och fylla. Ungdomarna bevakar plötsligt varandra en smula. Många vill prata rymning, men de är inte längre riktigt säkra på vem som ställer upp och hänger med i pratet och vem som "skvallrar", dvs. tar upp det på en samling eller enskilt med oss vuxna. (Bergström 1982:115)

50. Backgammon är ett brädspel med 5 000-åriga anor. Det uppstod i England i början av 1600-talet ur äldre franska former. De första officiella reglerna fastslogs 1743 av Edmund Hoyle. Backgammon spelas av två deltagare på en rektangulär spelplan med 24 trianglar (tungor), tolv längs vardera långsidan. Vardera deltagaren har 15 pjäser, brickor, och två tärningar med vilka man skall förflytta de egna brickorna runt spelplanen och ut från denna (utgång). I matchspel används dessutom en så kallad dubblingstärning för att bestämma värdet av partierna, i pengar eller poäng. (Nationalencyklopedin)

51. Fjället visade sig ha en egen pedagogisk kvalitet.

På fjället blottas allt. På fjället visar det sig snabbt vad eleverna går för, vilka som sviker, vilka som har uthållighet. Man vinner flera månaders arbete på fjällmarschen. (Björklund 1988:21)

52. Man kan få intrycket att SiS LVU-hem snarast är att beteckna som en samling "friskolor". LVU är en grundläggande "läroplan" och SiS har utfärdat vissa övergripande instruktioner men i övrigt föreligger ett mått av konkurrens emellan hemmen och inte sällan ömsesidig kritik för "brister" av olika slag.

53. En låst enhet på ett annat ställe skulle bli en "satellit". Liljendal var/blev en sådan. Satelliter blir lätt till bekymmer eftersom de snabbt börjar bete sig självständigt, dvs. annorlunda än moderavdelningen.

54. Strategin att betrakta beroendet som "en fristående primärsjukdom" ledde till en koncentration på "symtomet".

Det betydde att vi kunde behandla *alkoholismen* som det primära tillståndet och inte något annat. På så sätt blev behandlingen av alkoholismen ett mycket direkt ingripande i denna primärprocess. Det här var en radikalt ny tanke för sin tid, i

synnerhet för de fackmän som hade fått lära sig att se på alkoholismen enbart som ett symptom på ett underliggande tillstånd. (Anderson 1988:20)

55. På Granhult går man inte in med uteskorna på. I vestibulen möter ofta ett hav av skor, övergivna i farten in till mat och fika. Skolösheten visar inte bara att man kommer in i ett hem utan markerar kanske också, symboliskt, en beredskap för sårbarhet.

56. En utvärdering av Hasselakollektivet, presenterad 1982, avslutas på följande aningen reserverade sätt.

Tillsammans med den "målanalys" som kompletterar effektundersökningen av Hassela kan man ändock konstatera att Hasselapedagogiken "haft effekt" och inneburit en hjälp för merparten av de unga drogmissbrukare som placerats vid kollektivet – ur sitt missbruk. (Andrén 1983:144)

57. I verksamhetsplanen för 2006 finns den tanken med som en tänkbar åtgärd att göra om "målgruppen till att vara missbrukare mellan 17–25 år, både LVU och LVM".

58. Igenkännandet mellan kategorier är ingalunda begränsad till missbrukare. Min barndoms pingstvännen berömde sig ofta av att lätt kunna känna igen andra pingstvännen trots att de såg människan för första gången. Kanske är det en form av gemensam hängivenhet som underlättar igenkännandet mellan likar.

59. I anvisningar för verksamhetsplanering väljer SiS att använda definitioner fastslagna av Barnpsykiatrikommittén (SoU 1998:31) enligt vilken "Behandling syftar till förändring, genom tillämpning av metodik som vilar på vetenskap och beprövad erfarenhet". Återstår därmed att precisera vad som menas med vetenskap och beprövad erfarenhet.

60. I ett internt diskussionsmaterial (Christer) förklaras "nollning" på följande sätt.

Med nollning ska förstås den dag alla drogtestar visar negativa resultat. Anledningen till att nollning har fått en egen rubrik i denna skrivning är att vi alltid ända sen vi startade behandling på Granhult har haft åsikten och behandlingsfilosofin att effektiv behandling kräver nykterhet. Då vi är av åsikten att behandling handlar om att få kontakt med sitt känsloliv som det verkligen ser ut, utan kemiskt framkallade känslor eller avstängdhet. Vi har alltid ansett att Granhult ska vara drogfritt, men har tvingats flytta positionerna för att få eleven på plats trots medvetenheten med riskerna med att få in den oron i behandlingsgruppen som det innebär att någon inte är drogfri.

61. Granhult använder ibland förenklingar eller moderniseringar av de tolv stegen. Men man kan notera att redan De Tolv Stegen i vissa delar är en förenkling. Steg 7 som i dagens original lyder "Vi bad ödmjukt Honom att avlägsna våra brister" hade i en tidigare version den betydligt mera fysiska lydelsen "Bad ödmjukt, på våra knän, Honom avlägsna alla våra brister" (Pittman 1992:196).

62. "Jag låter er hjälpa mig." Om jag förstår saken rätt gör sig Granhult här till den högre makt eleven behöver. Under rubriken "Att finna vår Högre Makt" får eleven anvisningar.

Hur kan vi välja en Makt som är större än vi själva som kan hjälpa oss att återfå vårt förstånd? På samma sätt som vi skulle välja någon för att hjälpa oss med ett allvarligt problem. Vi vill ha någon som vet vad som behöver göras och hur det

ska göras, orkar med det och bryr sig tillräckligt om oss för att lägga ner tid och energi på oss. Du behöver antagligen en Högre Makt som vet allt om kemiskt beroende och tillfrisknande och så mycket som möjligt om dig. Detta är vad vi menar med en Makt som är större – när det gäller vad vi behöver går vi till experten. (Steghäfte, Steg 2)

63. En alltför lätt version av ett i sig tungt vägande budskap medför risker. Gunnel Vallquist påminner om principen. Det handlar hos henne om vår postkristna civilisation där inga hittillsvarande missionsmetoder är användbara. "Vi har att göra med en befolkning som är vaccinerad mot kyrkan, ympad med ofarliga doser av kristendom" (2002:76). Enligt ordboken innebär vaccin "skydd mot viss sjukdom vilket består av försvagat smittämne som i liten dos införs i kroppen, som därvid utvecklar antikroppar mot denna (typ av) sjukdom".

64. Granhults öppenhet är även det en kvarleva sedan medlevarkapstiden. Så här presenterar Bergström Örträskkollektivets hållning till bland annat öppet och låst.

Vi använder inga piller, låsta dörrar, galler, spännbälten eller andra tekniska hjälpmedel eller tortyrinstrument för att hålla ungdomarna kvar. Kollektivet skall vara ett hem och inte ett minifängelse. De krafter som drar ungdomarna tillbaka till storstaden och drogerna måste mötas med motdrag. Motdragen skall se an norlunda ut än dem ungdomarna hittills mött i den mån de varit i kontakt med vårdapparaten. (Bergström 1982:11)

65. Under ett av sina föredrag under seminariet 2006 talar Craig Nakken om "the natural order of life", den ordning som innebär upp- och nedgång, med- och motgång, liv och död, och att det är den naturliga ordningen som missbrukaren genom sitt missbruk försöker upphäva, så att det bara blir "upp", "med" och "liv".

66. Under samma föredrag som ovan talar Craig Nakken även om "the rhythm of addiction" och säger att det mot den bakgrunden kan vara nödvändigt att i behandlingen införa restriktioner när det gäller elevernas val av musik.

67. Tage Alalehto har presenterat en översiktlig teoretisk referensram för fenomenet personlighet. Det har en lång och komplicerad historia. Man kan alltjämt tala om fyra överlappande dimensioner.

1. Individens yttre framträdande för andra i form av en social mask.
2. Den del av individen som intar olika rollkaraktärer i det sociala dramat.
3. Individen besitter distinkta inre psykiska kvaliteter som pekar ut honom som unik.
4. Individen uppträder som innehavare av en viss prestige och värdighet, dvs. han är en fri medborgare eller representant (för en grupp eller institution).
(Alalehto 2002:13 med referens till Allport 1939:27-28)

Viss enighet tycks också finnas kring "Big Seven", sju "personlighetsdeterminanter".

- * Extrovert = pratsam, social, spontan, äventyrlig, energisk, indiskret, sensuell, fåfäng.
- * Hjälpsam = generös, tolerant, ärlig, varm, altruistisk, älskvärd, tillmötesgående.

- * Inbilsk = självdisciplin, konsistent, formell, förutseende, strävsam, behagfull, mognad, sparsam, saknar glöd.
- * Känslomässigt stabil = varaktighet, balans, självförtroende, icke känslsam, hård.
- * Intellectuell = vishet, nyskapande förmåga, objektivitet, kunskapsmässig, reflekterande.
- * Positiv Valence = sofistikerad, skarp, tydlig i sin artikulation, verkningsfull, karismatisk, produktiv.
- * Negativ Valence = avundsjuk, provocerande, korrumperad, trångsynt, skojare. (Alalehto 2002:15–16)

Alalehto sammanfattar läget på följande sätt.

Inom personlighetsforskningen råder alltså en viss oenighet över hur många personlighetsdeterminanterna är, var gränsen går mellan determinantens biofysiska natur och inslag av kulturella och normativa egenskaper som ges av den kultur där determinanten är vedertagen. I dag lutar det mesta åt att det rör sig om högst sju determinanter, samt att man svårligen kan komma undan den bias av kulturellt präglade inslag som finns när en person beskriver sig själv, eller blir beskriven av en närstående person, vilken(a) personlighetsdrag denne har. (2002:17)

68. Under mina dagar på Granhult hänvisade jag då och då till Kristiansens rapport om Liljendal (2005). Reaktionen uteblev helt vilket föranleder mig att tro att kanske bara institutionschefen har läst vad Kristiansen skrivit om Liljendal. Det är skada i så fall.

69. Här tycks det ha skett en modifiering sedan kollektivtiden.

Är det rätt att stjäla? Är det rätt att knarka? Är det rätt att fnaska? Så står frågorna och ungdomar tvingas besvara dem. Svaren är inte beroende av var och ens bakgrund. Det är t ex inte mer rätt att stjäla för att farsan eller morsan super. (Björklund 1988:22)

70. Nakken beskriver hur samhället driver människor till missbruk och hur många av dess värderingar som överensstämmer med missbrukets värderingar. Som exempel nämner han vår besatthet av att bli nummer 1, att ständigt uppnå resultat, att sträva efter perfektion och vår benägenhet att se andra människor som objekt och medel (1996:73–80).

71. Vad är då cybernetik? Enligt Nationalencyklopedin lanserades termen 1948 av matematikern Norbert Wiener "som en övergripande benämning på studier av kommunikation med och styrning av komplexa system". Återkoppling (feedback) är en central term inom cybernetiken. (Feedback är ett ofta använt ord på Granhult.) Det handlar om "korrektions och styrning", och då avses ingalunda bara system som människan har konstruerat. Efterhand har cybernetiken kommit att användas inom såväl biologiska, mekaniska och elektroniska system som inom ekonomiska, administrativa och sociala sådana. Cybernetikens förhållande till systemteorin är lite oklar men kanske representerar cybernetiken mera en föreställning om möjlig kontroll medan systemteorin i högre grad kan sägas stå för tanken att det stora systemet – människans tillvaro – är långt bortom mänsklig kontroll. För vårt syfte räcker det kanske med att lyssna på Batesons presentation av en grundläggande förutsättning i AA:s teologi.

Det finns en makt som är större än jaget. Cybernetiken skulle gå lite längre och medge att "jaget" sådant det vanligen förstås bara är en liten del av ett mycket större "trial-and-error"-system som utför tänkandet, handlandet och beslutandet. Detta system inkluderar alla de informativa banor som är relevanta i varje givet ögonblick för varje givet beslut. "Jaget" är ett falskt förtingligande av en oriktigt avgränsad del av detta mycket större fält av sammankopplade processer. Cybernetiken medger också att två eller fler personer – varje grupp av personer – tillsammans kan utgöra ett sådant tänkande-och-agerande system. (Bateson 1972:331–332)

72. Vad är då epistemologi? Ett annat ord för samma sak är kunskapsteori. Enligt Nationalencyklopedin är detta den huvudgren av filosofin "som studerar grundläggande frågor om framför allt kunskapens natur, objekt och källor, t.ex.: Vad är kunskap? Vad kan vi ha kunskap om, en objektiv yttervärld eller bara våra egna upplevelser? Vad vilar vår kunskap ytterst på, sinnena eller förnuftet?" Epistemologi är således en lära, men det är också ordet för den teori, den uppsättning av grundantaganden, som en individ har. Ingen klarar sig utan en epistemologi! Man kan säga att den epistemologi vi håller oss med har vi fått/tillägnat oss under vår hittillsvarande tid på jorden, givetvis utifrån de biologiska förutsättningar vi fötts med. Enligt Bateson kan denna epistemologi alltså vara/bli felaktig och behöva ändras. Kanske kan man jämföra den med det operativsystem våra datorer nödvändigtvis måste innehålla för att till exempel kunna ta till sig och använda de program vi stoppar in. Ett operativsystem förstår sig inte på och kan inte använda allt det vi kan tänkas stoppa in i vår dator. Operativsystemet – vår epistemologi – hjälper oss att förstå mycket men det hindrar oss samtidigt att förstå, kanske ännu mer.

73. Claude Lévi-Strauss (1990) skiljer noggrant mellan det undermedvetna – vårt individuella minne, bevarat men inte alltid tillgängligt – och det omedvetna – ett tomrum, detsamma för alla, med förmågan att strukturera den "vokabulär" som finns i vårt undermedvetna.

74. Enligt Nationalencyklopedin är algorism en systematisk procedur som i ett ändligt antal steg anger hur man utför en beräkning eller löser ett givet problem. Algoritmen anger de enskilda steg som ska tas för att lösa problemet. Bateson synes mena att vårt omedvetna också har sina algoritmer, sitt nödvändiga steg-för-steg. Det är bara det att vi förstår oss på det ännu mindre än vad vi begriper vårt medvetnas steg-för-steg.

Det omedvetna är, också det, en skapare av originalitet. I all synnerhet är det alkoholiserade omedvetna en djup realitet. Man misstar sig om man tror att alkoholen helt enkelt eggjar de andliga möjligheterna. Den skapar i sanning dessa möjligheter. Den införlivar sig så att säga med det som mödar sig om att komma till uttryck. Av allt att döma är alkoholen en skapare av språk. Den berikar ordförrådet och befriar satsbyggnaden. (Bachelard 1993:110–111)

Det "alkoholiserade omedvetna" hos Gaston Bachelard är kanske mindre lyckat som formulering eftersom det snarare associerar till alkoholism än till alkoholpåverkan.

75. Ur författarens och poetens synvinkel är det givetvis viktigt att poängtera ordets möjligheter.

Kan man säga det behöver man inte måla det. (Bodil Malmsten, *Dialoger* 36/96 "Arbete och yrkeskunnande")

76. Citaten i det här avsnittet kommer från en radioandakt den 18/11 1992, hållen av Marianne Blom på temat "Som en tjuv om natten".

77. Citatet finns i Dagens Nyheter, 31/1 1994, Motroten, Carina Waern: "You see, intellectuals cannot *feel* anything, so you have to explain everything for them".

78. Några gånger, som här, använder jag ordet systemet utan närmare bestämning och menar förstås det stora totala som avgör vårt öde. Det är lite olyckligt eftersom ordet, inte minst för missbrukare, sannolikt har en enda och tämligen konkret betydelse.

79. Werner Aspenström har en variant på detta synsätt i dikten "Någon eller ingen" (diktsamlingen *Tidigt en morgon sent på jorden*, 1980)

Varför skulle Gud kontakta mig genom denna kyrkoherde
Och inte genom denna hundloka, denna ladusvala
Eller genom videsnåret och björnsplinnarens larv,
Prydd med vita och svarta vårtor?

Det känns följdriktigt att en psalm i Svenska kyrkans nya psalmbokstillägg, presenterat i mitten av maj 2006, bär titeln "Vad är Gud?" (Text av Py Bäckman).

80. Den som spelar på lotteri fikar kanske inte bara efter vinst utan vill också ha en kontrollerad andlig upplevelse. Det växande spelandet tyder i så fall på ett stort andligt behov hos den svenska befolkningen. Nakken uttrycker samma sak lite anorlunda.

Spelmissbrukaren jagar inte efter vinsten, även om han intalar sig själv detta. Det som missbrukaren tror och litar på är det falska löftet och den falska känslan av förverkligande som skapas av spelandet och den sinnesförändring det för med sig. (1996:21)

81. Nakken förefaller ha en annan syn i den här frågan, och han ser inte den tillfrisknandes förhållande till Anonyma alkoholister som ett beroende.

Det är viktigt att tillfrisknande missbrukare har kännedom om missbrukarpersonligheten, eftersom de kommer att få leva med den resten av livet. På någon nivå kommer denna personlighet alltid att söka efter ett objekt eller en händelse som den kan etablera en missbruksrelation till. På någon nivå kommer denna personlighet alltid att ge individen illusionen av att det finns ett objekt eller en händelse som kan ge näring till honom eller henne. (1996:32–33)

Referenser

- Alalehto, Tage 2002. *Fifflarens personlighet. En studie om personlighetsdragets betydelse vid ekonomisk brottslighet*. Umeå: Umeå universitet.
- Allport, Gordon W. 1939. *Personality – A Psychological Interpretation*. New York: Henry Holt and Company.
- Anderson, Daniel J. 1988. *Perspektiv på behandling. Minnesota-projektet*. Stockholm: Proprius förlag.
- Andrén, Anders 1983. Utvärdering av Hasselakollektivet. I *Behandlingsforskning. Rapport från nordiskt samhällsvetenskapligt alkoholforskarmöte i Roskilde 31.8 –3.9.1982*. Helsingfors: NAD-PUBLIKATION nr 7.
- Ashby, W. Ross 1954. The Application of Cybernetics to Psychiatry. *Journal of Mental Science* 100:114–124.
- Ashby, W. Ross 1956. *An Introduction to Cybernetics*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Bachelard, Gaston 1993 (1949). *Eldens psykoanalys*. Lund: Skarabé.
- Bateson, Gregory 1971. A Systems Approach. *International Journal of Psychiatry* 9:242–244.
- Bateson, Gregory 1972. *Steps to an Ecology of Mind*. Northvale, New Jersey, London: Jason Aronson Inc.
- Bateson, Gregory 1979. *Mind and Nature. A Necessary Unity*. New York: E. P. Dutton.
- Bateson, Gregory och Mary Catherine Bateson 1988. *Där änglar är rädda att gå. Bidrag till en epistemologi för det heliga*. Stockholm/Stehag: Symposion Bokförlag.
- Bergström, Gunnar 1982. *Människovärdet vi fordra tillbaka. Utbildning av unga drogmissbrukare*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner Förlag.
- Bergström, Gunnar 2004. *Kriminalitet som livsstil*. Stockholm: Mareld.
- Bergström, Gunnar och Maria Claeson 1991. Fostran, kamp, andlighet och sinnesro. I *Det goda exemplets makt*. Urban Dunell & Per Erik Elnerud (red.) Stockholm: Bjorligruppen. Skriftserie nr. 3.
- Björklund, Marie 1988. *Granhultskollektivet. En beskrivning av kollektivets verksamhet*. Örebro: Örebro läns landsting.
- Cain, Carole 1991. Personal Stories: Identity Acquisition and Self-Understanding in Alcoholics Anonymous. *Ethos*. 19:210–253.
- Carleheden, Mikael 1998. Another Sociology – the future of sociology from a critical theoretical perspective. *Dansk sociologi*. Special issue, vol. 9, s. 55–75.
- Dunell, Urban och Per Erik Elnerud (red.) 1991. *Det goda exemplets makt*. Stockholm: Bjorligruppen, Skriftserie nr. 3.

- Eggehorn, Ylva 2005. *Kryddad olja. Kvinnor i Bibeln*. Örebro: Libris.
- Fallding, Harold 1964. The Source and Burden of Civilization Illustrated in the Use of Alcohol. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 25:714–724.
- Fjellman, Calle och Lars-Gunnar Persson 1999. *Vård av missbrukare inom ungdomsvården*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse SiS.
- Frank, Jerome D. och Julia B. Frank 1991. *Persuasion and Healing. A Comparative Study of Psychotherapy*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Fritzén, Lena 2001. Förarintyg på sjön – om pedagogikens möjligheter på särskilda ungdomshem. I Per Gerrevall och Håkan Jenner (red.) *Kommunikativ pedagogik och särskilda ungdomshem*. Forskningsrapport nr 2, 2001. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Geertz, Clifford 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Gennep, Arnold van 1960 (1909). *The Rites of Passage*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gerrevall, Per och Håkan Jenner (red.) 2001. *Kommunikativ pedagogik och särskilda ungdomshem*. Forskningsrapport nr 2, 2001. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Goffman, Erving 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin Books.
- Hansson, Sture 1991. Pedagogiskt program. I *Det goda exemplens makt*. Urban Dönnell & Per Erik Elnerud (red.) Stockholm: Björkligruppen. Skriftserie nr. 3.
- Heiler, Friedrich 1919. *Bönens hemlighet*. Stockholm.
- Heinemann, Peter Paul 1984. *Skolka från livet. Om våra barns missbruk*. Stockholm: Legenda AB.
- Hill, Teci 2005. *Allians under tvång. Behandlingssamarbete mellan elever och personal på särskilda ungdomshem*. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap.
- James, William 1916. *Några av själslivets problem*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner Förlag.
- Jenner, Håkan 1997. Bilden från skolan på ungdomshem. *Socialt perspektiv* 1*97, s. 26–49.
- Johansson, Göran 1997. *För mycke jag, för lite Jesus. LP-stiftelsens vård av missbrukare sedd ur ett socialantropologiskt perspektiv*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 7. Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Johansson, Göran 1998. *Måttligt eller meningsfullt. Bidrag till en alkoholpolitisk debatt*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Johansson, Göran 2000. *Tvång och tillit. LVM-vård som kulturell ingenjörskonst – exemplet Hornö*. Forskningsrapport nr 1. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Johansson, Göran 2005. *Påverkan eller total förändring? Kritik av en förhållning med avstamp i ett program mot missbruk och kriminalitet*. Forskningsrapport nr 3. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.

- Karlsson, Magnus 2002. *Självt men inte ensam. Om självhjälpgrupper i Sverige*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan, Stockholms universitet.
- Kristiansen, Arne 2005. *Flickor i tvångsvård. Utvärdering av tolvstegsinriktad § 12-vård*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse (SiS följer upp och utvecklar 3/05).
- Larsson, Stig och Ann Helleday 1993. *Den svenska Minnesotamodellen*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Levin, Claes 1997. *Ungdomar i tvångsvård. Råbyundersökning 94*. Forskningsrapport nr 2 1997. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Lévi-Strauss, Claude 1990 (1949). Symbolernas verkande kraft. *Divan* 1990: 1:53–64.
- Matz, Edvard 1989. *Ramsberg. Människor och miljöer i en Bergslagssocken*. Stockholm: Carlssons.
- McGehee, Charles L. 1982. Spiritual values and sociology: when we have debunked everything, what then? *The American Sociologist* 17:40–46.
- Money, John 1956. Mind-body dualism and the unity of bodymind. *Behavioral Science* 1:212–217.
- Nakken, Craig 1996. *Jaget och Missbrukaren. Hur en missbrukarpersonlighet uppstår. Hur ett tillfrisknande kan äga rum*. Stockholm: Proprius förlag.
- Nordenfelt, Lennart 1979. *Till sjukdomsbegreppets semantik. En begreppsanalytisk studie*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Nyström, Erik 2002. *Närmare. En ung knarkares dagbok*. Stockholm: Marianne Mathleins förlag.
- Nyström, Erik 2006. *Granhult behandlingshem. En praktkrappport*. Fellingsbro folkhögskola.
- Petersson, Emma och Tove Köhler Ströberg 2004. *LVU-hemmet Granhult – en väl fungerande organisation?* C-uppsats socialt arbete. Örebro universitet.
- Pittman, Bill 1992. *AA. Hur det hela började*. Stockholm: SCAA, Svenska rådet för alkohol- och beroendefrågor.
- Rappaport, Roy A. 1971. Ritual, Sanctity, and Cybernetics. *American Anthropologist* 73:59–76.
- Russel, Arthur James 1933. *For sinners only*. London: Hodder and Stoughton, Limited.
- Sayre, Kenneth M. 1976. *Cybernetics and the Philosophy of Mind*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Stenström, Nils 1998. *Utslussning och eftervård vid de särskilda ungdomshemmen*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Sundin, Bertil 1972. *Individ, institution, ideologi – anstaltens socialpsykologi*. Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonniers.
- Törngren, Pehr Henrik 1940. *Moralsjukdomen*. Stockholm: Medéns.
- Vallquist, Gunnel 2002. *Vad väntar vi egentligen på? Texter om kristen enhet 1968–2002*. Örebro: Cordia.

Whitley, Oliver R. 1977. Life With Alcoholics Anonymous. The Methodist Class Meeting as a Paradigm. *Journal of Studies on Alcohol*. Vol. 38:831–848.

Tidigare utgivna rapporter i serien "SiS följer upp och utvecklar"

- 1/98 Rällsögården. 40 års verksamhet vid ett behandlingshem för vuxna missbrukare. (Kerstin Möller, Arne Gerdner, Anita Oscarsson)
- 2/98 Bli sedd, välja väg och förändras. Utvärdering av utredningsarbetet vid Villa Ljungbacken – en ungdomsinstitution inom SiS. (Göran Sandell, Jeanette Olsson)
- 3/98 Årsrapport DOK 96. Personer inskrivna vid LVM-institutioner under 1996 – bakgrund, livssituation och vårdbehov.
- 1/99 Årsrapport DOK 97. Personer inskrivna vid LVM-institutioner under 1997 – bakgrund, livssituation och vårdbehov.
- 2/99 Med familjen för förändring. Institutionsbaserat familjearbete. (Martha Kesthely)
- 3/99 Klockbacka – en välintegrerad akutinstitution. (Gurli Fyhr)
- 4/99 Behandling av adopterade barn på särskilt ungdomshem. Förslag till en behandlingsmodell. (Jan-Åke Eriksson, Inger Sundqvist)
- 5/99 Ett år efter utskrivning – vad hände sen? En uppföljning av 31 LVM-klienter och deras situation ett år efter utskrivning. (Håkan Larsson, Märta Ollus)
- 6/99 Beroende av droger – utsatt för övergrepp? Intervju- och enkätundersökning av drogberoende män på Rällsögården 1998. (Anders Nyman)
- 1/00 Årsrapport ADAD 97. Ungdomar som skrivits in på särskilda ungdomshem under 1997 – bakgrund, livssituation och behandlingsbehov.
- 2/00 Årsrapport DOK 98. Personer inskrivna vid LVM-institutioner under 1998 – bakgrund, livssituation och vårdbehov.
- 3/00 Utfall och kvalitet inom LVM-vården. Uppföljning av Lunden och Älvgården. (Arne Gerdner)
- 4/00 Årsrapport DOK 99. Personer inskrivna vid LVM-institutioner under 1999 – bakgrund, livssituation och vårdbehov.
- 5/00 Tiden på Älvan och ett år efter ... 25 pojkars syn på vistelsen samt uppföljning ett år efter utskrivning. (Anna Michanek, Marianne Kristiansson, Rose-Marie Westermarck, Bella Machado)
- 1/01 Årsrapport ADAD 98. Ungdomar som skrivits in på särskilda ungdomshem under 1998 – bakgrund, livssituation och behandlingsbehov.
- 2/01 Flickan och hästen. Bilder från ett hem för särskild tillsyn. (Sven Forsling)
- 3/01 Årsrapport DOK 00. Personer inskrivna vid LVM-institutioner under år 2000 – bakgrund, livssituation och vårdbehov.
- 1/02 Årsrapport ADAD 99. Nyinskrivna ungdomar på särskilda ungdomshem under 1999 – bakgrund, livssituation och behandlingsbehov.
- 2/02 Unga förövare av sexuella övergrepp. Tunagårdens behandlingsmodell. (Åsa Jeppsson, Inga Tidefors Andersson, Eva Löwdahl)
- 3/02 Barfotabarn. Flickors vandring från LVU till LVM. (Anette Kindstrand, Tomas Theorin)
- 4/02 SCL-90. Svensk normering, standardisering och validering av symtomskalan. (Mats Fridell, Zvonimir Cesarec, Monica Johansson, Stine Malling Thorsen)
- 1/03 Psykisk och somatisk belastning hos tvångsvårdade kvinnor. LVM- och LVU-vårdade kvinnor vid Lunden. (Irène Jansson, Mats Fridell)
- 2/03 Att bedöma risk för återfall bland antisociala unga. En kunskapsöversikt. (Niklas Långström)
- 3/03 Det finns inga hopplösa fall, eller ...? Unga kvinnors möte med vården inom SiS. (Mai-Louise Björk, Inger J:son Knodt)

- 4/03 Kontaktmannaskap. Emotionella upplevelser hos behandlingsassistenter inom LVM-vården. (Anita Helgesson)
- 5/03 Årsrapport ADAD 00. Ungdomar som skrivits in på särskilda ungdomshem under år 2000 – bakgrund, livssituation och behandlingsbehov.
- 1/04 Från miljöterapi till KBT. Institutionsbehandling av kriminella pojkar. (Bengt Daleflod, Martin Lardén)
- 2/04 Årsrapport DOK 01. Personer inskrivna vid LVM-institutioner under år 2001 – bakgrund, livssituation och vårdbehov.
- 3/04 Kvinnliga LVM-klienters våld på institution. En studie vid Lunden, Rebecka och Runnagården. (Tom Palmstierna)
- 4/04 Institutionsbaserad LVM-forskning. 12 år av forskning, utveckling och utvärdering vid Karlsvik. (Björn Sallmén)
- 5/04 MAPS. En metodik för att göra dokumentation användbar i behandling. (David Öberg)
- 1/05 Från tvång till frihet. Uppföljning av SiS missbrukarvård. (Jonas Larsson, Vera Segraeus)
- 2/05 ADAD. Uppföljning 2000–2002. (Stefan Nordqvist)
- 3/05 Flickor i tvångsvård. Utvärdering av tolvstegsinriktad § 12-vård av unga kvinnor. (Arne Kristiansen)
- 1/06 Svensk social barnavård ur ett könsperspektiv 1993–2003. En litteraturgenomgång. (Petra Ulmanen, Gunvor Andersson)
- 2/06 Rum för återanpassning. Den fysiska miljöns betydelse inom ungdomsvården – en miljöpsykologisk översikt. (Jan Janssens, Thorbjörn Laike)